

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul VIII, 1997

3 – 4

Martie – Aprilie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CON-
STANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA
PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION
STANCIU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.

În țară revista se poate procura pe bază de abonament la: RODIPET S.A., Piața Presei Libere, nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P. O. Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634 6345, București, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O.Box 57-88, Fax 401-312 5109, Tel. 401-643 9390; 401-312 5109, București, România.

La revue „REVISTA ISTORICĂ” paraît 6 fois par an en numéros doubles.

Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Éditions de l'Académie Roumaine sera adressée à: RODIPET S.A., Piața Presei Libere, nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P. O. Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634 6345, București, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O.Box 57-88, Fax 401-312 5109, Tel. 401-643 9390; 401-312 5109, București, România.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa redacției „REVISTA ISTORICĂ”, B-dul Aviatorilor, nr. 1, 71247-București, tel. 650.72.41.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie, nr. 13, R 76117, București
Telefon : 410.38.46 ; 410.32.00/2107, 2119

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM VIII, NR. 3 – 4
Martie – Aprilie 1997

S U M A R

ROMÂNIA SUB IMPACTUL COMUNISMULUI – COOPERATIVIZAREA

ROBERT LEVY (SUA). „Deviaționismul de dreapta” al Anei Pauker	155
NICOLETA IONESCU-GURĂ. Starea de spirit a țărănimii în 1948	175

FRONTIERE ȘI SFERE DE INFLUENȚĂ

FLORIN CONSTANTINIU. De la Carta Atlanticului la „Brâul de securitate” al U.R.S.S	189
DUMITRU ȘANDRU. Bucovina și nordul Basarabiei în planurile iredentei ucrainene (1940 – 1944)	203
CRISTIAN TRONCOTĂ. Informații secrete, acțiuni diplomatice și măsuri cu caracter militar la granița de est a României în perioada august 1939 – iunie 1940	219
FLORIN ANGHEL. Despre o problemă aproape necunoscută: frontiera româno-polonă în perioada interbelică. 1918 – 1939.....	255

SURSE DOCUMENTARE

GHEORGHE F. ANGHELESCU. Două documente de arhivă din istoria contemporană a României: ultimele întrevederi la nivel înalt româno-germane din 5-6 august 1944	271
--	-----

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Raportul comisiei de evaluare a activității Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei în perioada 1991 – 1996 (<i>Constantin Rezachevici</i>); O ediție ciudată (<i>Mihai Gherman</i>)	277
---	-----

„Revista istorică”, tom VIII, nr. 3 – 4, p. 151 – 298, 1997

NOTE ȘI RECENZII

1. *Contested Territory. Border Disputes at the Edge of the Former Soviet Empire*, edited by Thomas Forsberg, Edward Elgar Publishing Company, Aldershot, 1995, 267 p. (Florin Anghel); RAFAEL ABELLA, *Finales de enero, 1939. Barcelona cambia de piel*, Barcelona, Editorial Planeta, 1992, 209 p. (Eugen Denize); VALERIU FLORIN DOBRINESCU, *România și Ungaria de la Trianon la Paris (1920 – 1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, București, Edit. Viitorul românesc, 1996, 276 p. (Tatiana Dușu); ANDREI GROMYKO, *Memories*, Translated by Harold Shukman, Arrow Edition, 1989, 474 p. (Betinia Diamant); GRZEGORZ ŁUKOMSKI, *Walka Rzeczypospolitej o Kresy północno-wschodnie 1918 – 1920. Polityka i działania militarne* (Acțiunea Poloniei pentru frontierele nord-estice. Operațiuni politice și militare), Poznań, 1994, 182 p. + anexe (Florin Anghel); ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, DANIELA BUȘĂ, BEATRICE MARINESCU, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București, Edit. Cavallioti, 1995, 273 p. (Georgeta Penelea-Filiti)

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES
TOME VIII, Nos 3 – 4
March – April 1997

CONTENTS

ROMANIA UNDER THE IMPACT OF COMMUNISM – THE COLLECTIVIZATION

ROBERT LEVY (SUA), "The Right-Wing Deviationism" of Ana Pauker	155
NICOLETA IONESCU-GURĂ, The Frame of Mind of the Peasantry in 1948	175

BORDERLINES AND AREAS OF INFLUENCE

FLORIN CONSTANTINIU, From the Atlantic Chart to the "Security Zone" of the USSR	189
DUMITRU ȘANDRU, Bukovina and Northern Bessarabia in the Ukrainian Irredentists' Plans (1940 – 1944)	203
CRISTIAN TRONCOTĂ, Secret Information, Diplomatic Action, and Measures of a Political Nature at the Eastern Border of Romania in August 1939 – June 1940	219
FLORIN ANGHEL, An Issue Almost Ignored: The Roumano-Polish Borderline in the Interwar Period, 1918 – 1939	255

DOCUMENTARY SOURCES

GHEORGHE F. ANGHELESCU, Two Archive Documents From the Contemporary History of Romania: The Last Roumano-German Summits of 5-6 August 1944	271
---	-----

SCIENTIFIC LIFE

Report by the Commission for evaluation of the activity of the Institute of History of the Academy of Sciences of Moldavia in 1991 – 1996 (<i>Constantin Rezachevici</i>); A Strange Issue (<i>Mihai Gherman</i>)	277
---	-----

NOTES AND REVIEWS

- .. *Contested Territory. Border Disputes at the Edge of the Former Soviet Empire*, edited by Thomas Forsberg, Edward Elgar Publishing Company, Aldershot, 1995, 267 pp. (Florin Anghel); RAFAEL ABELLA, *Finales de enero, 1939. Barcelona cambia de piel*, Barcelona, Editorial Planeta, 1992, 209 pp. (Eugen Denize); VALERIU FLORIN DOBRINESCU, *România și Ungaria de la Trianon la Paris (1920 – 1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania* (Romania and Hungary, From Trianon to Paris (1920 – 1947). The Diplomatic Clash over Transylvania), Bucharest, Edit. Viitorul românesc, 1996, 275 pp. (Tatiana Dușu); ANDREI GROMYKO, *Memories*. Translated by Harold Shukman, Arrow Edition, 1989, 474 pp. (Betinio Diamant); GRZEGORZ ŁUKOMSKI, *Walka Rzeczypospolitej o Kresy północno-wschodnie 1918 – 1920. Polityka i działania militarne* (Poland's Action in the Issue of the Northeastern Borderline. Political and Military Operations), Poznań, 1994, 182 pp. + annexes (Florin Anghel); ȘERBAN RĂDULESCU-ZONER, DANIELA BUȘĂ. BEATRICE MARINESCU, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, (The Establishment of Communist Totalitarianism in Romania), Bucharest, Edit. Cavallioti, 1995, 273 pp. (Georgeta Penelea-Filitti)

287

ROMÂNIA SUB IMPACTUL COMUNISMULUI – COOPERATIVIZAREA

„DEVIAȚIONISMUL DE DREAPTA” AL ANEI PAUKER

ROBERT LEVY (SUA)

Dintre toate epurările care au zdruncinat nou instituitele democrații populare din Europa Centrală și de Est după cel de-al II-lea război mondial, nici una nu pare să rămână atât de obscură ca cea a Anei Pauker, pe atunci ministru al afacerilor externe și „Doamna de Fier” a României. Pauker, Vasile Luca, ministru al finanțelor, și Teohari Georgescu, ministru al afacerilor interne, au fost îndepărtați din posturile pe care le dețineau în cadrul guvernului și au fost excluși din Biroul Politic și din Secretariatul Partidului Muncitoresc Român (P.M.R.) în 1952, în contextul unei puternice campanii împotriva „deviaționismului de dreapta” în rândurile partidului. În condițiile în care acuzațiile s-au îndreptat cu precădere spre domeniul economic, vizând deci Ministerul Finanțelor condus de Luca, lui Pauker i s-au atribuit în mod direct o serie de „deviații de dreapta” în domeniul agriculturii: aceea de a nu fi înființat noi gospodării colective, întârzieri în crearea de asociații cooperatiste la sate, permiterea pătrunderii chiaburilor în gospodăriile și asociațiile colective și manifestarea unei „lipse de interes” față de gospodăriile de stat. Ea a mai fost acuzată și de „deviaționism de stânga”, prin aceea că a permis „călcarea principiului liberului consimțământ al țăranilor muncitori în gospodăriile colective”¹. Caracterul contradictoriu al acuzațiilor, și anume faptul că Ana Pauker se făcuse vinovată de a-i fi constrâns pe țărani să intre în gospodăriile colective pe care nu le înființase de fapt, întărește teoria conform căreia acestea nu au fost decât pretexte care au mascat în realitate lupta pentru putere dintre Ana Pauker și Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretarul general al P.M.R.² Gheorghiu-Dej va schimba total acuzațiile aduse Anei Pauker după 1956, făcând ca acestea să cuprindă în exclusivitate „deviații de stânga”, printre care ducerea unei campanii de colectivizare exagerate, cu arestare a zeci de mii de țărani nevinovați – versiune preferată de anumiți istorici³ poate datorită faptului că ea corespundea mai bine

Autorul dorește să le mulțumească prof. Ivan T. Berenz de la Universitatea California de la Los Angeles (UCLA) și prof. Florin Constantiniu și Ion Chiper de la Institutul de istorie „N. Iorga” din București pentru sprijinul acordat în redactarea acestui articol.

¹ Pentru întărirea constantă a partidului, „Scânteia”, 3 iunie 1952; republicat în *Documente privind deviația de dreapta în rândul Partidului Român*, (București, Edit. PMR, 1952, p. 36-50).

² Michael Shafir, *România, politică, economie și societate*, (Boulder, 1989), p. 45-46; Vladimir Tismăneanu, *The Tragicomedy of Romanian Communism*, în *Eastern European Politics and Societies*, vol. 3, nr. 2, primăvară 1989, p. 362

³ Robert R. King, *History of the Romanian Communist Party*, Stanford, 1980, p. 90.

extremismului notoriu al Anei Pauker. Dar arhivele din România, deschise recent, sugerează faptul că acuzația de „deviaționism de dreapta” adusă Anei Pauker încă din 1952, deși în mod evident hiperbolizată pentru a servi intereselor politice, reflectă totuși cu acuratețe poziția adoptată de aceasta în problema colectivizării și în alte probleme din domeniul agriculturii, în timp ce acuzația concomitentă de „deviaționism de stânga”, care timp de patru decenii revine obsedant în istoriografia dedicată Anei Pauker, nu corespundea nicidecum realității. Articolul de față analizează acțiunile și concepțiile Anei Pauker cu privire la colectivizare în general, pe baza unor noi documente de arhivă.

P.C.R. a inițiat o amplă reformă agrară la 23 martie 1945, prin confiscarea terenurilor colaboratorilor naziști, ale „criminalilor de război” și ale marilor proprietari, distribuind peste un milion de hectare unui număr de peste un milion de țărani săraci și mijlocași⁴. Fapt care a corespuns situației din întregul Bloc Sovietic în care, cu excepția Iugoslaviei, nu s-au efectuat naționalizări sau colectivizări de teren arabil până în anul 1948. Așa cum notează istoricul american Adam Ulam, conducătorii comuniști din recent instituitele democrații populare „speraseră să întârzie [colectivizarea] cât mai mult posibil. Chiar și cei mai fanatici dintre ei își dăduseră seama de dezastrul cauzat în Rusia de colectivizarea forțată. Ei sperau, după consolidarea puterii politice, să acționeze cu prudență și în mod treptat în crearea gospodăriilor colective, evitând ororile petrecute în Rusia între 1929 și 1934”⁵. Acesta era cazul și cu Ana Pauker care avusese ocazia să vadă cu ochi proprii impactul colectivizării sovietice, respectiv în 1930 când urmasese cursurile Institutului leninist al Cominternului și făcuse parte dintr-o comisie însărcinată să investigheze abuzurile comise în procesul colectivizării în fosta Republică a Volgăi⁶. Adresându-se unui funcționar al Ambasadei Sovietice în noiembrie 1946, Pauker declara: „Ne întrebi dacă vor exista colhozuri? Răspunsul nostru este că guvernul a împărțit pământ și a emis acte care conferă dreptul de utilizare a pământului, și nu va ridica problema creării colhozurilor. Țăranii nu se arată favorabili. Este la fel ca în Rusia: mai întâi s-a dat pământul, apoi țăranii s-au organizat în colhozuri. Nu avem argumente convingătoare pentru a învinge suspiciunile țăranilor”⁷.

Poziția lui Pauker, citată aici într-un raport găsit în Arhivele Ministerului Rus al Afacerilor Externe, este confirmată de Iosif Breban, deținător al unei funcții înalte în cadrul Partidului, care a lucrat direct cu Pauker în probleme de

⁴ Ghiță Ionescu, *Communismul în România, 1944-1962*, (Oxford, 1964), p. 110-111; John Michael Montias, *Economic Development in Communist Romania*, Cambridge, Mass., 1967, p. 89.

⁵ Adam Ulam, *Stalin, The Man and His Era*, New York, 1973, p. 669.

⁶ Pauker a scris despre participarea în cadrul acestei comisii într-o autocritică adresată Biroului Politic în 22 septembrie 1952, pusă la dispoziția autorului la Arhivele Ministerului Român al Apărării.

⁷ T. V. Volokitina, G. P. Murasko și A. F. Noskova, *Democrația populară, realitate și ficțiune?*, Moscova, 1993, p. 174 (în lb. rusă).

agricultură. După cum afirmă Breban, Pauker s-a opus constant colectivizării atâta vreme cât țara nu era îndeajuns de mecanizată, situație care, așa cum confirmă Vasile Vaida – ministru al agriculturii – în 1950, nu avea să apară prea curând: „Noi vedem la crearea gospodăriilor colective că vin într’o gospodărie câte 50-60 familii de țărani cu câte 30 căruțe, un cal sau două vaci în cel mai bun caz... Apoi stăm într’o situație foarte grea cu mecanizarea”⁸. Astfel, afirmă Breban, Pauker vedea colectivizarea ca fiind un proces foarte îndelungat, necesitând ani de zile dacă nu chiar decenii⁹.

Situația în România era cu atât mai complexă cu cât foamea făcuse ravagii în 1946 și 1947 – situație recunoscută de însuși organul partidului, ziarul Scânteia¹⁰ – în special în anumite zone ale țării. Se pare că amploarea crizei i-a făcut pe anumiți conducători ai partidului să vadă în colectivizare o soluție¹¹, ceea ce a creat – așa cum afirmă Ana Toma, secretara particulară a Anei Pauker – un conflict major între Pauker și Gheorghiu-Dej în 1947¹². „Ana nu a discutat cu mine prea mult despre aceste lucruri, dar a pomenit că nu e cinstit să se facă așa cum vor cei din conducerea partidului. Și după părerea Anei, țăranilor n-o să le placă această colectivizare... Spunea că dacă vrem pâine, atunci să-i lăsăm pe țărani să-și muncească fiecare ogorul lui”¹³. Din nefericire nu există nici un document în arhivele¹⁴ pe care le putem consulta în prezent care să pună în lumină poziția adoptată de Gheorghiu-Dej în acel moment, dar ne putem face o idee din declarațiile făcute de acesta în Consiliul de Miniștri în luna august a anului 1948. Argumentând în favoarea colectivizării, Dej reamintea Consiliului că: „în sectorul țărănesc, statul este foarte slab reprezentat, aproape inexistent. Deci, deținătorii de bunuri fac politica, ce le convine lor mai bine: «Vrei să cumperi? Eu îți vând numai dacă-mi plătești atât»”.

Cum fixezi prețuri la ouă sau la lapte, nu mai ouă găina sau vaca nu mai dă lapte. O reglementare este aproape imposibilă, cu această întinsă răspândire a

⁸ Procese verbale ale Consiliului de Miniștri, Arhivele de Stat ale României, Dosar 7/1950, 20 iulie 1950, p. 28.

⁹ Interviu cu Iosif Breban, membru al Secției agrare a C.C. în 1950-1953, 16 martie 1994.

¹⁰ „Scânteia”. 23 februarie 1948.

¹¹ Interviu cu Ida Felix, membră a Comisiei de control pe linie de partid în 1945-1950; director de cadre la Ministerul Afacerilor Externe în 1950-1952, 25 iunie 1991.

¹² Un conflict asemănător cu privire la colectivizare a avut loc în Ungaria în aceeași perioadă, având drept rezultat excluderea lui Imre Nagy din Biroul Politic. – Nagy Imre – *Observații privind proiectul de directive în domeniul politicii economice al P.C.U.* de Istvan Feitl, în „Társadalmi Szemle”, An 44, 1989, nr. 7, p. 55-61, în special p. 60-61 (în ungurește).

¹³ Interviu cu Ana Toma secretara personală a lui A. Pauker, 1944-52, ministru adj. al Afacerilor Externe 1950-52, 16 noiembrie, 1990.

¹⁴ La momentul scrierii acestui articol nu au putut fi consultate decât documente ale Consiliului de Miniștri și o parte din Arhivele C.C. Din păcate, documentele Biroului Politic și ale Secretariatului nu s-au pus la dispoziție.

gospodăriilor țărănești individuale. Poftește și reglementează această economie individuală așa de dispersată!”¹⁵.

Astfel, considerând colectivizarea ca fiind unicul mijloc al statului de a-și exercita controlul asupra agriculturii, Gheorghiu-Dej ar fi putut-o promova în scopul procurării hranei în timpul foametei din 1946 – 47, intrând astfel în conflict cu Pauker.

Dar orice conflict pe problema colectivizării va deveni un simplu subiect de dezbateri la nivel academic în momentul în care Sovietele vor impune aplicarea sa pe scară largă în toate țările Blocului de Est în 1948. Colectivizarea a fost începută oficial în România cu prilejul Plenarei C.C. din 3-5 martie 1949, pe baza principiului „liberului consimțământ” și prin recunoașterea nevoii unor măsuri practice care să atragă țăranii în mod treptat. Astfel, Plenara a hotărât ca asociațiile (întovărașirile) agricole să constituie o etapă preliminară pentru țăranii săraci și mijlocii care nu se arătau doritori să intre în gospodăriile colective, și a cerut înființarea unui număr limitat de gospodării colective (identice cu colhozurile sovietice) care urmau să constituie un model pe baza căruia Partidul să poată duce o muncă de lămurire privind avantajele agriculturii colectivizate¹⁶. Pentru a li se asigura succesul, noile gospodării colective au fost scutite de taxe și li s-a acordat o reducere de 20% din cotele de livrare obligatorii pentru primii doi ani de ființare¹⁷. S-a elaborat și un statut model al gospodăriei colective, cu specificarea că fiecare gospodărie colectivă trebuia să aibă minimum 100 ha, considerându-se că numai în aceste condiții ea poate fi viabilă și se poate aplica mecanizarea¹⁸. A fost înființată o Comisie agrară, a cărei unică sarcină a fost aceea de a organiza și supraveghea aceste gospodării colective model¹⁹, și care a fost plasată sub conducerea Anei Pauker.

Trecând în revistă procesele-verbale ale ședințelor Comisiei agrare, nu poți să nu remarci participarea activă a consilierului sovietic Veretenicov, cât și prudența de care dă dovadă Ana Pauker la momentul înființării noilor gospodării colective²⁰. În ședința din 1 septembrie 1949, din douăsprezece propuneri de inaugurare de gospodării colective în duminica imediat următoare, Pauker nu aprobă decât patru; din cele opt rămase, ea amână inaugurarea a patru până la întrunirea unor condiții favorabile, în timp ce le respinge pe celelalte patru rămase,

¹⁵ Procese verbale ale Consiliului de Miniștri, Arhivele de Stat ale României, Dosar 9/1948, 30 septembrie, 1948, p. 79-80.

¹⁶ *Rezoluția ședinței plenare a Comitetului Central al PMR din 3-5 martie, 1949*, București, Edit. PMR, p. 28-29.

¹⁷ Gheorghe Surpat, *România în anii socialismului 1948-1978*, București, 1980, p. 89.

¹⁸ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 755/1952, p. 1-2.

¹⁹ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 49, 106.

²⁰ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 268/1949, p. 1-22; dosar 270/1949, p. 1-7; dosar 272/1949, p. 1-4; dosar 275/1949, p. 1-4.

fără drept de apel. Ea îi instruiește pe membrii comisiei în mod expres să nu facă promisiuni care i-ar îndemna pe țărani să intre în gospodăriile colective; declarând totodată că, orice consolidare a proprietăților colective asupra pământului care implică exproprierea gospodăriilor țărănești individuale ce se găsesc între limitele gospodăriei colective respective, nu este posibilă decât „când oamenii renunță de bună voie și iau în schimb pământul care este al oamenilor care au intrat în gosp. col.”²¹. Pauker manifestă aceeași atitudine și în ședința Consiliului de Miniștri din 13 septembrie, când se discută exproprierea propuse într-un număr de sate în scopul înființării unor filaturi de bumbac. „Să nu facem exproprieri pur și simplu de țărani săraci și mijlocași pentru câteva mii de lei, căci ei își beau banii și după aceea nu au ce să muncească. Ei trebuie să capete alt pământ în schimb pentru ca să aibe ce să muncească. Trebuie să fim foarte atenți cu aceste exproprieri. Este bună o cale ferată, dar problema trebuie să fie văzută social. Este bună o cale ferată, dar nu-i deloc bună nemulțumirea țăranilor”²². Ca rezultat al acestei atitudini pline de prudență, cât și al mandatului limitat al Comisiei agrare, numai 56 de gospodării colective sunt create în 1949, în condiții în care țăranii opun minimă rezistență²³.

În data de 23-25 ianuarie 1950, cea de-a cincea Plenară a C.C. al P.M.R. hotărăște înlocuirea Comisiei agrare cu Secția agrară a Comitetului Central însărcinată cu responsabilități sporite²⁴. Faptul nu era deloc întâmplător, dat fiind că procesul colectivizării va fi intensificat imediat în urma Plenarei respective. O sută douăzeci de noi gospodării colective se crează în perioada februarie-martie 1950²⁵, și se trimit instrucțiuni comitetelor regionale privind studierea locurilor unde există cele mai favorabile condiții pentru crearea de noi gospodării colective în perioada mai-iulie²⁶. În realitate, Ana Pauker informase Comisia agrară încă din august 1949 că „la primăvară vom ajunge probabil și la 1 000 [colective]”²⁷, sugerând în mod clar că precauțiile din perioada respectivă nu erau decât temporare. Și totuși, atunci când comitetele regionale au revenit în aprilie 1950 cu propuneri de înființare a 900 de noi gospodării colective în lunile care aveau să vină, Secția agrară, care rămăsese sub conducerea Anei Pauker, nu a aprobat decât

²¹ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 270/1949, p. 1-7.

²² Procesele verbale ale Consiliului de Miniștri. Arhivele de Stat ale României, Dosar 8/1949, 13 septembrie, 1949, p. 62-63.

²³ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 755/1952, p. 3; dosar 206/1950, p. 130-131. Țăranii au opus în mare măsură rezistență față de cotele obligatorii de livrare către stat în 1949, dar această rezistență nu a avut nici o legătură cu înființarea de gospodării colective, Arhivele S.R.I., dosar 4638, p. 35-39; 46-56; 80-90.

²⁴ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 49.

²⁵ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 73/1952, p. 284.

²⁶ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 755/1952, p. 4.

²⁷ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 268/1949, p. 14.

245 dintre acestea²⁸. Se pare că Ana Pauker și-a păstrat atitudinea sa plină de prudență, în ciuda declarațiilor de a adopta o cu totul altă perspectivă.

Lucrurile vor lua o întorsătură dramatică în vara anului 1950. Când comitetele de partid regionale au propus înființarea a 1 012 noi gospodării colective în decursul lunilor iulie și august, ele au obținut imediat aprobare. În realitate, sarcina de transpunere în practică a acestor propuneri a revenit comitetelor regionale, Secția agrară având doar datoria de a supraveghea o campanie descentralizată ce în curând va scăpa de sub control. Comitetele regionale au trasat sarcini de plan obligatorii, pe care organizațiile județene trebuiau să le îndeplinească fără a se ține cont de condițiile din zonă, și au fost instituite întreceri între diversele regiuni în scopul înființării cât mai multor gospodării colective. Drept rezultat, în condițiile în care în 1949 nu s-a raportat decât o singură situație de aplicare a forței, fenomenul, care a rămas cu totul izolat în prima jumătate a anului 1950 acum, pentru prima oară, atinge proporții de masă²⁹. Au intrat în acțiune Miliția și Securitatea, operând deseori în toiu noptii, care au înscris oameni forțat în noile gospodării colective din județele Ilfov, Făgăraș, Trei Scaune, Dolj, Arad, Târnava Mică, Vlașca și Mureș³⁰. Au avut loc arestări ale țăranilor care refuzau să intre în gospodăriile colective, oamenii cu fost convocați la Consiliile Populare unde au fost bătuți și torturați de Miliție și de Securitate; alții au fost chemați la miliție unde au fost arestați, spunându-li-se că nu vor fi eliberați decât dacă intră în gospodăriile colective³¹. Pentru a fi convinși, țăranilor li se făceau în mod curent promisiuni, deseori erau amenințați că li se vor mări cotele către stat, că li se vor elimina copiii din școli sau că vor fi concediați sau trimiși la muncă forțată³². În regiunea Clujului, unii țărani au fost puși să aleagă între a plăti o amendă de 200 000 de lei și a face zece ani de închisoare, în timp ce în județul Buzău țăranii au fost amenințați că vor fi etichetați drept chiaburi și tratați ca atare dacă nu intră în gospodăriile colective³³. Drept urmare, așa cum se apreciază într-un document de partid, aproximativ 30 000 de familii de țărani au fost trecuți cu forța în gospodăriile colective în timpul verii și toamnei anului 1950³⁴.

În plus, a început să se folosească forța și în consolidarea proprietății noilor gospodării colective. Au fost utilizate Securitatea și Miliția în județele Ilfov, Făgăraș, Trei Scaune, Dolj și Arad pentru strângerea de semnături în favoarea statutului în care se stipula schimbarea proprietății asupra pământului³⁵; în județul

²⁸ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 755/1952, p. 4.

²⁹ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 755/1952, p. 3-6.

³⁰ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 192-196.

³¹ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 192-196; 246; dosar 755/1952, p. 6.

³² Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 755/1952, p. 6; dosar 206/1950, p. 40-41; dosar 75/1952, p. 192-196.

³³ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 51/1951, p. 11; dosar 75/1952, p. 192-196.

³⁴ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 73/1952, p. 130.

³⁵ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 192-196.

Vâlcea, 800 de familii au fost mutate la momentul consolidării proprietății funciare a unei singure ferme colective din care făceau parte numai 60 – 70 de familii³⁶. De regulă, pământul cel mai bun mergea la gospodăriile colective, în timp ce țărani individuali sau primeau pământ de proastă calitate, pământ situat la mare distanță de casă, sau nu primeau nimic, aceasta în timpul consolidării unui mare număr de ferme colective în fiecare regiune a țării³⁷. Nu este deci surprinzător faptul că aceste consolidări de terenuri „au provocat o adevărată răzmeriță la sate” în vara și toamna anului 1950³⁸.

Într-adevăr, drept rezultat al recurgerii la forță, P.M.R. se confrunta în prezent pentru prima oară cu o rezistență în masă împotriva colectivizării. Deși rezistența la colectivizare se manifestase deja în 1949 și în prima jumătate a anului 1950, ea fusese infinit mai mică și numai sporadic violentă, limitându-se în principal la răspândirea de zvonuri și la împărțirea pe ascuns de manifeste prin care țărani erau sfătuiți să nu adere la gospodăriile colective³⁹. Dar în vara anului 1950 a izbucnit o revoltă deschisă și hotărâtă în întreaga Românie – de pildă în satul Bălteni (jud. Vaslui), unde comisia care sosise pentru a consolida proprietatea colectivă a fost atacată de săteni, sau la Plopșoru (jud. Gorj), unde tractoriștii care aveau pământul gospodăriei colective au fost atacați de 20–30 de țărani înarmați cu ghioage; sau la Pietroasa (jud. Bălcești), unde președintele comitetului regional de partid, președintele organizației de partid al gospodăriei colective și numeroși țărani din gospodăria colectivă au fost atacați și bătuți de 300 de săteni înarmați cu furci și topoare; sau la Măgurele (jud. Ilfov), unde secretarul organizației de partid a fost omorât de țărani furioși⁴⁰. În plus, incendii provocate în special în păduri, dar din ce în ce mai des și în gospodării colective și fabrici erau semnalate practic în fiecare zonă a țării⁴¹.

Reacția partidului față de revolta țăranilor a fost, după cum bine se înțelege, nimicitoare: a fost chemată armata, au fost arestați mii de țărani și regiuni întregi au fost puse sub stare de asediu (Ionescu, 1964, p. 200; Shafir, 1985, p. 46). Faptul a coincis cu o ascuțire a luptei de clasă la sate, partidul declanșând o „luptă deschisă împotriva chiaburimii” în cursul aceleiași perioade. Până în acest moment, partidul le îngăduise țăranilor mai înstăriți să se „deschiabureze” prin donarea de pământ în beneficiul gospodăriilor colective, și să intre astfel în rândurile țăranilor mijlocași. Practica acceptării „donațiilor” din partea chiaburilor (donații ce ulterior vor primi numele de „renunțări”) s-a dovedit a fi un important factor în consolidarea noilor gospodării colective, dat fiind faptul că aceste

³⁶ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 248.

³⁷ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 218/1951, p. 53-54; 89, dosar 207/1950, p. 110-120.

³⁸ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 281.

³⁹ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 206/1950, p. 136.

⁴⁰ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 206/1950, p. 132-134, 136.

⁴¹ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 206/1950, p. 44-47.

gospodăriei colective alcătuite în principal din țărani săraci, cu pământ puțin sau de loc, sufereau în mod constant din lipsă de pământ⁴². Dar această „colaborare de clasă” s-a sfârșit brusc în vara anului 1950, odată cu informarea Secției agrare de către conducerea de partid cu privire la faptul că de acum înainte „chiaburii vinovați să fie dați în judecată, să fie confiscat pământul lor”, procurorul șef al Bucureștiului fiind instruit să aresteze chiaburii în scopul clar exprimat de a li se confisca pământul⁴³. „Deschiaburirea” forțată era acum la ordinea zilei și au fost efectuate confiscări în masă în numeroase regiuni ale țării, deseori fără nici un fel de proces⁴⁴. În regiunea Clujului, de exemplu, chiaburilor li s-a confiscat pământul și, împreună cu familiile lor, au fost trimiși la Canalul Dunăre–Marea Neagră, fără proces, iar în județul Mureș, unii chiaburi au fost arestați și împușcați de către Securitate⁴⁵. Acuzațiile cele mai obișnuite care li se aduceau erau sabotarea înșămânțărilor și nelivrarea cotelor, dar mulți dintre ei au fost arestați pe baza unor pretexte ridicole, cum ar fi faptul de a nu-și fi legat câinele, sau de a nu fi curățat pomii de omizi⁴⁶. Astfel, numărul celor care au avut de suferit a crescut în mod dramatic: așa cum va recunoaște Gheorghiu-Dej mai târziu, „în numele luptei împotriva chiaburilor, peste 80 000 de țărani, în majoritatea lor țărani muncitori, au fost trimiși în judecată”⁴⁷.

Se înțelege că în calitatea sa de secretar de partid responsabil cu agricultura, Pauker a fost ulterior blamată pentru toate aceste „excese”. Dar acest lucru nu a fost posibil datorită unui mic amănunt din biografia sa, ținut sub secret, și anume că ea se afla în Uniunea Sovietică pentru tratament chirurgical de urgență al unei tumori maligne mamare în perioada 16 iunie – începutul lui august 1950, respectiv exact în perioada în care s-a intensificat represiunea⁴⁸. În plus, Pauker s-a reîntors în România într-o stare de sănătate atât de precară, încât a fost nevoită să se întoarcă la Moscova în septembrie pentru continuarea tratamentului și nu a putut să-și reia atribuțiile decât în luna decembrie⁴⁹. Astfel, membrii Secției agrare nu menționează numele Anei Pauker în rapoartele scrise cu privire la activitatea lor în cursul verii respective și îl numesc în schimb pe secretarul de partid Alexandru Moghioroș ca fiind cel de la care primesc instrucțiuni și căruia îi trimit informări.

⁴² Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 755/1952, p. 1-2.

⁴³ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 90; dosar 748/1952, p. 41.

⁴⁴ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 192-196.

⁴⁵ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 207/1950, p. 128-137; dosar 75/1952, p. 192-196.

⁴⁶ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 207/1950, p. 128-137; dosar 748/1952, p. 41; dosar 755/1952, p. 7.

⁴⁷ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Dare de seamă la Plenara C.C. al P.M.R. din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961*, București, Editura Politică, 1961.

⁴⁸ Interviu cu Tatiana și Gheorghe Brătescu, fiica și ginerele lui A. Pauker, 11 noiembrie, 1990; interviu cu Ana Toma, *op.cit.*

⁴⁹ Interviu cu Brătescu *op.cit.* Pauker a confirmat aceasta în fața Comisiei de partid în 12 iunie 1953 (p. 64) și 18 iunie 1956 (p. 10). Documente puse la dispoziție de prof. Vladimir Tismăneanu, primite de acesta de la Ministerul Român al Apărării.

Aliat apropiat al lui Gheorghiu-Dej, Alexandru Moghioroș a fost de pildă acela care a informat Secția agrară cu privire la faptul că chiaburii trebuiesc arestați și pământul lor confiscat⁵⁰.

Dar cea mai importantă dovadă a faptului că Pauker nu a participat la represiunea din vara anului 1950 o constituie acțiunile sale în lunile care au urmat. În ciuda stării sale de sănătate, ea și-a impus din nou și fără întârziere autoritatea în domeniul politicii agrare, readucând-o pe linia urmată anterior, înainte de plecarea sa, o linie pe care o promovase fără șovăială, de la bun început, și o linie pe care o expusese cu candoare uimitoare la fața membrilor Secției agrare în luna aprilie 1951. „Noi am fi niște naivi”, declara Pauker în deschiderea cuvântului său, „dacă n’am ști că numărul oamenilor micilor proprietari țărani, care sunt convinși, care sunt gata să lupte pentru a face gospodărie colectivă, nu poate fi în momentul de față decât foarte mic... Cum credeți că ar putea oamenii aceștia, care erau gata să se omoare unul pe altul pentru o palmă de pământ, oamenii care plâneau mai mult pierderea unei vite decât a unui copil, cum credeți că pot deodată acești oameni să-și pună pământul și vitele împreună, să se despartă de via și de pământul lui?” Iată de ce, nota Pauker, partidul promovase inițial colectivizarea dând un exemplu. înființând un număr limitat de gospodării colective mecanizate, cu o tehnică avansată, care i-ar atrage pe țărani prin succesele lor – și numai prin succesele lor. Mecanizarea astfel, insista ea din nou, era o cerință de primă importanță a colectivizării, pentru că gospodăriile colective trebuiau să dea un randament mai bun dacă se dorea convingerea țărănimii române. Și, după cum afirma Pauker, primele 176 gospodării colective înființate în 1949 și la începutul anului 1950 avuseseră într-adevăr o producție agricolă mai mare decât gospodăriile țărănești individuale, convingându-i astfel pe ceilalți țărani să intre în noile gospodării colective.

„Dar aici, tovarăși, intervin greșelile noastre, greșeli serioase. În loc de a merge mai departe pe acest drum, care se dovedea a fi cel bun, un drum care mergea nu liniștit, căci și acolo a fost de luptat, dar un drum care mergea încetșor cu băgare de seamă, noi am început să folosim metode de constrângere de forțare a țăranilor să intre în gospodăriile colective... Au fost și până atunci o serie de greșeli, de nedreptăți, dar când organizațiile de partid până la Comitetul Central, organele de Stat până la organele Centrale, au luat cunoștință, unde mai era posibil se îndrepta nedreptatea, până atunci țăranii vedeau că din partea regimului nostru au întreg sprijinul și ajutorul, dar de data aceasta au văzut acte de nedreptate, care rămâne nedreptate. Noi am mers începând din vara trecută la acțiuni care sunt absolut opuse liniei partidului nostru, sunt absolut opuse oricărui gând serios de comunist. Numai un inconștient, numai un aventurier, numai un om nelegat de mase, nelegat de partidul nostru, un om care își închipuie că azi e aici mâine în Focșani, poate să creadă că este posibil să faci o gospodărie colectivă cu oamen

⁵⁰ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 48, 94, 104.

siliți, că poate să trăiască o astfel de gospodărie, că este în folosul cuiva o astfel de gospodărie colectivă. Chestiunea care s-a făcut anul trecut, de a face întreceri între județe care va avea mai multe gospodării și care au recurs la orice mijloace pentru a-și putea realiza planul, care nu sunt planuri, sunt zăpăceli de birou, sunt acțiuni absolut potrivnice liniei partidului nostru, nu puteau să dea decât rezultate negative. Acum va trebui să muncim din greu pentru a salva alianța cu țărănimea muncitoare, pe care noi am nesocotit-o, să punem energie mai departe la întărirea alianței cu țărănimea muncitoare... lucruri care puteau fi evitate, dacă noi am fost călăuziți de acest principiu al partidului nostru, că nu este voie să băgăm în gospodăriile colective, oameni care nu sunt convinși să intre acolo.

Tovarăși, numai un cap golit de orice gând, numai cu inima împietrită, numai un om care se pretindea comunist putea să acționeze așa cum au acționat unii din tovarășii noștri. Numai un om care îl interesează binele oamenilor, care iubește oamenii, care este comunist, care este în stare să înțeleagă ceea ce vor oamenii și ceea ce este pentru binele lor, poate să se apropie de țărani, poate să țină seama de felul lor de a fi, de nehotărârea lor, de șovăiala lor. Numai un astfel de om poate să-și dea seama, că gândul lui este călăuzit de soarta lui de mic proprietar, nu pentru că țăranul ar fi mai prost decât muncitorul, nu pentru că are o altă situație decât muncitorul, dar pe când muncitorul nu este stăpân individual pe mașina la care lucrează, ci ea este bunul întregului popor, țăranul este stăpân pe uneltele lui, pe pământul lui, pe vaca lui, și această proprietate include o întreagă mentalitate, de care nu putem să nu ținem și trebuie să ținem seama...

Dar să nu mergem cum am mers pe drumul de a-i impune gândul nostru, de a nu-i înțelege psihologia, de a nu ține seama de caracteristicile lui de țăran. Noi așa cum am procedat în unele locuri, am procedat ca niște chirovnici, ca niște sbiri, am forțat oamenii, i-am amenințat, i-am brutalizat, cei care au procedat așa nu sunt oameni, cu aceștia nu vom face comunism..."⁵¹.

Pauker apoi a enumerat lucrurile care trebuiesc făcute pentru a remedia situația, multe dintre acestea fiind deja aplicate de către ea. Mai întâi, așa cum reiese clar dintr-un raport intern al partidului, Ana Pauker a oprit *procesul de înființare de noi gospodării colective* în toamna și iarna lui 1950-1951, dând dispoziții ca Secția agrară să se axeze în exclusivitate pe repararea nedreptăților comise și pe întărirea gospodăriilor colective deja existente⁵². Astfel, s-a cerut ca Secția să aibă neapărată nevoie de aprobarea conducerii de partid pentru înființarea de noi gospodării colective, aprobare pe care Pauker refuza în mod sistematic să o dea⁵³. Se spune că Pauker ar fi sugerat membrilor din cadrul Secției că „nu este

⁵¹ Procese-verbale ale Secției agrare a C.C., 28 aprilie, 1951, Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 218/1951, p. 111-115.

⁵² Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 755/1952, p. 4.

⁵³ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 748/1952, p. 4.

nevoie să ne grăbim cu colectivizarea, căci avem nevoie de liniște în țară”, și că ar fi subliniat faptul că situația lor era cu totul alta decât cea din Uniunea Sovietică la începutul anilor '30⁵⁴. „Cred că prima noastră grijă”, declara Pauker, „trebuie să fie gospodăriile colective existente, întărirea lor, transformarea lor în exemple pentru țărani individuali”⁵⁵, punct de vedere pe care și l-a apărut și în martie 1952, când a fost aspru criticată de Alexandru Moghioroș⁵⁶. Drept urmare, nici o nouă gospodărie colectivă nu a fost creată în România în cursul anului 1951; deoarece, deși se înființaseră în mod oficial 62 de astfel de gospodării în acel an (față de un număr de 971, cât fuseseră propuse în 1950), toate dintre ele fuseseră de fapt create și consolidate în cursul verii și toamnei anului 1950, nefiind însă inaugurate oficial⁵⁷.

În cel de-al doilea rând, Pauker a dispus ca toți cei care se arătau doritori să iasă din gospodăriile colective să fie lăsați să o facă⁵⁸, ceea ce a provocat numai-decât un exod în masă din multe gospodării colective; la Leghia, de pildă, în județul Cluj, din 120 familii înregistrate, 105 au cerut ieșirea, printre persoane numărându-se și președintele gospodăriei colective cât și membrii consiliului de conducere; iar la Hida (județul Jibou) din 77 familii înregistrate, 50 au cerut ieșirea⁵⁹. Pauker a cerut de asemenea ca toate procesele țăranilor cooperatori acuzați de a nu-și fi adus pământul și bunurile în gospodăria colectivă să fie numai-decât oprite, și că toate sentințele pronunțate anterior să fie anulate⁶⁰. Faptul a influențat soarta unui mare număr de țărani care fuseseră arestați în urma refuzului de a-și aduce bunurile în gospodăria colectivă în care fuseseră siliți să intre⁶¹.

În ianuarie 1951, Pauker și Secția agrară au mers până acolo încât au propus ca Comitetul Central să emită Circulara nr. 13 prin care se specificau sancțiuni putând ajunge până la excluderea din partid și darea în judecată pentru oricine i-ar fi obligat pe țărani să intre în gospodăriile colective⁶². Circulara mai specifica și faptul că partidul trebuie să nu mai aleagă în exclusivitate cele mai bune pământuri în scopul consolidării noilor gospodării colective, renunțându-se în același timp la cerința ca o gospodărie colectivă să cuprindă o suprafață de pământ compactă,

⁵⁴ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 748/1952, p. 4; dosar 75/1952, p. 62, 87; dosar 73/1952, p. 37.

⁵⁵ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 218/1951, p. 117; dosar 75/1952, p. 72, 235, 306-307.

⁵⁶ Procesele verbale ale Secției agrare a C.C., 12 martie. 1952, Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 28/1952, p. 30.

⁵⁷ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 755/1952, p. 11; dosar 74/1952, p. 284.

⁵⁸ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 755/1952, p. 10.

⁵⁹ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 93/1951, p. 1-37; dosar 51/1951, p. 9-10.

⁶⁰ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 755/1952, p. 10.

⁶¹ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 743/1952, p. 74; dosar 207, 1950, p. 4, 7-8; dosar 218/1951, p. 41

⁶² Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 755/1952, p. 9-10; dosar 748/1952, p. 4.

ceea ce a dus la diminuarea cazurilor de confiscări de pământ⁶³. Lucrurile totuși au ajuns într-un punct mort în 1951, când Pauker „a refuzat să semneze hârtiile” de aprobare a consolidării în continuare a fermelor colective⁶⁴, la care Secția Agrară trebuie acum să procedeze⁶⁵, și a sistat consolidarea GOSTAT-urilor. Partidul aprobase anterior, în principiu, un plan de consolidare a 220 000 ha în 1951, în așa fel încât GOSTAT-urile să fie complet consolidate în 1952, așa cum se stipula în Hotărârea C.C. din marile 1949. Se spune însă că Pauker ar fi afirmat că nu se puteau consolida terenurile GOSTAT-urilor numaidecât, pretinzând mai întâi că era nevoie de o hotărâre a Consiliului de Miniștri, care fusese deja promulgată, insistând apoi că nu erau îndeplinite condițiile necesare pentru consolidarea pe mai departe. Ministrul agriculturii, Vasile Vaida, amânase în consecință consolidarea pentru anul următor⁶⁶.

În plus, Pauker insistase ca partidul să aloce fără întârziere pământ țăranilor săraci și mijlocii care nu primiseră compensații în urma pierderii pământului datorită consolidărilor anterioare, fără însă a dovedi aceeași hotărâre când s-a pus problema compensării chiaburilor: „Aceștia mai pot aștepta, sau dacă vor în altă parte, se pot duce în altă parte”⁶⁷. Pauker a evitat să-i menționeze pe chiaburi și atunci când a dat dispoziția de oprire a proceselor intentate țăranilor arestați și de comutare a pedepselor acestora. Și totuși, nu era de acord cu politicile care urmăreau subminarea productivității chiaburilor, afirmând: „să avem grijă a nu desființa chiaburii, ci să le dăm posibilitate să-și poată lucra pământul”⁶⁸. Ea nu va îngădui nici Secției agricole să ia măsuri de pedepsire împotriva chiaburilor acuzați de a-și fi ascuns recolta pentru a nu livra cotele în 1951, ceea ce constituia un motiv de arestare în timpul campaniei împotriva chiaburilor, afirmând că în condițiile unei recolte atât de bogate, strângerea de cote „va merge de la sine”⁶⁹. Așa cum a recunoscut la Plenara CC din 26–27 mai la care a avut loc epurarea sa, „am crezut [în 1951] că țăranul de la sine o să vină cu bucurie să dea cotele, și în special chiaburii, care din bunăvoință o să ne dea cote...”⁷⁰. În continuare, Pauker a oprit excluderea chiaburilor din gospodăriile colective în primăvara lui 1951, cerând liste amănunțite cu fotografiile prin care să se certifice că nu era de fapt vorba de țărani mijlocii. Dar după primirea listelor, Pauker nu a dat nici o directivă

⁶³ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 755/1952, p. 10.

⁶⁴ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 748/1952, p. 4.

⁶⁵ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 306.

⁶⁶ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 42-43, 75, 306.

⁶⁷ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 69/1951, p. 89.

⁶⁸ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 28/1952, p. 38.

⁶⁹ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 17-18; dosar 73/1952, p. 24. La Plenara Comitetului Central din 26-27 mai 1952, Pauker a recunoscut acest fapt încă din 1951.

⁷⁰ Stenograma ședinței plenare a C.C. al P.M.R. din 26 și 27 mai 1952 p. 82. Acest document a fost pus la dispoziție de Prof. Vladimir Tismăneanu care l-a primit din partea Ministerului Român al Apărării.

spre a se proceda la excluderi și i-a reproșat unui membru al Secției agrare faptul de a fi exclus 13 chiaburi fără aprobarea conducerii de partid⁷¹. Tot Pauker a fost cea care i-a cerut ministrului agriculturii să accepte donații de teren din partea chiaburilor⁷², „propagând”, așa cum afirmă o comisie pe linie de partid din anul 1952, „teoria anti-stalinistă a integrării pașnice a chiaburilor în socialism”⁷³.

În continuare, Pauker le-a declarat în mod explicit membrilor Secției agrare în 1951 că de-acum înainte, oricare dintre țăranii convinși „să meargă pe drumul comasării pământului, lucrării lui împreună”, vor trebui mai întâi s-o facă „sub formă de întovărășire sau artel. Și numai când această condițiune este îndeplinită noi putem trece la formarea de gospodării colective”⁷⁴. Întovărășirile, sau simplele asociații pentru efectuarea lucrărilor de cultivare a pământului, erau alcătuite din grupuri de țăranii vag organizate cărora li se îngăduia să-și aducă tot pământul sau numai o parte din acesta, pentru o perioadă de timp pe care o putem stabili liber; ei continuau să fie proprietari nu numai ai propriului pământ, ci și ai uneltelor și recoltelor lor⁷⁵. Considerarea de către Ana Pauker a acestor întovărășiri ca fiind și ele o cerință prealabilă a colectivizării confirmă ideea că aceasta se arăta mai curând în favoarea unor astfel de forme de organizare decât a formelor colective de tip colhoz⁷⁶, și infirmă afirmațiile celor care sugerează contrariul⁷⁷. Și totuși, întovărășirile nu au intrat inițial în sarcina Anei Pauker, ci a S.M.T.-urilor, acestea fiind create, deseori numai temporar, atunci când țăranii individuali semnau un contract cu S.M.T.-ul; într-adevăr, multă vreme ele s-au numit întovărășiri S.M.T.⁷⁸. Dar pe 18 septembrie 1951, C.C. al P.M.R. i-a cerut Secției agrare a lui Pauker să înființeze întovărășiri „de tip TOZ”, ceea ce Secția agrară nu s-a grăbit să o facă deoarece, așa cum arată Pauker ea însăși, secția continua să se concentreze pe „problemele... de a îndrepta greșelile care au fost făcute în toamna

⁷¹ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 16, 61; dosar 748/1952, p. 2, 30; dosar 69/1951, p. 96.

⁷² Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 73/1952, p. 24, 37. Pauker a admis ea însăși în 26-27 mai 1952, în cadrul Plenarei C.C., că a sprijinit donațiile de pământ din partea chiaburilor. În ciuda opoziției lui Gheorghiu-Dej – stenograma ședinței plenare a C.C. al P.M.R. din 26 și 27 mai 1952, *op.cit.*, p. 69. Faptul este confirmat și de Vasile Luca, interogat în 22 februarie 1954 – Arhivele S.R.I., fond Y, dosar 40 005, vol. 2, p. 58.

⁷³ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 73/1952, p. 24, 37.

⁷⁴ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 218/1951, p. 111.

⁷⁵ Nicholas Spulber, *Collectivization in Hungary and Romania*, Irwin T. Sanders, ed. *Collectivization of Agriculture in Eastern Europe* University of Kentucky Press, 1958, p. 144.

⁷⁶ Interviu cu Radu Mănescu, ministru adjunct al Finanțelor în 1952–58, 28 august 1989; interviu cu Elena Tudorache, membru al C.C. în 1945–48; șeful secției de Industrie ușoară al C.C. în 1948–52 10 decembrie 1990; interviu cu Iosif Breban, *op.cit.*

⁷⁷ Silviu Brucan, *Generația irosită*, București, 1992, p. 49–50; Alexandru Moghioroș, Cuvântul lui Alexandru Moghioroș din dezbaterile la plenara C.C. al P.M.R., 27 noiembrie – 5 decembrie 1961, „Scânteia”, Nr. 5 360, 16 decembrie 1961, p. 3.

⁷⁸ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 743/1952, p. 76; dosar 75/1952, p. 101–102, 191.

anului 1950”⁷⁹. Din această cauză, ea a fost acuzată de minimalizare a importanței întovăririlor de tip TOZ, de considerare a acestora ca fiind anacronice în România și, astfel, de împiedicare a înființării lor⁸⁰.

În transpunerea în practică a acestei politici, Ana Pauker l-a avut drept aliat și – fără umbră de îndoială – inspirator pe Vasile Luca, ministrul de finanțe, care a promovat o consecventă linie pro-țăranască analogată în mod corect cu cea a lui Bukarins în 1952⁸¹. De la instaurarea regimului comunist, Luca a afirmat că ridicarea nivelului de viață al țăranilor și al puterii lor de cumpărare „este garanția dezvoltării industriale a țării, cheia dezvoltării economico-sociale a României”⁸². Raliindu-se apelului lui Buharin ca țărani „să se îmbogățească”⁸³, Luca a susținut creșterea acumulării țăranilor particulari din România rurală⁸⁴, și la fel ca Buharin a considerat că acumularea de capital pentru industria socialistă presupune extinderea comerțului cu sectorul țăranesc: „Acumularea se realizează prin desfacerea mărfurilor” insistă el⁸⁵. Punerea produselor industriale dorite la dispoziția țărănimii nu numai că va determina strângerea capitalului necesar, dar îi va face pe țărani să-și vândă produsele chiar și la prețurile de stat situate la un nivel în mod artificial scăzut⁸⁶. „Apariția a mai multă marfă la sate va aduce reducerea prețului. Aceste prețuri se formează la piață. Prețul îl dictează cererea și oferta, nu ceea ce hotărâm aici”⁸⁷. Astfel, Luca s-a opus strategiilor de intervenție a statului și s-a arătat favorabil funcționării spontane a mecanismelor pieței libere, făcând presiuni pentru obținerea de prețuri profitabile pentru țărani, activitate comercială fără restricții și cote obligatorii mai puțin drastice⁸⁸. „Este în general o tendință de a trăi eficient, de a munci ușor în fabrică pe socoteala țărănimii”, afirma el cu hotărâre. „...Nu este justificat de a trăii pe spinarea țărănimii”⁸⁹.

⁷⁹ Procese-verbale ale Secției agrare a C.C., 12 martie 1952. Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 28/1952, p. 30.

⁸⁰ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 73/1952, p. 21; dosar 754/1952, p. 59.

⁸¹ Proces-verbal al unei ședințe a activului C.C. cu membrii Biroului Politic al C.C. al P.M.R., 5 iunie 1952, arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 19/1952, p. 21.

⁸² Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 589/1952, p. 11, 37; dosar 711/1952, p. 90. —

⁸³ Stephen F. Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution, A Political Biography, 1888-1938*, Oxford, 1980, p. 176.

⁸⁴ Procese-verbale ale Consiliului de Miniștri, Arhivele de Stat ale României, dosar 2/1951, 31 martie, 1951, p. 75.

⁸⁵ Procese-verbale ale Consiliului de Miniștri, Arhivele de Stat ale României, dosar 9/1951, 18 decembrie 1951, p. 129.

⁸⁶ Procese-verbale ale Consiliului de Miniștri, Arhivele de Stat ale României, dosar 4/1951, 20 iunie, 1951, p. 9.

⁸⁷ Procese-verbale ale Consiliului de Miniștri, Arhivele de Stat ale României, dosar 8/1951, 16 octombrie, 1951, p. 45-46.

⁸⁸ Procese-verbale ale Consiliului de Miniștri, Arhivele de Stat ale României, dosar 4/1951, 22 iunie, 1951, p. 41; Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 589/1952, p. 17; dosar 335/1952, p. 12.

⁸⁹ Procese-verbale ale Consiliului de Miniștri, Arhivele de Stat ale României, dosar 4/1951, iunie 18, 1951, p. 7.

Nu trebuie deci să ne surprindă faptul că Luca a susținut politica prudentă a lui Pauker în domeniul colectivizării⁹⁰, sugerând în iulie 1950 că „transformarea socialistă a agriculturii nu merge în pas cu transformarea industriei”, ci merge mult mai încet⁹¹. I-a acordat sprijinul lui Pauker și în problemele productivității chiaburilor⁹² și ale „deschiaburirii”, considerând că scăderea numărului de chiaburi de la 160 000 în 1949 la 50 000 în 1950⁹³, așa cum era ea reflectată în datele de la Ministerul de Finanțe, „nu poate constitui decât o stare normală” în condițiile regimului democratic popular⁹⁴. El s-a opus de asemenea intensificării luptei de clasă la sate, comparând situația din România din 1951 cu cea din U.R.S.S. în prima fază a Noii Politici Economice când „funcția de înăbușire în interiorul țării s’a stins, căci exploatarea a fost nimicită, nu mai erau exploataitori, clasele au fost nimicite ca clase... etc.”⁹⁵.

Gheorghiu-Dej se situa, fără nici o îndoială, la polul opus. Spre deosebire de Ana Pauker, Dej nu a abordat problema colectivizării forțate decât într-un mod cu totul formal, într-un discurs important adresat prim-secretarilor de regionale în aprilie 1951⁹⁶. Și totuși își regăsește forța oratorică atunci când condamnă prosperitatea țărănească în Consiliul de Miniștri în septembrie 1950: „La Ministerul Finanțelor li se arată date că procentul chiaburimii este în scădere... Se micșorează! Eu refuz să cred acest lucru. Sunt convins că la sate elementele capitaliste au crescut datorită unui șir întreg de factori. Trei ani n’au plătit impozite, au trecut din rândul mijloacșilor spre chiaburi, le-am dat mărfuri degrevate. Am făcut această politică romantică. Am ajutat țărănimea să facă acumulare capitalistă, li s-au iertat și datoriile, ei sunt în întârziere la plata datoriilor”⁹⁷.

În consecință, Dej a cerut luarea oricărei măsuri care ar putea absorbi „banii care stau în buzunarele țăranilor”⁹⁸, deși era în mod clar în favoarea intervenției de stat și nu a mecanismelor pieței. Țăranii, insistă el, trebuiau obligați să-și vândă produsele „la prețul la care vrem noi și nu la care vor ei”⁹⁹ ceea ce, în propria sa

⁹⁰ Interviu cu Gheorghe Gaston Marin, Ministru al Energiei Electrice și al Industriei Electrotehnice în perioada studiată I, 27 iunie 1991; interviu cu Iosif Breban, *op.cit.*

⁹¹ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 335/1952, p. 12.

⁹² Procese-verbale ale Consiliului de Miniștri, Arhivele de Stat ale României, dosar 5/1950, 22 mai 1950, p. 30.

⁹³ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 317.

⁹⁴ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 589/1952, p. 36.

⁹⁵ Ibidem, pp. 37-38.

⁹⁶ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 61/1951, p. 130.

⁹⁷ Procese-verbale ale Consiliului de Miniștri, Arhivele de Stat ale României, dosar 9/1950, 29 septembrie 1950, p. 28.

⁹⁸ Ibidem, p. 30.

⁹⁹ Procese-verbale ale Consiliului de Miniștri, Arhivele de Stat ale României, dosar 9/1950, 19 septembrie, 1950, p. 20.

concepție nu se realizează prin mecanismul cererii și al ofertei, ci prin suprimarea țăranului român de către stat: „Cu cât vor avea mai puțini bani vor simți nevoia să aducă pe piață mai multe produse. Dacă vom arunca mărfuri multe și vom arunca cantități de bani din ce în ce mai mulți, nimic n'am făcut... Leul trebuie să devină foarte căutat. Să umble după el țăranul cu limba scoasă. Dacă îl câștigă atât de ușor nu este bine”¹⁰⁰.

El a cerut astfel, într-o perioadă în care lipsa de mijloace de transport se transformase într-o adevărată criză; să se instituie limite drastice privind prețul care poate fi cerut de țărani pentru transportul bunurilor, indiferent de posibila lor reacție: „Să admitem că țărani vor depune rezistență. Nimeni nu-și închipuie că va merge chiar atât de ușor. Pentru această atitudine însă există ac de cojocul lor. Sunt interesele superioare de Stat și nu este bun patriot acela care nu respectă interesele superioare de Stat. Poți să-l iei cu rechiziție publică și chiar să-l pedepsești dacă nu face transportul”¹⁰¹. Este semnificativ de notat că Gheorghiu-Dej a făcut aceste comentarii când teroarea în mediul rural al României atinsese cote maxime.

Astfel, date fiind atitudinile respective, Gheorghiu-Dej avea suficiente argumente pentru a cere excluderea lui Pauker și a lui Luca în cursul întâlnirilor sale secrete cu Stalin la sfârșitul lui august sau începutul lui septembrie 1951¹⁰². La scurtă vreme, în toamna anului 1951, o delegație sovietică a sosit în România pentru a investiga controversa ce se născuse datorită refuzului lui Pauker de a consolida GOSTAT-urile. Declarând că nimic nu se poate realiza fără consolidarea proprietății funciare, comisia a respins argumentele lui Pauker și a susținut poziția adoptată de Dej, și anume că GOSTAT-urile să fie consolidate fără întârziere¹⁰³. Se pare în același timp că această comisie i-a retras lui Pauker atribuțiile privind consolidarea GOSTAT-urilor, dat fiind faptul că Dej s-a ocupat personal de această problemă imediat ce ea a fost din nou trecută pe ordinea de zi¹⁰⁴. Pauker va fi ulterior acuzată în documente de partid că „a desconsiderat experiența sovietică și ajutorul dat de consilierii sovietici..., și neluând măsuri de aplicare în practică a sfaturilor lor”¹⁰⁵. Așa cum va recunoaște ulterior Vasile Vaida, ministrul agriculturii, „de multe ori ne-am certat și am avut certuri destul de serioase” cu consilierii sovietici în timp ce agricultura ținea de responsabilitatea Anei Pauker¹⁰⁶. Conducerea Secției agrare nu va scăpa din vedere faptul că poziția

¹⁰⁰ Procese-verbale ale Consiliului de Miniștri, Arhivele de Stat ale României, dosar 9/1950, 29 septembrie, 1950, p. 30, 31-32.

¹⁰¹ Ibidem, p. 29.

¹⁰² Adjuncta lui Ana Pauker, Ana Toma, a făcut demersurile necesare în vederea călătoriei lui Dej la Moscova și a primit ordinul de a nu o informa de Pauker de această călătorie [interviu cu Toma].

¹⁰³ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 75.

¹⁰⁴ Ibidem, p. 347.

¹⁰⁵ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 73/1952, p. 21.

¹⁰⁶ Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 325.

dezaprobatoare a lui Pauker față de măsurile coercitive din 1950 era implicit îndreptată împotriva consilierilor sovietici care făcuseră în mod consecvent presiuni în acest sens¹⁰⁷. Într-adevăr, Pauker a făcut declarația din aprilie 1951 la momentul precis în care impunerea de către Soviete a colectivizării forțate în întreg Blocul Sovietic se găsea într-un punct culminant. S-ar părea în plus că ea nu și-a modificat atitudinea, și aceasta până la sfârșit. Adresându-se studenților de la școala de partid din Zydanov pe 17 aprilie 1952 cu ocazia a ceea ce se va dovedi a fi ultimul său discurs, Pauker a declarat: „Să creștem cadrele nu într'un permanent ura, ci permanent să meargă colectările, însămânțările, să meargă întrecerea socialistă, să meargă școlile de partid, școlile celelalte, în permanență să meargă munca – liniștit”¹⁰⁸. Nu poate fi deci surprinzător faptul că România la începutul anului 1952 avea procentul cel mai mic de pământuri colectivizate (3,1%) dintre toți sateliții URSS¹⁰⁹.

Cerneala de pe documentele privind „Deviaționismul de dreapta” nu se va fi uscat încă bine atunci când teroarea se va dezlănțui din nou, cu și mai multă furie în toate regiunile rurale din România. „Lupta deschisă” împotriva chiaburilor se va declanșa cu intensitate sporită, aproape peste noapte. Ghoerghe Bădulescu, secretar al Regionalei Iași de partid, a arătat că la câteva săptămâni de la epurarea grupului Pauker „organizațiile de partid și Consiliile Populare au demascat aproape 6 000 de chiaburi care se infiltraseră printre țăranii mijlocii”¹¹⁰. Relații privind chiaburii condamnați pentru sabotaj, activități diversioniste, nelivrarea cotelor sau refuzul de a plăti impozitele apar în fiecare zi în presa românească¹¹¹. Citând un martor: „mașina de propagandă a RPR, în încercarea evidentă de a teroriza țăranimea, face în prezent publicitate crescută proceselor așa-zișilor chiaburi sabotori. Zi de zi, presa și radioul informează cu satisfacție despre condamnările grele pronunțate împotriva unor nefericiți țărani din întreaga țară... judecarea sabotorilor <chiaburi> de către tribunale ale poporului locale este pusă în scenă în cele mai apropiate și mai încăpătoare localuri – săli de clasă, teatre și alte localuri corespunzătoare. Sunt rechiziționate în acest scop – și sunt aduși aici oameni din toate satele învecinate ca să asiste la desfășurarea acestor procese”¹¹². Nu mai puțin de 8 000 de procese ale unor așa-numiți chiaburi sunt semnalate

¹⁰⁷ Interviu cu Iosif Breban, *op.cit.* Consilierii sovietici din cadrul Secției Agrare erau Sevcenco, Potemkin, Zubcov, Bobovnicov, Homeacov, Tonșenco și Veretenicov. Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 75/1952, p. 23, 236; Procese-verbale ale Consiliului de Miniștri, Arhivele de Stat ale României, dosar 11/1952, 23 octombrie 1952, p. 67.

¹⁰⁸ Alegerea, formarea și distribuirea cadrelor – curs ținut de Ana Pauker la Școala de partid Jdanov pe 17 aprilie 1952, Arhivele C.C. al P.M.R., fond 1, dosar 74/1952, p. 225-226.

¹⁰⁹ Față de Polonia (3,5%), Ungaria (8,1%), Cehoslovacia (19%) și Bulgaria (51%), v. Spulber, 1958, p. 70.

¹¹⁰ „Scânțea”, 25 iunie 1952.

¹¹¹ „News from Behind the Iron Curtain”, vol. 1, nr. 10, octombrie 1952, p. 3.

¹¹² „Buletinul Comitetului Național Român”, nr. 44, noiembrie 1952, p. 10.

de presa românească în cele șase luni care au urmat epurării Pauker-Luca-Georgescu¹¹³.

Concomitent, colectivizarea atinge nivele extrem de înalte. Secretarul Regionalei de partid Iași, Bădulescu, a mai dezvăluit și faptul că în câteva săptămâni de la epurarea grupului Pauker, „Intensificarea muncii de lămurire și organizare a țăranilor săraci și mijlocii a dus la crearea în scurt timp a 7 gospodării colective și 21 asociații țărănești”¹¹⁴. În septembrie, Gheorghiu-Dej a dat ordinul ca procesul să fie din nou descentralizat, sarcina de înființare a gospodăriilor colective și a asociațiilor fiind din nou atribuită comitetelor regionale și județene¹¹⁵. În cele două luni care au urmat, „excesele” din 1950 reapar în întreaga țară: se trasează din nou sarcini de plan clare, pe care organizațiile subordonate trebuiau să le îndeplinească; se organizează concursuri între regiuni, de data aceasta în scopul obținerii unei colectivizări de 100%, în cea mai scurtă perioadă de timp; țăranii sunt din nou siliți să intre în gospodăriile colective sub amenințarea represiei economice sau a măsurilor administrative; se trece din nou la consolidări coercitive, țăranii fiind siliți să-și părăsească pământul și să se mute în alte regiuni, împotriva voinței lor; din nou apar proteste de masă, și chiar adevărate revolte, în toate satele țării¹¹⁶. Pe scurt, procentul de terenuri colectivizate se dublează în 1952, de la 3,1 la 7,2%: sunt înființate 707 noi gospodării colective în anul acela, și alte 252 sunt create în primele luni ale lui 1953, înainte ca Noua Linie a lui Malenkov să-și facă simțit efectul¹¹⁷. Din acest moment colectivizarea continuă într-un ritm mult mai scăzut, însă după 1956 Gheorghiu-Dej reia campania cu intensitate maximă. Zonele rurale ale României sunt colectivizate forțat în întregime în cursul următorilor cinci ani¹¹⁸, proces ce are loc concomitent cu acuzațiile continue la adresa metodelor brutale adoptate de grupul Pauker împotriva țăranimii¹¹⁹.

Informațiile prezentate în articolul de față constituie contra-argumente privind credința împărtășită în mod curent cum că epurarea Anei Pauker s-a datorat în exclusivitate luptei pentru putere dintre facțiunile Pauker și Gheorghiu-Dej, fără a

¹¹³ Așa cum apreciază ziarul elvețian „National-Zeitung” (Basel), 14 ianuarie 1953. Citat în „Buletinul Comitetului Național Român”, nr. 47, februarie 1953, p. 9.

¹¹⁴ „Scânțea”, nr. 2 385, 25 iunie 1952.

¹¹⁵ Procese-verbale ale Consiliului de Miniștri, Arhivele de Stat ale României, dosar 9/1952. 1 septembrie 1952, p. 29.

¹¹⁶ Arhivele C.C. al P.M.R., fond I, dosar 754/1952, p. 55-57.

¹¹⁷ Nicholas Pulber, *op.cit.*, p. 70, 147.

¹¹⁸ Vladimir Tismăneanu, *The Ambiguity of Romanian Communism*, în „Telos”, 1984, nr. 60, p. 71-72; Michael Shafir, *op.cit.*, p. 46.

¹¹⁹ Această acuzație revizuită a fost introdusă prima oară în 1955, când Gheorghiu-Dej i-a denunțat pe Pauker, Luca și Georgescu, pentru că „au încălcat principiul participării libere a țăranilor la transformarea socialistă a agriculturii” (Ionescu, 1964, p. 200). De aici înainte, se va pune tot mai mult accent pe „linia aventuristă de stânga” care în curând va deveni unicul capăt de acuzare împotriva grupului Pauker.

avea legătură cu deosebirile de natură politică sau ideologică dintre cei doi. În timp ce dorința de a obține puterea absolută a constituit motivația clară a acțiunilor lui Dej îndreptate în direcția excluderii lui Pauker, datele sugerează că, în ceea ce privește grupul Pauker, situația a fost mult mai complexă. Ana Toma își amintește că „atunci când (Pauker) a fost epurată, mi s-a spus printre altele să-i dau jos tabloul de la Minster. Nu știam ce se întâmplă, pentru că Ana nu-mi spusese nimic. Atâta doar, că într-o zi mi s-a spus să dau jos tablourile, și eu am refuzat... Când am refuzat să dau jos tablourile, Ana m-a chemat la ea în birou și mi-a spus: //lasă-i să ia tablourile//. Apoi a adăugat: //Ce? Nu sunt fracționistă? Sunt fracționistă//. Era ca și cum ar fi certificat un fapt¹²⁰.

„Fracționismul” a fost definit în doctrina partidului ca fiind susținerea părerilor sau a principiilor personale în opoziție cu linia partidului. Și, într-adevăr, în problema colectivizării, Pauker s-a arătat în mod clar „fracționistă”, în opoziție nu numai cu linia politică a lui Gheorghiu-Dej, dar și cu cea a Sovietelor. Se pune astfel sub semnul întrebării concepția conform căreia instrumentele cele mai sigure și cele mai servile ale Sovietelor în implementarea stalinismului în democrațiile populare au fost „moscoviții”, respectiv acei comuniști care au petrecut anii din timpul celui de-al 2-lea război mondial în Uniunea Sovietică. Dimpotrivă, cazul Anei Pauker, considerată multă vreme ca fiind o moscovită clasică, ridică întrebarea dacă nu cumva traumele determinate de anii de război petrecuți în URSS nu le-au creat anumitor comuniști hotărârea de a nu repeta exemplul Sovietelor în propriile țări. Noile date repun în discuție și noțiunile încetățenite privind personalitatea Anei Pauker. Considerată a fi o stalinistă dogmatică și abjectă, „obediența sa fanatică față de Moscova nu era numai indiscutabilă, ci chiar legendară”¹²¹. Personalitate fără nici o îndoială contradictorie, care în decursul mai multor decenii a dus pe culmile cele mai înalte arta disciplinei revoluționare concomitent cu cea a adaptării la liniile mereu schimbătoare ale partidului, Pauker a manifestat în același timp și o extraordinară rezistență față de colectivizarea forțată impusă conducerii partidului din România de către Soviete, rezistență care i-a caracterizat și pe alți conducători din Blocul Sovietic epurați în anii de după război¹²², și care, în cazul Anei Pauker, ar fi putut constitui într-adevăr unul dintre motivele care i-au adus căderea. Fără nici o îndoială, rolul complex al Anei Pauker în cadrul primului regim comunist din România merită să fie reexaminat dintr-o perspectivă obiectivă.

¹²⁰ Interviu cu Ana Toma, *op.cit.*

¹²¹ Gordon Shephard, *Russia's Danubian Empire*, London, 1954, p. 54.

¹²² Włodzimierz Brus, *Stalinism and the Peoples' Democracies*, în Robert Tucker (ed.), *Stalinism, Essays in Historical Interpretation*, New York, 1977, p. 245-251.

THE "RIGHT-WING DEVIATIONISM" OF ANA PAUKER

Abstract

The information provided by the author argues against the wide-spread historical theory according to which Ana Pauker's purge was exclusively due to the struggle for power between the Pauker and Gheorghiu-Dej factions, in no connection whatsoever with political and ideological differences of opinion. The Dej faction were motivated to evict Ana Pauker by their lust for absolute state and political power. As for the Pauker faction, the situation would be more complex. In the issue of the collectivization, A. Pauker was in opposition not only with Gheorghiu-Dej but with the Soviets as well. Long considered to be a classical Moscovite, very likely under the influence of traumas suffered during the years of war spent in the URSS, Ana Pauker was strongly determined to avoid the mistakes occurred in the URSS. Even if swiftly adjusting to the ever changing lines of the Party, Ana Pauker would strongly resist the forcible collectivization imposed by the Soviets to the Romanian party leadership.

STAREA DE SPIRIT A ȚĂRĂNIMII ÎN 1948

NICOLETA IONESCU-GURĂ

Studiul de față prezintă stări de spirit ale populației de la sate în legătură cu câteva evenimente importante ale anului 1948 (cu referire și la momentul 30 decembrie 1947), și anume:

- recensământul populației și al proprietăților agricole din 25 – 31 ianuarie 1948;
- constituția votată la 13 aprilie 1948, art. 8 și 9 care garantau și protejau „proprietatea de muncă țărănească”;
- naționalizarea din 11 iunie 1948;
- predarea cotelor obligatorii din recolta de păioase a anului 1948;
- introducerea impozitului agricol forfetar;
- însămânțările din toamna anului 1948*.

În 1948, nenumăratele zvonuri care circulau atât în mediul rural, cât și în cel urban au întreținut în rândul populației o stare de spirit încordată. Zvonurile circulau la intervale de timp, în special, după fiecare „reformă” introdusă de regimul de democrație populară, originea zvonului fiind Capitala. Dar ce este un zvon? Cum poate fi definit el?

Jean Noel Kapferer în cartea sa intitulată „Zvonurile. Cel mai vechi mijloc de informare din lume” definea zvonul astfel: „Atunci când o știre ce provine

* Lucrarea se bazează pe material de arhivă inedit. Este vorba de rapoarte informative lunare ale Inspectoratelor Generale Administrative Regionale, care erau organele de inspecție și informație ale Ministerului Afacerilor Interne asupra activităților din întreaga țară. Inspectoratele Generale Administrative Regionale întocmeau lunar informări cu caracter „secret”, „confidențial”, sau în unele cazuri „strict secret”, care erau înaintate spre informare și documentare Direcției Administrației de Stat din aparatul central al M.A.I.-ului, care avea ca rol întocmirea unei note-sinteză cu evenimentele raportate. Se cuvine reținut faptul că aceste rapoarte sunt întocmite în 1948 de către funcționari oficiali destinate organului tutelar – M.A.I. Ele descriu realitatea, dar într-o modalitate care să fie acceptabilă organelor ierarhice superioare. De aceea, găsim formulări ca: „...țărani au venit în număr mare, au ascultat pe cuvântători și au și aplaudat însă fără elan ...”, sau „printre reacționari, atât cei de la sate cât și cei de la orașe, abdicarea regelui Mihai a provocat consternare...”. În ambele cazuri, formularea este destul de generală. Ceea ce rezultă cu claritate este că la sate abdicarea n-a fost privită cu aprobare. Cu toate exprimarea voit reținută, rapoartele Inspectoratelor Generale Administrative Regionale ilustrează sugestiv manifestări ale opiniei publice de la sate și felul în care oamenii au încercat să reacționeze.

dintr-o sursă neoficială, nu se răspândește decât din gură-n gură, trecând printr-un proces caracteristic de difuzare în lanț de mare amplitudine spunem că se produce un zvon pur”¹. Zvonul se produce atunci când o știre privește un întreg grup social: consecințele lui nu se limitează la o persoană particulară ci sunt împărtășite de toți membrii grupului. Descifrarea zvonurilor dezvăluie climatul social, aspirațiile și temerile colective². Zvonurile și panica pe care acestea o produc, dovedesc așadar starea de spirit a grupului și psihologia epocii.

La începutul anului 1948 starea de spirit a țărănimii a fost influențată de evenimentele de la 30 decembrie 1947: abdicarea forțată a regelui Mihai și instaurarea Republicii Populare Române. Proclamarea R.P.R. a fost urmată de o stare de spirit diferită în lumea orașelor și satelor. Populația rurală a primit cu tăcere și rezervă înlăturarea monarhiei. Inspectoratul General Administrativ al circ. București, în Raportul informativ pe luna ianuarie semnală M.A.I.-ului: „...vestea a fost primită cu entuziasm de către muncitorii de toate categoriile, cu totală rezervă de către majoritatea militarilor și o parte din funcționarii publici, cu vădită ostilitate de către unii funcționari fiscali, profesori, învățători, preoți, liber-profesioniști.

Populația rurală a privit evenimentul cu un calm semnificativ, dar fără să se manifeste în vreun fel, aceasta își găsește explicația în tradiția monarhică a sătenilor, cu un nivel politic, social și intelectual foarte scăzut cât și în propaganda ostilă Guvernului, pe care o duc elementele reacționare prin chiaburii satelor”³.

Inspectoratul General al circ. IV Administrative-Galați: „La sate vestea instituirii R.P.R. și plecarea regelui Mihai, au constituit o surpriză. Țăranii nu au fost pregătiți politicește pentru această schimbare... La aceasta se mai adaugă spiritul țăranului român care este eminentemente tradiționalist nu numai pentru concepțiile căzute în desuetitudine și în contradicție cu progresul vremii, dar chiar pentru obiceiurile cu consistență de urme păgâne... La adunările populare de lămurire făcute la sate, pentru R.P.R., țăranii au venit în număr mare, au ascultat pe cuvântători și au și aplaudat însă fără elan. Realitatea este însă că în scopul întăririi R.P.R., în lumea satelor, va trebui să facem o intensă muncă de lămurire cu mult tact și de către persoane competente. Printre reacționarii, atât cei de la orașe cât și cei de la sate, abdicarea regelui Mihai a provocat consternare. Nu este exagerat dacă afirmăm că regele Mihai era una din cele două speranțe care mai rămăsese reacțiunii, ultima fiind imperialismul anglo-american”⁴. Raportul nu definește ce înțelege prin termenul de reacționar și nici cât de numeroși erau. Cert este că noua putere politică aplică eticheta de „reacționar” tuturor celor care se opuneau regimului politic instaurat la 30 decembrie 1947. În sate s-au înregistrat

¹ Jean Noël Kapferer, *Zvonurile, cel mai vechi mijloc de informare din lune*, București, Edit. Humanitas 1993, p. 42.

² *Ibidem*, p. 277.

³ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat, dosar 17/1948, f. 44.

⁴ *Ibidem*, f. 77.

ieșiri izolate contra instaurării noului regim. De pildă, în câteva comune din jud. Constanța s-a cântat pe la baluri și serbări: „Trăiască regele”⁵.

: În prima parte a lunii ianuarie, ca urmare a zvonurilor care circulau în legătură cu recensământul populației și a proprietăților agricole care avea să se desfășoare în perioada 25-31 ianuarie 1948, starea de spirit a țărănimii a fost într-o oarecare măsură frământată în unele localități aproape agitată. Recensământul a fost pus în legătură cu viitoarele „reforme” pe care guvernul intenționa să le facă și a ocazionat diferite interpretări: că numerotarea bunurilor tinde la confiscarea prisosului peste limita ce se va stabili; desființarea proprietății particulare urbane; confiscarea păsărilor domestice, a îmbrăcămintei, lăsându-se locuitorilor un rând de haine, etc.⁶.

În mediul rural, recensământul a fost interpretat ca o pregătire a înființării colhozului. În multe comune din circumscripțiile administrative Constanța⁷ și Craiova⁸ s-au făcut gropi pentru a se ascunde haine și chiar animale, țăranii temându-se că li se vor lua la recensământ. După recensământ s-a menținut aceeași stare de neliniște în rândul țăranilor. Inspectorul General al circ. a III-a Administrative Cluj, în Raportul informativ pe luna februarie semnala M.A.I.-ului că în unele regiuni și în special în județul Someș, circula zvonul că proprietarilor care posedă mai mult de 5 ha de teren arabil diferența li se va lua de Stat. De asemenea, circula zvonul că se va face colhoz și că pământurile declarate la recensământ vor fi impuse la taxe extrem de exagerate⁹. Inspectoratul General Administrativ Craiova, în Raportul informativ pe luna februarie semnala că: „Odată cu primele măsuri de recensământ și înregistrarea pădurilor, făcute de organele silvice, s-a început un curent masiv de tăieri de lemne de teama de a nu li se lua pădurile. Astăzi, nemulțumirea continuă pe tema că locuitorii sunt obligați să parcurgă distanțe prea mari la Ocoalele Silvice pentru a obține autorizații de tăiere și transport”¹⁰.

La începutul anului 1948, populația rurală era nemulțumită de disproporția dintre prețul produselor agricole și cele industriale (un plug de fier costa 7 000 lei și o tocătoare de nutreț 16 000 lei în condițiile în care statul colecta de la producătorii agricoli din recolta anului 1947 porumbul cu 4 lei kg cu mult inferior prețului pieții care era de 20 lei kg); de restricțiile la tăierea și vânzarea vitelor; de executările silite pentru plata impozitelor; de slaba aprovizionare cu unele articole de îmbrăcăminte și încălțăminte. Țăranii se plângeau de lipsa încălțăminte, a talpei și pielei pentru repararea încălțăminte deoarece erau obligați să predea

⁵ Ibidem, f. 48.

⁶ Ibidem, f. 127.

⁷ Ibidem, f. 48.

⁸ Ibidem, f. 69.

⁹ Ibidem, f. 171.

¹⁰ Ibidem, f. 115.

pieile vitelor statului în schimb nu primeau nimic. De asemenea, bumbacul pentru pânzeturi, sarea, soda caustică, petrolul lipseau¹¹.

În 1948 se întâresc represii pentru trecerea frauduloasă a frontierei. Așadar, pentru ca noul sistem social să se poată impune, românii trebuiau să fie izolați de lumea civilizată, trebuiau tăiate legăturile cu Vestul.

În ianuarie (19), Legea nr. 4¹² modifica art. 267 din Codul Penal astfel: „Acela care intră și iese din țară prin alte locuri decât acele destinate trecerii călătorilor sau chiar prin acestea dar prin ascuns, comite delictul de trecere frauduloasă a frontierei și se pedepsește cu închisoare corecțională de la 3 la 10 ani și o amendă de la 4 000 la 40 000 lei...”. Aceiași pedeapsă se aplica și acelor care înlesneau trecerea frontierei.

Prin legea nr. 53¹³, din 2 martie, se stabileau măsuri suplimentare de siguranță în zona de frontieră: „Paza și supravegherea granițelor se face atât pe linia de frontieră cât și în interiorul țării pe o adâncime de 25 km de la această linie. În caz de nevoi, zona de frontieră de 25 de km poate fi extinsă... (art. 1). În interiorul zonei de frontieră pe o adâncime de 2 km de la linia de frontieră, nu se vor putea executa construcții izolate de orice natură nici chiar în vatra comunei... (art. 2)”. Decizia ministerială nr. 130 800¹⁴ din 19 martie stabilea noi măsuri privind utilizarea terenurilor pe o adâncime de 2 000 m de la frontieră.

În aceste condiții, în luna martie în plasa Sighet, jud. Maramureș și în jud. Sălaj s-a înregistrat „mare fierbere” în legătură cu interdicția semănăturilor înalte (porumb, floarea-soarelui, cânepă, etc.), în regiunea de frontieră. Aceasta înseamnă că întreaga vale a Tisei, singurul teren agricol din jud. Maramureș să nu fie cultivat. Terenul din zona de frontieră este nisipos nefiind propice culturilor joase ci numai culturilor înalte. Prefectul jud. Sălaj arăta că populația care avea terenuri în zona de frontieră insista să se poată cultiva plante înalte până la 100 de m de frontieră. Dispozițiile erau ca într-o zonă adâncă de 500 de m socotită spre interiorul țării de la linia de demarcație a frontierelor convenționale cu statele vecine nu se puteau cultiva decât plante joase ca: sfecă, pepeni, cartofi etc. De aceea, mulți locuitori, mai ales din comuna Scărișoara-Nouă, care erau coloniști și care aveau proprietățile chiar pe zona de frontieră au raportat prefectului că dacă nu se revine asupra dispozițiilor vor părăsi gospodăriile lor pentru că nu mai au de ce sta în comună și își vor câștiga existența în altă parte. Prefectul jud. Sălaj manifesta îngrijorare că cca 120 familii românești cu cca 500 suflete vor începe emigrările în alte regiuni ale țării¹⁵.

Articolul 8 din noua constituție, votată la 13 aprilie 1948, care garanta proprietatea individuală țărănească, a fost privit cu suspiciune de către țărani datorită

¹¹ Ibidem.

¹² „Monitorul Oficial”, nr. 15 din 19 ianuarie 1948.

¹³ Ibidem, nr. 51 din 2 martie 1948.

¹⁴ Ibidem, nr. 66 din 19 martie 1948.

¹⁵ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat, dosar 17/1948, f. 249-250.

măsurilor coercitive ale statului care aduceau atingere dreptului de proprietate și anume: stăruința organelor agricole pentru realizarea asolamentului; desființarea răzoarelor care mărgineau proprietățile agricole; decizia Ministerului Agriculturii și Domeniilor nr. 250 664 din 30 ianuarie 1948 privitoare la depozitarea proprietăților de vii, fără nici o despăgubire, în cazul când aceștia nu-și vor cultiva viile în bune condiții; decizia aceluiași departament nr. 432 din 15 martie 1948 care prevedea că terenurile particulare neînsămânțate – conform planului – până la 15 aprilie 1948 să fie atribuite celor care le pot munci. Toate aceste măsuri au fost interpretate de către proprietarii agricoli mari și mici ca având drept scop pregătirea unor condiții adecvate pentru înființarea colhozului. De asemenea, în sate circula zvonul cu privire la exproprierea pădurilor pe baza art. 6 din Constituție, care stipula că: „Bogățiile de orice natură ale subsolului, zăcămintele miniere, pădurile, apele, izvoarele de energie naturală, căile de comunicație ferate, rutiere, pe apă, și în aer, poșta, telefonul, și radio-ul aparțin Statului ca bunuri comune ale poporului. Prin lege se vor stabili modalitățile de trecere în proprietatea Statului, a bunurilor enumerate în alinutul precedent care la data intrării în vigoare a prezentei Constituții se aflau în mâini particulare”.

Interzicerea pășunatului în golurile de munte din pădurile statului a produs neliniște în sânul populației rurale mai ales în județele unde suprafețele de izlazuri erau mai limitate. În județul Turda, regiunea Câmpeni s-a observat îngrijorare în urma acestei măsuri¹⁶. În județul Mehedinți țărani își vindeau vitele din lipsă de hrană, iar numeroase delegații veneau la prefectură cerând ridicarea restricțiilor cu privire la interzicerea pășunatului în păduri. Prefectul semnala în rapoartele zilnice distrugerea însămânțărilor din toamna anului 1947, intrări forțate în izlazuri iar atunci când se închideau vitele în obor, locuitorii le eliberau cu forța. Se citează cazuri în comuna Braniștea unde s-au distrus însămânțăările din anul 1947 pe o suprafață întinsă, iar în comuna Brîncea, locuitorii înarmați cu arme și cuțite și-au luat oile din oborul de gloabă. În comuna Salcia, locuitorii cu vitele în izlaz au împiedicat cu forța autoritățile comunale de a evacua vitele. Mulți locuitori au refuzat în acest județ (Mehedinți) să are în întregime pământul lăsând suprafețe pentru pășunatul vitelor. Situația pășunilor s-a pus cu aceeași acuitate și în județul Gorj¹⁷.

Adesea cauza zvonurilor este neîncrederea în versiunile oficiale¹⁸. În țările în care domnește o formă de cenzură zvonurile înfloresc deoarece oamenii au sentimentul că au pierdut controlul asupra propriului viitor¹⁹.

Astfel, în primăvara anului 1948, în lumea satului circulau diferite zvonuri despre abdicarea regelui Mihai și transformările (politice, sociale, economice) ale regimului de „democrație-populară” ce vor urma imediat. De pildă, zvonul înlă-

¹⁶ Ibidem, f. 281.

¹⁷ Ibidem, f. 243.

¹⁸ Jean Noël Kapferer, *op.cit.*, p. 280.

¹⁹ Ibidem, p. 200.

turării monarhiei din ordin extern, sau „A plecat fostul rege Mihai dar ... pentru ca să vină tatăl său, fostul rege Carol”²⁰ sau „Partidul Unic Muncitoresc, pe cale de realizare, va constitui un organ de conducere a țării fără să solicite colaborarea țărănimii, care va fi înlăturată de la conducerea treburilor obștești”²¹. Începerea în viitorul apropiat a unui război între anglo-americani și U.R.S.S., zvonul acesta a circulat în tot cursul anului 1948 în toate păturile sociale și în toate județele țării, s-au precizat chiar date asupra începerii războiului. „Atitudinea adoptată de SUA, față de problema Palestinei și Triestului au produs înviorări în rândurile reacțiunii care speră și mai mult în eventualitatea unui conflict armat. În jud. Făgăraș, zvonul cu privire la un nou război, a luat proporții mai mari, în urma știrilor comunicate prin radio, referitoare la o eventuală cedare a Triestului, către Italia”²². Urmău apoi zvonurile referitoare la înființarea colhozurilor (zvonul că prin dările mari la care sunt supuși țărani se urmărește constrângerea acestora de a cere singuri înființarea colhozurilor); înființarea de detașamente de muncă obligatorii; colectări de cereale, animale; o nouă stabilizare; o raționalizare adâncă a alimentelor la producători; naționalizarea clădirilor urbane; punerea în disponibilitate a funcționarilor publici, a învățătorilor, profesorilor și înlocuirea lor cu elemente verificate etc. Zvonurile au fost crezute de o parte din populație care a reacționat prompt. Deoarece zvonul nu este neapărat fals, în schimb este neapărat neoficial. Paralel sau uneori în opoziție cu realitatea oficială zvonul o contestă propunând alte realități²³. Astfel, în urma zvonului că la 1 aprilie 1948, toate pădurile vor trece în patrimoniul Statului, cei care posedau păduri, au început tăierea lor, iar lemnele să le depoziteze în ogrăzi. O parte din locuitorii județului Vaslui care posedau păduri au procedat astfel. Tot ei au început să-și vândă boii de muncă, cumpărând în loc vaci pe motivul de a nu mai fi necăjiți cu prea multe corvezi, pentru care li se plătește prea puțin în raport cu reparațiile utilajelor²⁴. În jud. Romanai, tot datorită zvonurilor, o parte din locuitorii comunelor Pleșoiu, Doba, Arcești și Cocorăști au început să-și taie masiv salcâmi pe care îi aveau plantați pe terenurile din apropierea râului Beica sau din grădinile lor. Tăierile au fost provocate de teama că în urma recensământului aceste plantații vor trece în regim silvic²⁵. De asemenea, în luna septembrie, zvonul că se va face o nouă stabilizare monetară (datorat retragerii din circulație a bacnotelor de 1 000 lei) a fost crezut de o mare parte a populației ceea ce a determinat pe mulți locuitori să-și plaseze numerarul disponibil în diferite cumpărături peste nevoile obișnuite. Din cauza acestui zvon, magazinele de stat și

²⁰ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat, dosar 17/1948, f. 77.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem, dosar 23/1948, f. 152.

²³ Jean Noël Kapferer, *op.cit.*, p. 284.

²⁴ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat, dosar 19/1948, f. 129.

²⁵ Ibidem, f. 258.

particulare au fost invadate de cumpărători din orașe și sate care cumpărau orice marfă, cu tendința de a scăpa de monedă²⁶. Țăranii, sub impresia acestui zvon s-au abținut de la vânzarea produselor agricole, zvonul provocând o urcare generală a prețurilor la diferite produse alimentare²⁷. În lunile noiembrie și decembrie, în urma recensământului animalelor făcut de primării, la sate și în mare parte chiar și la orașe a circulat zvonul că statul va prelua porcii locuitorilor și vitele mari, porcii în vederea distribuirii lor populației sărace, iar animalele de muncă pentru organizarea colhozurilor. Zvonul a avut ca urmare tăierea de porci înainte de vreme și mai mari decât cele normale. Chiar și populația nevoiașă și-a tăiat înainte de vreme porcii ascunzând carnea²⁸.

Imediat după naționalizarea din 11 iunie a întreprinderilor industriale, miniere, bancare, de asigurări și de transport a circulat foarte insistent în lumea satelor zvonul colhozului (în mediul urban au circulat zvonuri cu privire la naționalizarea imobilelor urbane mai importante)²⁹. Inspectoratul General Administrativ Constanța, în raportul informativ pe luna iulie semnala M.A.I.-ului: „Mulți țărani se așteptau să se organizeze colhozurile în câteva zile după naționalizarea industriilor”³⁰. În județul Brașov se arăta că numeroși țărani își vând vitele la prețuri derizorii, iar o mare parte din locuitorii împroprietăriți în comunele de șes și originari din regiunile de munte încercau să-și lichideze gospodăriile spre a se reîntoarce în comunele natale motivând că preferă să muncească la colhozuri în comunele de origine³¹. În circumscripția Administrativă Suceava a circulat zvonul că în toamna acestui an se vor înființa colhozuri din cauză că impozitul pe pământ fiind prea mare, țăranii nu-l vor mai putea achita și în consecință li se va lua pământul³². În comuna Neagra-Șărului, județul Câmpulung a circulat de asemenea, zvonul că în curând vor sosi din U.R.S.S. în R.P.R. echipe de îndrumători politici cu menirea de a pregăti opinia publică pentru înființarea colhozurilor³³. În urma zvonurilor colectivizării, la târgul din Craiova a fost înregistrat cazul a doi locuitori din comuna Pleșoi, județul Dolj, care au venit să-și vândă unicele vite de muncă pe care le aveau, afirmând că nu intenționează să-și cumpere altele, pentru că în curând vor fi deposedați de ele. Unul din aceștia era înstărit și avea vite bine hrănite, celălalt era un om sărac³⁴.

Înainte de apariția instrucțiunilor și deciziilor privind colectarea cerealelor din recolta de păioase a anului 1948, țăranii discutau soarta viitoarei recolte.

²⁶ Ibidem, f. 35.

²⁷ Ibidem, f. 2.

²⁸ Ibidem, f. 243.

²⁹ Ibidem, dosar 18/1948, f. 186.

³⁰ Ibidem, f. 140.

³¹ Ibidem, dosar 19/1948, f. 226.

³² Ibidem, dosar 18/1948, f. 305.

³³ Ibidem, dosar 19/1948, f. 203.

³⁴ Ibidem, f. 224.

Circulau zvonuri că Statul va lua plugarilor tot grâul și că li se va da să mănânce cu cartela. Zvonul privind eventuala colectare a cerealelor a făcut pe unii țărani să-și cosească de verde anumite păioase ce treceau de nevoile gospodărești motivând că dau hrană la vite în loc de nutreț³⁵. Inspectoratul General Administrativ al circumscripției Oradea semnală M.A.I.-ului: „Populația agricolă de la sate se arată îngrijorată de pe acum pentru normele ce se vor aplica în legătură cu colectarea grâului și a treierişului. Este îngrijorată că nu li se va lăsa grâu suficient pentru hrană³⁶. În sate se considera că recolta de păioase a anului 1948 va fi blocată în proporție de 80% și colectată direct de pe arie; că plugarilor iarăși li se va lăsa puțin³⁷; că prețul cerealelor este prea mic față de prețurile produselor industriale; că prețul de achiziție al cerealelor colectate nu va fi corespunzător, grâul urmând a se plăti cu 4 lei kg, fapt care nemulțumea pe țărani deoarece aceștia cumpăraseră grâul de sămânță cu 15 lei kg³⁸. Zvonurile legate de colectarea cerealelor au devenit foarte curând realități. Potrivit decretului numărul 121 publicat în „Monitorul Oficial” din 6 iulie 1948, producătorii agricoli erau obligați să dea statului contra plată o parte din prisosul lor de cereale în raport cu posibilitățile exploatării lor. Colectarea cerealelor era astfel motivată de regimul popular: „În vederea asigurării hranei populației muncitoare de la orașe și din regiunile care sunt lipsite de aprovizionare...”. În realitate, planul de colectare se integra în cadrul măsurilor cerute de ascuțirea luptei de clasă la țară.

Planul de colectare era alcătuit în spiritul rezoluției celei de-a doua Plenare a CC al PMR care arată: „...în sânul țăranimii sunt mari diferențieri de clasă și că interesele țăranului muncitor nu pot fi rezolvate decât prin luptă, în alianță și sub conducerea clasei muncitoare împotriva exploatării capitaliste, pentru limitarea elementelor capitaliste la țară, pentru întărirea pozițiilor democrației populare”. În stabilirea cotelor s-a ținut seama de suprafața totală a terenului arabil al exploatării, cu cât aveai mai mult pământ cu atât cotele erau mai presante. Decretul prevedea ca cei cu pământ puțin de la 1 ha la 3 ha, erau scutiți de orice fel de obligații de predare, însă în practică și aceștia au fost supuși colectărilor. Nimeni nu era scutit de cotele obligatorii. Achiziționarea cerealelor s-a făcut la prețuri care au fost sub costurile producției reale, astfel: grâul – 5,60 lei/kg; secara – 4 lei/kg; orzul – 4,70 lei/kg; orzoaica – 4,70 lei/kg; ovăzul – 5,30 lei/kg³⁹. Nerespectarea cotelor stabilite, constituia infracțiune la legea nr. 351 din 3 mai 1945 pentru reprimarea speculei ilicite și a sabotajului economic și se pedepsea conform articolului 28 din aceea lege, adică cu închisoare corecțională de la 4 la 12 ani și cu amendă de la 100 000 lei la 20 000 000 lei, și la legea nr. 252 pentru organizarea controlului economic publicată în „Monitorul Oficial” din 15 iulie 1947. Colectarea cerealelor

³⁵ Ibidem, dosar 17/1948, f. 229.

³⁶ Ibidem, dosar 18/1948, f. 59.

³⁷ Ibidem, f. 37.

³⁸ Ibidem, dosar 10/1948, f. 8-10, 95.

³⁹ „Monitorul Oficial”, nr. 161 din 15 iulie, 1948, p. 5893.

din recolta de păioase a anului 1948 a produs nemulțumire la sate. Țăranii considerau cotele de cereale pe care erau obligați să le predea statului prea mari în raport cu recolta obținută, multora dintre țărani nemairămânându-le aproape nimic după predarea cotei. Chiar și țăranii săraci au protestat împotriva cotelor. S-a ajuns până acolo încât au apărut cazuri în care țăranii s-au văzut nevoiți să cumpere produse de pe piața liberă pentru a-și achita cota. Față de colectări, la sate, s-a înregistrat o anumită împotrivire, țăranii reacționând în diferite moduri: unii au refuzat să treiere, alții au ascuns cerealele sau au dat foc la arii etc., reacții violente la sate în perioada 1947 – 1948 au fost rare. Începând cu 1949 dar mai ales în anii '50 când s-a trecut la colectivizarea forțată reacțiile violente ale țărănimii au prevalat. Inspectoratele Generale Administrative Regionale au înregistrat „manifestări antidemocratice” în rândul moșierilor și chiaburilor satelor cu prilejul colectării cerealelor. „Am avut de luptat cu ocazia acestor colectări de cereale ca și în alte ocazii când a fost vorba de a colecta de la țărani ceva, cu psihologia specific țărănească de a nu da, de a ascunde, de a falsifica situațiile. Fără voia noastră s-a creat o adevărată luptă între organele de colectare care vroiau să afle adevărul și să aplice principiile și dispozițiile de colectare și între plugarii care vroiau să dea cât mai puțin și să ascundă realitatea⁴⁰. În comuna Ioan Corvin, județul Constanța o parte din țărani au refuzat să ducă cotele de predare la centrul de colectare sub motivul că aceste cote sunt prea mari și nu au de unde să le dea⁴¹. În satul Lespezi, comuna Valea Rea, de asemenea, țăranii au refuzat să treiere cu batoza declarând că nu vor preda nici o cotă și au amenințat pe agentul agricol cu bătaia⁴². Inspectoratul General Administrativ al Regiunii Pitești semnală M.A.I.-ului că: „La sate campania secerișului, a căratului la arie, a treierișului, a ocazionat o serie de discuțiuni ca rezultat al influenței zvonurilor, a îndemnurilor lansate de elementele moșierești și chiaburimea satelor care încercau să solidarizeze cu ei pe țăranii săraci. Au căutat să-i împingă la acțiuni contrarii intereselor lor, organizând delegații care să ceară autorităților scăderea cotelor, să nu care la arii că vor veni scăderi de cote și că orice întârziere în efectuarea treierișului e în avantajul lor, că războiul bate la ușă, că e chestie de zile și să aibă puțină răbdare că nu vor mai da nimic. Au mers și la amenințări că cei ce vor căra li se va pune foc la arii”, astfel au fost unele cazuri în județul Teleorman: Segarcea Deal, Seaca, Florica, Belitori etc. S-au întocmit gărzi de pază după sistemul militar. Pe cei mai slabi i-au convins și au întârziat, fie din frică fie din curiozitate să treiere. De asemenea

⁴⁰ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat, dosar 18/1948, f. 328.

⁴¹ Ibidem, f. 267.

⁴² Ibidem.

* „Autori necunoscuți în ziua de 15 iulie 1948, au pus foc la aria de treier din comuna Căuașd-Bihor, provocând distrugerea întregii recolte de grâu din regiune, de aproximativ 2 vagoane. În noaptea de 17/18 iulie a.c., de asemenea, autori necunoscuți au dat foc ariei de treier din comuna Potlogeni, județul Romanai, arzând 3 vagoane grâu” (Arh. St. Buc., fond Inspectoratul General al Jandarmeriei-Central, dosar 41/1948, f. 38).

întrucât nevoile imediate de a avea grâul necesar hranei erau mai imperios simțite, locuitorii au bătut acasă grâul cu diferite mijloace, ca apoi să dovedească că n-au recoltă care să corespundă cotei stabilite⁴³. Și în județul Botoșani, în unele comune, țăranii au refuzat să treiere: „Cazul în comuna Neculai Bălcescu, unde erau făcute două arii, una a oamenilor mai săraci, unde era și batoza de treier, iar alta a chiaburilor. Oamenii săraci nemulțumiți de impunere și desigur antrenati de chiaburi au refuzat treierul... Asemenea cazuri s-au mai întâmplat la Gorbănești, Socrujeni, Cosula, Blândești, Albești, Nicșeni, Roma și Ștefănești”⁴⁴. Țăranul suferea o dublă exploatare din partea statului „democrat – popular”, pe de o parte prețurile impuse de stat care reprezentau circa un sfert din prețurile pieței libere, iar pe de altă parte cote din produse agricole foarte ridicate. În condițiile în care aproximativ 76,6% din populația României se afla la sate și tot aici cea mai mare împotrivire față de noua ordine socială, față de măsurile economice ale guvernului, această populație trebuia neutralizată. Astfel populația rurală a fost impusă la cote. În afară de cote, un al doilea mijloc de îngrădire a țăranimii a fost impozitul agricol (decretul nr. 93 publicat în „Monitorul Oficial” nr. 138 din 17 iulie 1948), care pe exercițiul 1948-1949 s-a perceput pe cale forfetară, adică pe fiecare hectar în parte și a variat după regiunea în care se afla proprietatea și după suprafață. Cu cât un țăran deținea pământ mai mult cu atât impozitul pe hectar era mai mare. De pildă, pentru un proprietar care avea 1 – 2 ha teren arabil impozitul pe ha era de 300 de lei, pentru un alt proprietar care deținea peste 40 de ha teren arabil, impozitul era de 2 700 lei/ha. Prin astfel de mijloace, regimul „democrat-popular” a urmărit limitarea posibilităților de menținere și dezvoltare ale „chiaburimii”^{*}; desființarea producătorilor agricoli specializați în legume, fructe și orezării: pentru un hectar de grădină se plătea un impozit cât pentru 7 ha de teren arabil. Regimul de democrație populară spera ca prin aceste două chingi (cote și impozite) să aducă treptat pe țăranii la situația de a se înscrie „benevol” prin „liber consimțământ” în Gospodăriile Agricole Colective. În 1948, unii proprietari au ajuns să-și

⁴³ Ibidem, fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat, dosar 18/1948, f. 309.

⁴⁴ Ibidem, f. 307-308.

^{*} Rezoluția C.C. al P.M.R. din 3-5 martie 1949 socotea că la țară existau 5 categorii agricole nesocialiste (criteriul de împărțire a țăranimii în categorii fiind mărimea proprietății individuale cu excepția „chiaburilor”). Prima categorie o formau țăranii fără pământ – „proletariatul agricol” care lucrau pentru chiaburi. A doua categorie o formau țăranii săraci cei care posedau până la 3 ha pământ. Țăranii mijlocași erau a treia categorie (cei care dețineau pământ între 5 și 20 de ha de pământ). Potrivit Rezoluției, țăranii mijlocași erau producătorii a 2/3 din întreaga producție agricolă, reprezentând aproape 34% din numărul proprietăților. În rezoluție li se făceau reproșuri acelor membri de partid și acelor organizații care îi confundaseră pe chiaburi cu țăranii mijlocași, PCR-ul considerându-i principalii aliați de la țară ai clasei muncitoare. A patra categorie o formau chiaburii care nu erau definiți în funcție de proprietatea asupra pământului ci de faptul că foloseau în gospodăriile lor muncă plătită – în categoria chiaburilor au fost incluși și cârciumarii, proprietari de mici ateliere, etc. A cincea categorie o formau rămășițele clasei moșierești (vezi pe larg Ghița Ionescu, *Comunismul în România*, București, Edit. Litera, 1994, p. 218-222).

ofere pământul statului pe motivul că ei nu pot suporta grelele sarcini ce li se impun, iar alții încercau să-și vândă pământul pentru că nu mai aveau nici un beneficiu de pe urma lui. Inspectoratele Generale Administrative Regionale în rapoartele informative lunare către M.A.I. semnalau cazuri de cedare de pământuri statului pentru anul 1948. Astfel: „Oferirea pământului către stat sau alte instituții din partea moșierilor și chiaburilor luase proporții mari cu deosebire în Ialomița și Constanța”⁴⁵ sau „În rândul chiaburilor se observa îngrijorare în legătură cu pământurile pe care le posedă, iar unii dintre moșieri se prezintă la organele administrative și agricole oferind pământurile sub pretextul că nu prezintă rentabilitate, sau alții sub acel că nu au cu ce le munci”⁴⁶. Pământurile oferite de proprietarii agricoli nu au fost primite de autorități deoarece politica agricolă a comunismului român hotărâse limitarea, îngrădirea chiaburilor și nu lichidarea lor. Nu se mergea pe linia lichidării nici unei categorii de exploatare, ci numai pe linia lichidării categoriilor mari. Observăm aceeași situație și în următorii ani, de pildă decretul nr. 308/1953 la articolul 8 arăta: „Nu se vor primi cereri de trecere a pământului în proprietatea statului din partea chiaburilor. Tendințele chiaburilor de a renunța la terenurile lor agricole trebuiesc considerate ca încercări de sabotare a producției agricole și de sustragere de la îndeplinirea obligațiilor pe care le au față de stat”. Împotriva chiaburilor erau decretate măsuri discriminatorii speciale. Ele erau aplicate în relațiile lor cu ceilalți țărani, în politica fiscală, în stabilirea cotelor și a facilităților de credit și în interzicerea de a dobândi mai mult pământ. Ei trebuiau să fie îngrediți și doar apoi lichidați⁴⁷.

Starea de spirit a țărănimii, în 1948, a fost influențată și de fiscalitatea excesivă. Lipsa banilor se resimțea mult în mediul rural, situația îmbunătățindu-se numai o dată cu începerea valorificării cerealelor din noua recoltă. În aceste condiții impozitul nu era plătit la timp, trecându-se la execuții silite din partea autorităților. Perceptorii aveau ordine categorice pentru încasarea impozitelor. Ei aplicau sechestre și ridicau lucruri din casele sătenilor pentru a-i constrânge la plata impozitelor. Țărănimea consideră impozitul stabilit asupra pășunilor cât și asupra terenului arabil, livezilor de pomi exagerat, prea mare față de posibilitățile lor de câștig. De pildă, raportul Inspectoratului General al cir. Administrative – Oradea pe luna noiembrie, este extrem de sugestiv: „Populația țărănească este nemulțumită, neputându-și achita impozitele către stat și comună din lipsă de numerar, că statul le-a colectat cerealele pe un preț minim, iar familiile lor sunt lipsite de încălțăminte și îmbrăcăminte și nu mai au cereale de vânzare la prețul liber al pieței pentru a-și procura aceste articole sau pentru a-și putea plăti impozitul”⁴⁸. Inspectoratul General al circ. Administrative – Sibiu în raportul

⁴⁵ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat, dosar 19/1948, f. 121.

⁴⁶ Ibidem, f. 84.

⁴⁷ Ghiță Ionescu, *op.cit.*, p. 221.

⁴⁸ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat, dosar 19/1948, f. 193.

informativ pe luna octombrie arată: „În rândurile populației de la sate, se observă oarecari nemulțumiri la încasarea impozitelor motivându-se slaba recoltă de cereale și prețurile mici ale produselor țărănești față de cele industriale⁴⁹. În județul Dolj se comenta că prin impozitul agricol ridicat se va determina populația să renunțe la posesiunea pământului⁵⁰.

La însămânțările din toamna anului 1948 s-a înregistrat împotrivire din partea țăranilor care poate fi motivată astfel: agricultura pentru ei nu mai era rentabilă întrucât prețul muncilor era foarte mare iar prețul cerealelor era neremunerabil.

Prin urmare, fiind spontan și liber, zvonul constituia un instrument ideal de observație a structurii de adâncime a opiniei pe cale de a se cristaliza⁵¹. Zvonurile care au circulat în 1948 reflectă în mod evident o profundă tulburare a lumii rurale.

Deși citatele vorbesc de la sine se desprind totuși câteva concluzii:

1. Începând cu 1948, pentru țăranul român începea teama colhozului deoarece dispărea siguranța personală, a familiei și a proprietății lui. Teamă era reală. nu trebuie uitat faptul că în haina militară țăranul român a cunoscut realitățile sovietice. El simțea că după îndepărtarea regelui urmau celelalte transformări instituțional politice, economice care aveau drept scop construcția statului socialist care însemna printre altele și distrugerea proprietății particulare. În 1949 Plenara C.C. a P.M.R. din 3 - 5 martie hotăra „transformarea socialistă a agriculturii. Începea cu aceasta un adevărat război economic și social cu țăranimea română care avea să dureze mai mult de un deceniu (13 ani) urmărind ca finalitate distrugerea țăranimii prin colectivizare.

2. Cine sunt zvoniiștii? În rapoartele Inspectoratelor Generale Administrative Regionale se arată că zvonurile sunt lansate de „reacțiune” sunt „manifestări ale reacțiunii”, de pildă: „Reacțiunea dă dovadă de existență a ei prin zvonurile pe care le lansează”. Rapoartele nu definesc termenul de „reacționar”, cert este că noile autorități aplicau eticheta de „reacționar” tuturor celor care se împotriveau regimului politic instaurat la 30 decembrie 1947. Starea de spirit a țăranimii în 1948 era antisovietică fiind prezentată de noul regim ca o „consecință a agitației pe care o provoacă reacțiunea și chiaburii satelor”. Încă din octombrie 1945 generalul Sănătescu observa în acest sens că „...la noi comunismul se impune cu forța. prea puțini sunt adepți din convingere, în special țăranii să nu audă de ruși și de comuniști”. Zvonurile deranjează pentru că alcătuiesc o sursă de informare necontrolată de putere. Față de versiunea oficială se nasc alte adevăruri⁵². De aceea s-au luat măsuri pentru combaterea zvonurilor și identificarea originii zvonurilor.

⁴⁹ Ibidem, f. 143.

⁵⁰ Ibidem, f. 255.

⁵¹ Jean Noël Kapferer, *op.cit.*

⁵² Ibidem.

Combaterea s-a făcut prin echipe speciale de propagandă conduse de îndrumători sindicali și politici. De pildă, în județul Hunedoara acționau 425 echipe cu 4 351 îndrumători, în județul Alba 2 305 îndrumători⁵³. De asemenea, formațiunile de jandarmi au primit dispoziții cu privire la modul cum trebuie să combată zvonurile. Iar unii colportori de zvonuri au fost reținuți de organele Siguranței pentru cercetări. Este cazul lui Belarisi Gheorghe Ion *agricultor*, din comuna Ștefan cel Mare, județul Neamț⁵⁴, al Elenei Soroceanu, învățătoare din Ciurea, județul Iași⁵⁵ și al multor alora.

Dar zvonurile puteau fi lansate și de noua putere politică ca să cunoască reacția populației. Puterea avea acest interes, era ca un sondaj de opinie, ca să vadă cât de reală era împotrivirea populației față de regimul de democrație populară și să construiască pe această bază un cadru legislativ prin care să elimine toate convulsiile atât din lumea satelor cât și a orașelor, într-o manieră cât mai dură și cu eficacitate maximă pentru regim. Zvonurile au fost lansate și întreținute și de elita satelor (învățători, profesori, preoți), de membrii fostelor partide istorice (un număr mare de țărani au fost membri P.N.Ț.-ului) cu scopul de a nu lăsa pe țăran să cadă în mirajul promisiunilor noului regim, încercând să-l mențină într-o stare activă, în ideea că occidentul nu i-a abandonat că vor veni americanii care vor restabili situația.

3. Toate zvonurile care au circulat în 1948 atât în lumea satelor cât și a orașelor mai devreme sau mai târziu s-au adevărit, dau spre exemplificare câteva acte normative: 1949 decretul nr. 83 care completa legea 187 din 1945; 1950 Hotărârile Consiliului de Miniștri de înființare și înzestrare a G.A.S.-urilor (HCM nr. 41, 42, 267, 294, 299, .../1950; 1950 naționalizarea unor imobile (decretul nr. 92); 1951 dislocări de populație și strămutări (HCM nr. 326/1951 pentru asigurarea forțelor de muncă necesare G.A.S.-urilor din regiunile Ialomița și Galați) etc.

4. În lupta împotriva comunismului s-au angajat categorii sociale diferite: țărani, muncitori, intelectuali, ofițeri, însă țăranimea a fost între ele oponentul care a furnizat marea masă în rezistența față de noua ordine socială, nu numai „chiaburii”, ci și țăranii săraci fără pământ s-au opus măsurilor economice ale noului regim (colectări, impozite, însămânțări etc.). Rapoartele Inspectoratelor au înregistrat „atitudini dușmănoase” din partea chiaburimii și faptul că țăranii săraci sunt sub influența chiaburimii. Inspectoratul General al circ. VII-a Administrative Iași în Raportul Informativ pe luna iunie arată: „Chiaburimea satelor exercită o anumită influență asupra țăranimii sărace și mijlocașe, atât ca urmare a faptului că pe chiabur, îl găsim de multe ori sub titlul de „bun gospodar” cât și mai ales

⁵³ Arh. St. Buc., fond M.A.I., Direcția Administrației de Stat, dosar 23/1948, f. 150.

⁵⁴ Ibidem, f. 224.

⁵⁵ Ibidem.

datorită nivelului politic încă scăzut al țărănimii noastre⁵⁶. Inspectoratul General Administrativ Brașov: „Țărănimea săracă, deși este cea mai apropiată de clasa muncitoare, deși beneficiază de multe măsuri proteguitoare, totuși influența partidului și a organizațiilor democratice nu a reușit să o despartă, hotărât și definitiv de chiaburime. Aceasta din motivul că este încă și astăzi sub influența ei”⁵⁷. Opoziția țăranilor se întemeia și pe speranța că în viitorul apropiat avea să se producă un eveniment internațional, un război între S.U.A. și U.R.S.S. care ar fi urmat să înlăture acest regim străin tradițiilor românilor. Unii au trăit cu această speranță până în 1956 când înăbușirea revoltei maghiare de către trupele sovietice s-a produs fără nici o reacție armată din partea puterilor occidentale. Poziția lor s-a redus, de fapt, la articole în presă și declarații ale oamenilor politici.

Reamintesc totuși că fiind rapoarte oficiale, destinate tot unor foruri ierarhic superioare, ele folosesc termeni în general moderați. Ostilitatea opiniei publice de la sate față de instaurarea noului regim și față de măsurile economice ale lui, a fost după toate probabilitățile mult mai mare decât o arată rapoartele.

THE FRAME OF MIND OF THE PEASANTRY IN 1948

Abstract

Based on information sources of the communist regime newly installed in Romania, the present study gives an insight into the frame of mind of the peasantry in reaction to the first measures which were dramatically altering the situation of this social class in 1948. Being internal sources of information for the leadership of the communist party concerning the reaction of the largest social class in the country to the designs and actions of the communist regime, the sincerity of reports is considerable to a certain limit, and can be useful in an attempt at reconstructing the rural atmosphere. The study samples a certain number of counties, illustrated by sources, and several aspects which were prone to provoke a reaction of the peasantry: the census of the population and of farms on 25-31 January 1948; the constitution of April 1948 concerning the “ownership of peasants’ work”; the nationalization of 11 June 1948; the delivery of quotas from the cereal crop of 1948; the introduction of the contractual agricultural tax; the sowing of the autumn of 1948.

The frame of mind recorded in the employed information sources in the specific cases and for the aspects which are approached aims to be a contribution to the outlining of the necessary backdrop in the launching of research work on the history of Romania after 1947.

⁵⁶ Ibidem, dosar 18/1948, f. 179.

⁵⁷ Ibidem, dosar 19/1948, f. 231.

FRONTIERE ȘI SFERE DE INFLUENȚĂ

DE LA CARTA ATLANTICULUI LA „BRÂUL DE SECURITATE” AL URSS

FLORIN CONSTANTINIU

În concepția lui Stalin, securitatea Uniunii Sovietice putea fi asigurată prin două modalități fundamentale: un glacis, alcătuit din statele limitrofe, controlate, până la alipire, și un război între țările capitaliste.

Pactul Molotov-Ribbentrop a oferit brâul de securitate dorit de Stalin la frontierele vestice ale URSS (cu excepția Finlandei, unde rezistența admirabilă întâmpinată de Armata Roșie nu a permis includerea țării în sfera de control sovietică, ci numai modificarea frontierei, prin anexiuni teritoriale).

Realizarea acestui obiectiv al politicii sovietice, în condițiile și la adăpostul războiului izbucnit în septembrie 1939, a creat la Kremlin un climat de încredere în posibilitatea extinderii „sistemului socialist”. Încă de la 19 august 1939, Stalin – vorbind în fața Biroului Politic al PC (b) și a conducerii Cominternului – declara „Experiența ultimilor douăzeci de ani a arătat că, în timp de pace, nu este posibilă în Europa o mișcare comunistă puternică într-un asemenea grad încât un partid bolșevic să poată lua puterea. Dictatura acestui partid devine posibilă numai ca rezultat al unui mare război”¹. Impunerea regimului sovietic în țările baltice și constituirea așa-zisei R.S.S. Moldovenești (în urma anexiunilor teritoriale de la 28 iunie 1940) ofereau ilustrarea tezei lui Stalin. În același spirit optimist, Molotov spunea în iulie 1940 ministrului de externe al Lituaniei, V. Kreve-Mickiavicius că „Genialul Lenin nu a greșit, când ne-a învățat că al doilea război mondial ne va permite să cucerim puterea în întreaga Europă, așa cum primul război mondial ne-a permis să cucerim puterea în Rusia”².

Desfășurarea evenimentelor în perioada septembrie 1939 – august 1940 a consolidat convingerea leadership-ului sovietic că regimul sovietic poate fi extins, grație contextului strategic, creat de marea conflagrație.

Toate aceste convingeri și speranțe s-au prăbușit o dată cu atacul german din 22 iunie 1941. Atunci, îndată după declanșarea Operației „Barbarossa”, Stalin i-a

¹ A. N. Saharov, *Voina i sovetsskaja diplomatija: 1939-1945 gg.* în „Voprosi Istorii”, 1995, nr. 7, p. 29.

² *Ibidem*. De reținut că documentul nu figurează în colecția oficială rusă, *Dokumenti vneșnei politiki, 1940 – 22 iunija 1941*, Moscova, 1995

dat lui Gheorghe Dimitrov, în calitatea acestuia de conducător al Cominternului, instrucțiuni, care dezvăluiau abandonarea strategiei ofensive; acum totul trebuia subordonat confruntării sovieto-germane: „Partidele comuniste să desfășoare, în țările respective, o mișcare în apărarea URSS. *Nu puneți problema revoluției socialiste* (s.n.). Poporul sovietic duce un război patriotic împotriva Germaniei fasciste. Este vorba de distrugerea fascismului”³.

Înaintarea Wehrmachtului în adâncul teritoriului sovietic și gravele înfrângeri ale Armatei Roșii puneau sub semnul întrebării existența însăși a regimului sovietic. Devenea vital pentru Uniunea Sovietică să iasă din izolarea diplomatică în care ajunsese în ajunul atacului german și să dezvolte relații de cooperare – până la alianță – cu statele coaliției antihitleriste, Marea Britanie și SUA (încă înainte de intrarea în război, Washingtonul adoptase o atitudine antigermană), în primul rând.

La rândul lor, atât Londra cât și Washingtonul s-au grăbit să făgăduiască tot sprijinul lor Moscovei, în efortul ei de război. Nu numai că războiul din Est slăbise considerabil presiunea germană asupra Marii Britanii (au încetat până și raidurile aeriene ale Luftwaffeii asupra Londrei), dar frontul sovieto-german a atras și a consumat cele mai mari efective ale armatei germane. A menține în război Uniunea Sovietică a devenit astfel obiectivul prioritar al strategiei anglo-americane.

Situația din 1941 – neutralitatea SUA (până la 7 decembrie) și caracterul limitat al operațiunilor desfășurate de Marea Britanie în Africa – au pus cele două mari democrații occidentale într-o situație de inferioritate, în raport cu Uniunea Sovietică, angajată într-o luptă pe viață și pe moarte cu Germania nazistă.

Poate că exemplul cel mai sugestiv al acestui raport de forțe – în plan politic și în cel al percepției opiniei publice apusene, a cărei simpatie pentru URSS se trezise o dată cu atacul german și sporea cu fiecare zi a rezistenței sovietice – este oferit de discuțiile dintre Stalin și emisarul lui Roosevelt, Harry Hopkins (30-31 iulie 1941). Cel din urmă a întrebat care erau necesitățile URSS, pentru a duce războiul împotriva Germaniei, SUA fiind hotărâte să furnizeze armament, muniții, etc. Pragmatic, Stalin a întrebat ce cereau SUA în schimbul acestor livrări? Interlocutorul american nu a formulat nici o cerere și nu a pus nici o condiție și a repetat că țara sa era gata să livreze tehnică de luptă Uniunii Sovietice pentru a acoperi nevoile ei militare. Cunoscutul sovietolog american, Bertram Wolfe, relatând acest dialog, are dreptate să scrie că atunci era momentul să se ceară dictatorului sovietic restaurarea independenței statelor baltice, a Poloniei etc., altfel spus renunțarea la achizițiile teritoriale, rezultate din Pactul Molotov-Ribbentrop. „Cu generoasă încredere și cu totul inconștienți – scrie fondatorul sovietologiei americane – în acel moment, noi am pus bazele pentru relele majore, care au făcut să

³ Gabriel Gorodetsky, *Mif „Lekodokola”*, Moscova, 1995, p. 184.

eșueze toate încercările de a face o pace decentă. după sfârșitul celui de al doilea război mondial”⁴. Se poate spune, în continuarea observației lui Bertram Wolfe, că, din acel moment, Stalin a înțeles ce reprezentau noii săi parteneri, care se substituiseră lui Hitler: le lipsea cu totul voința de a obține altceva, în schimbul furniturilor militare, decât concursul militar al URSS în lupta împotriva lui Hitler. Așa cum avea să-i scrie, la 6 mai 1942, Roosevelt generalului Mac Arthur „armatele rusești ucid mai mult personal al Axei și distrug mai mult material al Axei decât celelalte douăzeci și cinci de Națiuni Unite luate la un loc”⁵.

Cu abilitatea sa diplomatică, dar și conștient de realitatea nemiloasă a câmpului de luptă, Stalin s-a arătat concesiv și comprehensiv în declarații și manifestații care nu afectau în nici un fel fondul politicii sovietice. Astfel când, la sfârșitul lui septembrie 1941, la Moscova au avut loc discuții cu delegațiile engleză și americană, conduse de Lordul Beaverbrook și, respectiv, Averell Harriman, pentru a se stabili modalitățile practice de acordare a furniturilor militare către URSS⁶, cei doi parteneri occidentali au avut surpriza să audă, în mod oficial, că „Uniunea Sovietică apără dreptul fiecărui popor la independența de stat și la integritate teritorială a țării sale, dreptul de a stabili acel regim social și de a alege acea formă de guvernământ pe care le consideră oportune și necesare pentru prosperitatea țării”⁷. Era exact discursul așteptat de Londra și Washington din partea noului – și neașteptatului – lor aliat.

Ceea ce trebuie subliniat cu tărie – pentru că deși este de domeniul evidenței, faptul a fost ocultat de istoriografia sovietică atât de eficient încât până și apusenii s-au lăsat, în mare parte, înșelați – este că, dacă într-adevăr URSS „a purtat greul războiului” (pentru a relua formula-clișeu din anii regimului comunist) și a avut rolul hotărâtor în înfrângerea Germaniei naziste, ea nu s-a alăturat, din proprie inițiativă, coaliției antihitleriste, ci a fost adusă în rândurile ei, de atacul german din 22 iunie 1941. Prezența URSS alături de democrațiile occidentale în lupta împotriva totalitarismului nazist nu a fost expresia atașamentului URSS la valorile democrației, ci consecința deciziei lui Hitler de a rupe pactul din 1939.

Liderii și opinia publică occidentală au făcut o gravă confuzie: au crezut că, prin simplul act al alăturării la coaliția antihitleristă, URSS și-a schimbat fundamental și natura regimului intern și obiectivele politicii externe.

Un prim indiciu că o astfel de percepție nu era corectă l-au oferit discuțiile dintre Stalin și ministrul de externe al Marii Britanii, Anthony Eden. Când șeful diplomației britanice a venit la Moscova în noaptea de 15/16 decembrie 1941,

⁴ Bertram D. Wolfe, *A Life in Two Centuries*, New York, 1981, p. 18

⁵ John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947*, New York, 1972, p. 5

⁶ Vezi, pentru această conferință, George C. Herring Jr *Aid to Russia 1941-1946. Strategy, Diplomacy, The Origins of the Cold War*, New York. Londra, 1973, p. 16-17.

⁷ A. N. Saharov, *op.cit.*, p. 41.

Londra și Moscova acționaseră în comun pentru a neutraliza orice tentativă de infiltrare germană în Iran și Afganistan: cea dintâi țară fusese ocupată de trupe britanice și sovietice, în urma semnării, la 8 septembrie 1941 a tratatului de colaborare anglo-sovieto-iranian; două luni mai târziu, în urma unui demers comun al Marii Britanii și Uniunii Sovietice, Afghanistanul a trebuit să se alinieze unei politici de strictă neutralitate, atent supravegheată de cele două mari puteri.

Acțiunile lor comune se explică prin însemnătatea strategică a celor două țări, mai ales a Iranului, deținătorul unor însemnate zăcăminte de petrol și având teritoriul străbătut de căi de comunicație de interes vital pentru livrările de tehnică militară ale Aliatilor pentru sovietici⁸. Atât șahul Iranului, cât și regele Afghanistanului au acceptat cererile anglo-sovietice, dar nu se poate tăgădui că acțiunile comune ale Londrei și Moscovei, mai ales ocuparea Iranului, au fost manifestări tipice ale politicii de putere în cel mai clasic stil. În perspectiva desfășurărilor ulterioare, mai ales a acordului anglo-sovietic din octombrie 1944, se poate spune că ocuparea Iranului și demersul pe lângă Kabul au făcut începutul politicii de cooperare a marilor puteri din coaliția antihitleristă în fixarea statutului sau orientării politice a altor țări. Mai este de asemenea de reținut că această cooperare s-a manifestat față de statele limitrofe Uniunii Sovietice, aparținând zonei de securitate a acesteia, zonă cu atât mai sensibilă în timp de război, ținând seama și de prezența foarte activă a agenților germani în Iran.

Cunoaștem astăzi din notele sovietice de conversație Stalin-Eden, conținutul exact al cererilor sovietice în ceea ce privește Europa de sud-est:

Restabilirea Iugoslaviei, care urma să primească Trieste, Fiume, insule în Marea Adriatică etc.

Restabilirea (aici apărea un „poate” – mojet) Albaniei, independența ei urmând a fi garantată de alte state, neindicate de Stalin.

În privința Turciei, nota de conversație înregistrează următoarele opinii ale interlocutorilor: Stalin era de părere că „pentru păstrarea neutralității, Turcia poate primi, sub formă de compensații Dodecanezul, regiunea locuită de turcii din Bulgaria de la sud de Burgas și, poate, unele teritorii în Siria. Ar fi poate folositor de asemeni să se dea Turciei unele insule din Marea Egee, care închid ieșirile ei din cele mai importante porturi, ca de pildă Smirna. În acest punct, Eden a menționat că Dodecanezul este de mult pretins de greci, căci populația acestor insule este grecească, totuși el recunoaște necesitatea discutării uncea sau altei reglementări a problemei. La rândul său, tov. Stalin a adăugat că îndepărtarea Bulgariei de la Burgas ar constitui o sancțiune pentru conduita Bulgariei în timpul

⁸ O. A. Rjeșevski, *Vizita A. Idena v Moskvu v dekabre 1941 g. Peregovori s I. V. Stalinim i V. M. Molotovim* în „Novaja i novejšaja istorija”, 1994, nr. 2, p. 88. Istoricul rus a editat notele sovietice ale discuțiilor sovieto-engleze precum și cele două proiecte de protocol adițional secret la tratatul privind organizarea postbelică. Pentru relatarea lui A. Eden vezi Anthony Eden, *Mémoires, L'Épreuve de force. Février 1938 – Août 1945*, Paris, 1965, p. 290 și urm.

războiului. Bulgaria ar trebui de asemenea să sufere unele modificări teritoriale la frontiera ei cu Iugoslavia. După părerea tov. Stalin, pentru Bulgaria este absolut suficient să aibă un singur port maritim, Varna”.

În privința Greciei, se preconiza restabilirea „în vechile frontiere”.

Un loc important a revenit problemei frontierelor sovietice, de fapt preocuparea centrală a lui Stalin: „Uniunea Sovietică – a spus el – consideră necesară restabilirea frontierelor sale, așa cum au fost ele, în 1941, în ajunul atacului Germaniei împotriva URSS. Aceasta include granița sovieto-finlandeză, stabilită prin tratatul dintre URSS și Finlanda din anul 1940, republicile baltice, Basarabia și Bucovina de Nord. În ceea ce privește granița URSS cu Polonia, ea trebuie, așa cum s-a spus mai sus, să meargă în general și în întregime pe linia Curzon cu includerea Tilsitului în compunerea Republicii Lituaniei. În afară de aceasta, Uniunea Sovietică, care a făcut, în 1940, un dar Finlandei, prin înapoierea Petsamo-ului ar considera necesar, ținând seama de poziția ocupată de Finlanda în actualul război, să-și recapete acest dar. Mai departe, Uniunea Sovietică ar vrea ca România să aibă o alianță militară cu URSS, cu dreptul pentru cea din urma de a avea pe teritoriul românesc bazele ei militare, aeriene și maritime. Întinderea României înseși trebuie să fie întrucâtva extinsă pe seama Ungariei, în limitele căreia trăiesc până la 1,5 milioane români. Aceasta ar constitui o pedeapsă suplimentară dată Ungariei pentru rolul ei în acest război. În Nord, un tip asemănător de relații ar trebui să existe între Uniunea Sovietică și Finlanda, adică Finlanda ar trebui să intre într-o alianță militară cu URSS, cu dreptul pentru cea din urmă de a avea pe teritoriul finlandez bazele sale militare, aeriene și maritime”⁹.

Stalin a propus ca toate aceste probleme politico-teritoriale (nu au fost reținute în articolul de față decât cele privind Europa de sud-est) să facă obiectul unui protocol secret, anexat la proiectatul tratat de alianță anglo-sovietic. El a mai precizat că „în viitoarea Europă reconstruită, în interesele menținerii păcii și a ordinii, ar fi fost de dorit să se creeze o alianță militară a statelor democratice, în fruntea căreia să se afle un anumit consiliu sau un alt organ central, având la dispoziția sa o forță militară internațională. Uniunea Sovietică nu ar avea de asemenea obiecții împotriva creării în Europa a unor federații de state”.

Solicitat stăruitor de Stalin să-și exprime opinia în legătură cu propunerile sovietice, Eden s-a derobat, invocând absența oricăror hotărâri ale guvernului britanic în privința remodelării politico-teritoriale a Europei postbelice precum și poziția președintelui SUA, ostil oricăror decizii de ordin teritorial, în cursul războiului. În absența SUA, sublinia Eden, nu se pot rezolva probleme de o asemenea amploare.

Stalin a obiectat că guvernul britanic fusese informat prin ambasadorul sovietic la Londra, Ivan M. Maiski despre „dorința guvernului sovietic de a

⁹ O. A. Rjeșevski, *op.cit.*, p. 92.

încheia două tratate – pentru ajutor militar reciproc și pentru organizarea postbelică a lumii și securitate, inclusiv problema granițelor statelor europene”.

Când Eden, în efortul de a pune capăt cererii repetate a lui Stalin de a include în tratatul sovieto-englez recunoașterea granițelor apusene ale URSS, a invocat Carta Atlanticului¹⁰, Stalin a replicat că „Involuntar se crează impresia că această Cartă a Atlanticului este îndreptată nu împotriva acelor oameni, care urmăresc să-și stabilească dominația mondială, ci împotriva URSS”. Este de menționat că, persistând în refuzul de a satisface cererea lui Stalin, Eden a spus că „problema frontierelor sovietice nu se află de fel în contradicție cu Carta Atlanticului”¹¹.

Confruntat cu refuzul categoric al lui Eden de a discuta frontierele din 1941 ale URSS – mai ales, cea poloneză – dictatorul sovietic a făcut un pas înapoi: „Tov. Stalin – se arată în nota sovietică de conversație – nu stăruie deloc pentru rezolvarea imediată a problemei frontierei poloneze. El speră să obțină acordul, mai târziu, în această problema în tratative cu Polonia și Anglia. Așa cum îi este cunoscut lui Eden, el este gata să pună la baza frontierei sovieto-poloneze linia Curzon. Tov. Stalin este cu mult mai interesat acum în recunoașterea frontierelor sovietice cu Finlanda, statele baltice și România. Pentru noi este extrem de important să știm dacă, la conferința de pace, ne va fi dat să luptăm cu Anglia, din cauza frontierelor noastre apusene”¹². Era limpede că statele enumerate de Stalin reprezentau acel minimum de interes vital, considerat de liderul sovietic drept nenegociabil.

Discuțiile anglo-sovietice din decembrie 1941, nu au dus la nici un rezultat astfel că șeful diplomației britanice a părăsit Moscova fără să semneze tratatul de alianță dintre cele două, întrucât Stalin a făcut din recunoașterea frontierelor sovietice din 1941, condiția *sine qua non* a semnării¹³.

Este limpede că Stalin voia să repete, în discuțiile cu Eden, procedeele urmate în cele cu Ribbentrop: delimitarea sferelor de influență, înscrisă în protocolul secret al unui tratat bilateral: tiparul era exact același. În cadrul delimitării preconizate, Uniunea Sovietică urma să beneficieze de un glacis strategic format din Finlanda, țările baltice, o parte a Poloniei și România. Regimul acestor teritorii avea să fie diferit: statele baltice și teritoriul polonez anexate, Finlanda și România (teritoriile aparținând celor două țări anexate în 1940-1941 rămâneau, evident, în interiorul frontierelor sovietice) legate de URSS prin tratate de alianță militară, care să permită instalarea, pe teritoriul lor, a bazelor terestre, aeriene și maritime sovietice. Distincția de regim între țările enumerate rezulta din considerente

¹⁰ Semnată de URSS la 24 septembrie 1941.

¹¹ *Ibidem*, 1994, nr. 3, p. 103.

¹² *Ibidem*, p. 104.

¹³ În comunicatul privind vizita lui Eden s-a spus doar că „Schimbul de păreri în problemele organizării postbelice a lumii și a securității a dat mult material important și folositor, care va înlesni ulterior posibilitatea prelucrării propunerilor concrete în acest domeniu” *Ibidem*, p. 122.

istorice și politice: țările baltice, Finlanda și părțile răsăritene ale Poloniei aparținuseră Imperiului rus, și, în principiu, ele ar fi trebuit să reentre în frontierele noi împărțirii sovietice. Așa cum s-a văzut, Stalin voia inițial să încorporeze Finlanda (acesta era rostul creării guvernului marionetă al lui O. Kuusinen), dar rezistența înverșunată opusă în timpul Războiului de iarnă (30 noiembrie 1939 – 12 martie 1940) l-a făcut, în cele din urmă, să renunțe la proiectul său. România, amputată de Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța, ca și Finlanda trebuiau să devină două state-clientelare (pentru a relua formula, atât de potrivită, din timpul Imperiului roman) ale URSS.

Poziția lui Stalin în problema Transilvaniei merită o examinare mai atentă. Istoricii ruși L. Pokivailova și T. M. Islamov sunt de părere că Stalin lua în considerație, în 1941, nu anularea dictatului de la Viena, ci numai o rectificare a frontierei româno-ungare¹⁴. Credem însă că, dacă se admite (așa cum fac și ei) că Stalin dorea să pedepsească Ungaria, care – spre deosebire de Finlanda și România – nu avea nici un litigiu teritorial cu URSS, este puțin probabil că el ar fi lăsat acestei țări fie și numai o parte a beneficiului colaborării ei cu Germania. Este mai lesne de crezut că, hotărât să integreze în chipul cel mai strâns România în zona de siguranță a URSS, să fi avut în vedere că resentimentele provocate de pierderea Basarabiei, nordului Bucovinei și ținutului Herța puteau să fie atenuate prin redobândirea nord-estului Transilvaniei. După cum se știe, aceasta a și fost soluția finală a litigiului româno-ungar (de reamintit că formule din Convenția de armistițiu din 12 septembrie 1944 prevăzând revenirea la România a Transilvaniei sau a celei mai mari părți a ei¹⁵ a fost introdusă la cererea Marii Britanii, care considera că, în acest mod, Ungaria va fi stimulată să se desprindă de Germania).

Eden a încercat să-l convingă pe Churchill să accepte cererile lui Stalin privind recunoașterea frontierelor sovietice din 1941. Poziția șefului diplomației britanice avea două rațiuni: a) menținerea URSS în lupta împotriva Germaniei; b) necesitatea cooperării anglo-sovietice după încheierea războiului. Este caracteristic pentru spiritul de *Realpolitik* în care Eden aborda problema teritoriilor anexate de URSS că, deși conștient de incompatibilitatea dintre principiile Cartei Atlanticului și dorințele lui Stalin, el nu ezita să-i telegrafieze lui Churchill că amintitele anexiuni puteau fi acoperite prin organizarea de plebiscite, deoarece rușii „nu întrevăd nici o piedică, atunci, când va sosi momentul, să aranjeze voturile necesare în favoarea lor”¹⁶.

Răspunsul lui Churchill la aceste sugestii este pătruns de o nobilă indignare. El refuza categoric recunoașterea frontierelor sovietice din 1941, întrucât „ele au fost dobândite prin acte de agresiune, în cârdășie rușinoasă cu Hitler. Transferul

¹⁴ L. Pokivailova și T. M. Islamov, *Transilvania – jabloko nazdora mejdyu Vengriei i Rumâniei*, în vol. *Ociaghi trevoghi v Vostočnoj Evrope*, Moscva, 1994, p. 94.

¹⁵ 23 August 1944. *Documente*. vol. II, București, 1984, p. 709.

¹⁶ Ivor Potter, *Operațiunea Autonomous*, București, 1991, p. 118.

popoarelor din țările baltice în Rusia Sovietică împotriva voinței lor ar contraveni principiilor în numele cărora luptăm în acest război și ar dezonoara cauza noastră. Acest lucru se aplică și la Basarabia și Bucovina de Nord”. Orice schimbare teritorială reclamată de interese strategice, nu putea avea loc – era de părere premierul britanic în decembrie 1941 – decât „prin plebiscite libere și cinstit organizate, foarte diferite de ceea ce sugerați în paragraful trei din telegrama dv.”. El conchidea că, atât timp cât se va afla în fruntea guvernului britanic, acesta nu va accepta pretențiile sovietice¹⁷.

Cine citește răspunsul lui Churchill poate să-și imagineze că premierul britanic era partizanul unei atitudini morale în politică, poziție în contradicție cu principiile lui Machiavelli din care s-au inspirat și se inspiră cvasitotalitatea oamenilor politici. În realitate, încă de la proclamarea Cartei Atlanticului ca program al luptei împotriva Germaniei naziste Churchill s-a grăbit să excepteze de la prevederile ei, Imperiul britanic¹⁸, întrucât a recunoaște dreptul la autodeterminare al popoarelor punea în pericol existența imperiului colonial al Marii Britanii.

Răspunsul iritat dat de Churchill lui Eden, dispus la concesii față de URSS, nu era expresia atașamentului la anumite valori morale în conduita internațională, ci a percepției raportului de putere din acel moment. În decembrie 1941, Uniunea Sovietică era doar țara care atrăsese asupra ei Wehrmachtul, scăpând astfel Marea Britanie de amenințarea debarcării germane. Ea suferise o serie de grave înfrângeri și nu se știa cât timp va mai putea rezista loviturilor germane. Față de performanțele militare ale Armatei Roșii, apetiturile teritoriale ale lui Stalin erau cu totul disproporționate. „On prête aux riches” spun francezii: URSS nu apărea atunci ca o mare putere de felul Angliei, care dispunea de resurse și de forțe militare, capabile să încaseze loviturile adversarului și să i le întoarcă mai târziu, ci ca un colos cu picioare de lut, gata să se prăbușească într-un moment sau altul.

Raportul de putere avea să-și spună cuvântul, câteva luni mai târziu, când, în cele din urmă, tratatul anglo-sovietic a fost semnat.

Sosit la Londra, la 20 mai 1942, Molotov s-a aflat în fața unui proiect de tratat care nu dădea curs cererilor formulate de Stalin în decembrie 1941. Fără recunoașterea anexiunilor din anii 1939-1940, tratatul îi apărea lui Molotov „o declarație goală, inutilă pentru URSS”¹⁹. Spre surprinderea sa, în telegrama lui Stalin evaluarea textului propus de britanici era pozitivă: „Am primit proiectul înmănat ție de Eden. Noi nu-l considerăm o declarație goală și recunoaștem că el constituie un document important. În el nu este vorba de securitatea frontierelor, dar asta nu e rău, deoarece ne lasă mâinile libere. Problema granițelor sau, mai degrabă, garanțiile pentru securitatea granițelor noastre într-o porțiune sau alta a

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ J. L. Gaddis, *op.cit.*, p. 3.

¹⁹ O. A. Rjeșevski, *op.cit.*, p. 123.

țării noastre va fi rezolvată prin forță... Este de dorit semnarea cât mai grabnică a tratatului”...²⁰.

După o asemenea indicație, nu este de mirare că, în două zile, tratatul anglo-sovietic a fost semnat.

În stadiul actual al documentării, nu se poate formula decât o explicație ipotetică a acestei neașteptate schimbări de poziție a lui Stalin, dispus să renunțe la ceea ce considerase esențial în decembrie 1941 și, mai mult, chiar în ajunul plecării lui Molotov, căci, abia dacă mai trebuie spus, prima evaluare a proiectului britanic, făcută de Molotov era ... „his master's voice”. Istoricul rus O. Rjeșevski crede că modificarea fundamentală a atitudinii lui Stalin se explică prin situația schimbată de pe front: în decembrie 1941, se desfășura cu succes contraofensiva sovietică și dictatorul sovietic putea vorbi de pe poziția izbânzii atât de surprinzătoare a Armatei Roșii, în timp ce în mai 1942, Armata Roșie a suferit două mari înfrângeri: la Kerci și la Harkov²¹ care lăsau loc unor așteptări sumbre: campania din vara anului 1942 putea să aducă deznodământul dorit de Germania în 1941, dar ratat în urma acțiunii combinate a celor trei generali ai Statului Major rus dintotdeauna: Generalul Noroi, Generalul Iarnă și Generalul Distanță²². Intransigența lui Stalin apărea acum contraproductivă: orice concesie putea grăbi deschiderea celui de-al doilea front în Europa, care să slăbească formidabila presiune a Wehrmachtului pe frontul din Est.

Renunțarea la includerea în tratatul anglo-sovietic a unei/unor clauze privind frontierele URSS nu însemna adeziunea Moscovei la principiile Cartei Atlanticului, potrivit căreia statele semnatare nu urmăreau să-și extindă teritoriul.

În memoriile sale, fostul ambasador polonez la Washington Jan Ciechanowski subliniază, în legătură cu discuțiile Stalin – Sikorski și schimbul sovieto-polon de note diplomatice în privința cetățeniei locuitorilor din teritoriile polone, ocupate în urma intrării Armatei Roșii în Polonia, la 17 septembrie 1939, stăruința părții sovietice de a obține, prin avansuri și retrageri succesive, obiectivul strategic fundamental: „În acord cu diplomația sovietică, tacticile erau flexibile și direcționate de oportunism. Politica era inexorabilă, continuă și inflexibilă”²³.

Remarca absolut corectă avea să fie confirmată în cursul vizitei lui Molotov în SUA. La capătul mesajului amintit trimis lui Molotov la 24 mai urma dispoziția: „Este de dorit să semnați cât mai repede tratatul și să plecați cât mai repede în America”²⁴.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Pentru situația de pe frontul sovieto-german în mai 1942, vezi Geoffrey Jukes, *Hitler's Stalingrad Decisions*, Berkeley, 1985, p. 29-31.

²² B. Wolfe, *op.cit.*, p. 17.

²³ Jan Ciechanowski, *Defeat in victory*, Londra, 1948, p. 92.

²⁴ O. A. Rjeșevski, *op.cit.*, p. 123.

În momentul sosirii lui Molotov la Washington diplomația americană era în plină tranziție de la ceea ce Daniel Yergin a numit „axiomele Rigăi” la „axiomele Yaltei”, adică de la percepția Uniunii Sovietice drept o amenințare pentru stabilitatea mondială, ca urmare a mesianismului ei revoluționar, la o nouă atitudine, întemeiată pe principiul că, față de contribuția decisivă a URSS la înfrângerea Germaniei și a renunțării la propaganda revoluționară, ea putea fi un partener al democrațiilor occidentale în modelarea lumii postbelice²⁵.

Schimbarea era determinată de un considerent pragmatic: Uniunea Sovietică era țara care provoca cele mai ridicate pierderi Wehrmachtului, iar administrația Roosevelt decisese că, între Japonia și Reich, înfrângerea Germaniei trebuia să aibă prioritate (*Germany, first*).

Deși în principiu, Statele Unite se declarau ferm atașate principiilor Cartei Atlanticului, refuzând orice discuție asupra modificării frontierelor înainte de încheierea războiului, și cu atât mai puțin asupra instituirii unor zone de influență, unii diplomați americani nu ezitau să vorbească în termeni de *Realpolitik*.

Ministrului de Externe ad-interim al Poloniei, Edward Raczynski, aflat în vizită la Washington, asistentul secretarului de stat, Adolf Berle i-a spus, la 24 februarie 1942, că, la sfârșitul războiului, Rusia va fi „una din cele câteva cele mai mari puteri ale lumii și a adăugat că el crede că satisfacerea unor cereri speciale ale unei astfel de puteri va fi inevitabilă”. Deosebit de grav era principiul formulat de diplomatul american și destinat să devină piatra unghiulară a organizării postbelice a Europei de Est: „era greu de conceput – a spus Berle – că suveranitatea nelimitată a statelor mici în înțelesul de dinainte de război ar putea sta în calea expansiunii politice și economice, naturală și inevitabilă a unei mari puteri”. Prezentând punctul de vedere al lui Berle, ambasadorul polonez în SUA, Ciechanowski notează: „Era pentru prima dată, când auzeam o astfel de opinie de la un înalt funcționar american”²⁶. Că era vorba de o viziune globală asupra viitoarelor baze ale lumii postbelice o dovedește faptul că, atunci când Raczynski a subliniat înrudirea dintre expansionismul sovietic și cel german, Berle a replicat că „ar fi posibil să se asigure dezvoltarea statelor mici, luând simultan în considerație exigențele defensive ale marilor puteri direct interesate. El a dat ca exemplu Costa Ricăi, pe care, a spus el, Statele Unite ar fi putut să ocupe dacă ar fi dorit vreodată să o facă, dar care a permis și pare pe deplin satisfăcută de a avea baze defensive americane pe teritoriul ei și nu manifesta nici o preocupare pentru propria-i securitate”²⁷.

²⁵ Daniel Yergin, *Shattered Peace*, Boston, 1977, p. 19-20. După instalarea regimului comunist în Rusia și până la reluarea relațiilor diplomatice sovieto-americane, legația SUA din Riga a fost centrul de unde s-au observat și analizat desfășurările din URSS.

²⁶ J. Ciechanowski, *op.cit.*, p. 105-106.

²⁷ *Ibidem*, p. 106.

Ambasadorul polon a replicat prompt prin exemplul țărilor baltice care, scurt timp, după ce au acceptat prezența garnizoanelor sovietice pe teritoriul lor, au sfârșit prin a fi incluse în frontierele Uniunii Sovietice. În fața evidențelor, diplomatul american a fost constrâns să bată în retragere. „Cu toate acestea – conchide Jan Ciechanowski – conversația ne-a oferit mult material pentru reflecție. Nu puteam să nu ne întrebăm dacă aceste remarci erau preludiul unei posibile schimbări a concepției fundamentale americane, declarată, în chip repetat, de președinte și de guvernul american”²⁸.

Întâlnirea cu Roosevelt avea să risipească temerile celor doi reprezentanți polonezi. Președintele SUA a adoptat un ton foarte critic față de cererile sovietice și față de atitudinea insuficient de răspicată a guvernului britanic în refuzul revendicărilor Moscovei. Justificările sovietice privind securitatea frontierelor vestice i se păreau cu atât mai lipsite de fundament președintelui SUA, după ce Germania avea să fie înfrântă și pusă în imposibilitatea de a mai recidiva în politica sa de agresiune²⁹.

Declarațiile atât de liniștitoare ale lui Roosevelt aveau să fie umbrite, în bună măsură, de acelea ale celui mai apropiat colaborator al său, Harry Hopkins și de acelea ale ambasadorului britanic la Washington, John Winant. Primul considera că „este posibil ca Marea Britanie, incapabilă să invadeze deocamdată Europa occidentală, spera să împace Rusia plătind-o pe seama altor popoare³⁰; cel de al doilea a amintit că statele baltice aparținuseră odinioară Rusiei țariste și că, în privința Poloniei, Stalin cerea Linia Curzon, „preocuparea sa principală fiind securitatea Rusiei”³¹.

În cursul vizitei generalului Sikorski la Washington, problema a fost reluată în discuțiile premierului polon în exil cu Roosevelt și Eden (aflat în capitala americană). Ceea ce trebuie reținut este că atunci când Sikorski a evocat pretențiile teritoriale ale Uniunii Sovietice (țările baltice, teritoriile românești anexate în 1940 și cele poloneze ocupate în 1939), Eden a replicat imediat că cele poloneze erau excluse. A fost rândul generalului polonez să sublinieze că țara sa nu putea accepta o soluție teritorială care făcea ca Polonia să rămână prinsă în cleștele sovietic³².

Din declarațiile înaltei oficialități britanice și americane din 1941-1942 se desprinde ambiguitatea poziției Londrei și Washingtonului. În principiu, Marea

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 107.

³⁰ *Ibidem*, p. 108. Hopkins susținea că Stalin era mai puțin preocupat de achiziții teritoriale cât, mai ales, de obținerea ajutorului militar și, în acest scop, ducea „un război al nervilor” folosind ca o amenințare, evident, nemărturisită, pacea separată cu Germania, când unul dintre diplomații polonezi a sugerat ca SUA să-și exprime clar și ferm poziția, în spiritul declarațiilor lor oficiale, Hopkins s-a derobat, afirmând că nu poate interveni în activitatea Departamentului de Stat.

³¹ *Ibidem*, p. 109.

³² *Ibidem*, p. 111-112.

Britanie și SUA erau angajate în respectarea principiilor Cartei Atlanticului care condamna anexiunile teritoriale ca scop de război. Roosevelt, mai ales, declarase în repetate rânduri, că nici o problemă teritorială nu avea să fie discutată până la încetarea operațiilor militare. Și totuși, legile de fier ale politicii și geopoliticii își spuneau cuvântul. URSS voia să-i fie recunoscute, încă din cursul războiului, achizițiile teritoriale dobândite prin Pactul Molotov-Ribbentrop. Refuzul Londrei și al Washingtonului de a satisface dorințele lui Stalin erau determinate de două considerente: a) hotărârea lor de a nu aborda și cu atât mai puțin soluționa problemele teritoriale, înainte ca războiul să fi fost încheiat; b) imposibilitatea morală de a recunoaște aliatului sovietic ceea ce obținuse de la cel devenit acum adversarul comun – Hitler.

Faptul că guvernele britanic și american nu se arătaseră dispuse să dea curs revendicărilor sovietice nu înseamnă că ele nu erau, în principiu, de acord cu existența unui brâu de securitate la frontierele vestice ale URSS. Probabil că cea mai timpurie recunoaștere a acestei realități geostrategice este declarația din 24 februarie 1942 a lui Adolf Berle, citată mai sus. Astfel de atitudini nu puteau fi adoptate în public, fără riscul de a compromite imaginea și prestigiul celor două mari democrații occidentale.

Ele erau însă plasate într-o poziție de inferioritate față de URSS, care s-a agravat în cursul anului 1942. Pentru ca între membrii coaliției antihitleriste să existe un echilibru era necesar ca efortul lor militar și loviturile date Germaniei să fie echivalente. Or, în 1941-1942, doar Uniunea Sovietică era angajată într-o confruntare directă cu Germania. Atacurile aeriene britanice, cărora li s-au adăugat din iunie 1942 și cele americane³³, nu aveau nici un impact real asupra economiei de război germane, iar teatrul de operații din nordul Africii era nesemnificativ pentru desfășurarea conflagrației.

În aceste condiții, Stalin avea față de Aliați un dublu avantaj: a) în virtutea contribuției considerabile a țării la războiul împotriva Germaniei, el putea formula cereri potrivit interesele Moscovei, greu de respins atât timp cât participarea Marii Britanii și SUA la lupta împotriva Berlinului nazist era cu totul modestă; b) în absența unui al doilea front în Europa, Stalin putea agita spectrul unei păci separate cu Hitler, lăsându-i pe Aliați în fața unei Germanii, angajate numai pe un singur front. În aceste condiții, nici Churchill, nici Roosevelt nu puteau ignora mult presantele cereri ale dictatorului sovietic.

Într-o singură perioadă cele două mari democrații apusene ar fi putut impune URSS să abandoneze revendicărilor sale teritoriale: în vara-toamna anului 1941,

³³ Primul raid american în Europa a fost cel executat la 12 iunie 1942 de 12 bombardiere americane asupra României. El avea ca obiectiv Ploieștiul, dar, slab pregătit, s-a încheiat cu un mare eșec, avioanele americane aruncând bombele la întâmplare de la Constanța la Ploiești. Acesta a și fost motivul necomunicării sale oficiale. Vezi James Dugan, Carroll Stewart, *Ploiești*, New York, 1962, p. 14-15.

când Uniunea Sovietică se clătina sub șocul atacului german, lui Stalin i s-ar fi putu smulge concesiile. Rămâne evident, deschisă problema dacă dictatorul sovietic ar fi respectat obligațiile asumate într-o perioadă critică a războiului, atunci când soarta armelor se schimbase.

Ceea ce se poate conchide în privința poziției SUA și Marii Britanii este că ele au ignorat principiul fundamental al lui Clausewitz: „Poetica este continuarea politicii cu alte mijloace” și au autonomizat „mijloacele”, adică factorul militar. Churchill și Roosevelt au fost pur și simplu dominați de segmentul militar al relației politice-război. Ei au sacrificat politicul în beneficiul militarului, au dat întâietate înfrângerii Germaniei și, numai în al doilea rând, au luat în considerație configurația politică a lumii postbelice. Pentru a relua formula ironică a lui Raymond Aron vom spune că ceea ce știa orice portar de hotel elvețian și anume că golul lăsat de Germania va fi umplut de Uniunea Sovietică a fost ignorat de Churchill și Roosevelt, care au lăsat să se ridice, la sfârșitul războiului, o forță mult mai de temut decât cea răpusă.

Dacă însă atât Marea Britanie cât și SUA dispuneau de mijloacele de a-și proteja interesele vitale, nota de plată a înțelegerii dintre democrația anglo-americană și totalitarismul sovietic a fost achitată de statele aflate în vecinătate – directă sau apropiată – a URSS. Războiul rece nu a izbucnit pentru că Uniunea Sovietică a satelitizat țările est-europene, ci pentru că Londra și Washingtonul au perceput acțiunile sovietice ca o încercare de a depăși glaciul consimțit Moscovei de Aliți.

FROM THE ATLANTIC CHARTER TO THE “SECURITY ZONE” OF THE USSR

Abstract

The USSR's efforts towards creating a security zone at its western borders (an intention communicated by Stalin to Eden during the talks of December 1941, held in Moscow), the changes occurred in the position adopted by Great Britain and the USA towards the recognition of the Atlantic Charter, and their refusal to undertake territorial negotiations during the war are examined. The change in attitude can be explained by the massive contribution of the USSR to the war operations against Germany.

BUCOVINA ȘI NORDUL BASARABIEI ÎN PLANURILE IREDENTEI UCRAINENE 1940–1944

DUMITRU ȘANDRU

După primul război mondial, în 1921, în statele cu populație ucraineană din nordul Bucovinei a apărut o mișcare naționalistă a rutenilor, al cărei centru se afla în afara granițelor țării, în provincia poloneză Galiția, de unde ea îi coordona activitatea. În septembrie 1939, când armatele germane au ocupat o parte din Polonia, ele au eliberat din închisori pe fruntașii naționaliștilor ucraineni, coloneii Andrei Melnic și Ștefan Bandera, care dirijau acțiunile acestui grup etnic și de pe teritoriul Bucovinei¹.

Germania, încă înainte de a fi atacat Uniunea Sovietică, a dus o politică de înțelegere cu iredentiștii ucraineni care trăiau în Guvernământul General al Galiției, sperând ca, prin ajutorul primit de la ei și de la naționaliștii ucraineni din U.R.S.S., să o poată dezagrega cât mai curând. În schimbul sprijinului dat Germaniei, liderii ucrainenilor au obținut promisiunea Berlinului de a-i susține în acțiunea de constituire a unei Ucraine independente. Această înțelegere s-a perfectat între foruri militare competente ale Reichului și Organizația Naționaliștilor Ucraineni (O.N.U.), condusă de colonelul Andrei Melnic, aflat la Berlin, care se declara reprezentanta națiunii. Ca urmare, germanii au conceput un plan pentru recrutarea și instruirea tuturor naționaliștilor ucraineni, în vederea angajării lor în lupta armată împotriva Uniunii Sovietice².

Către sfârșitul lui 1939 și în prima jumătate a anului 1940 naționaliștii ucraineni s-au manifestat activ împotriva rușilor, iar după declanșarea războiului antisovietic de către Germania ei au inițiat diferite forme de hărțuire a acestora. Conducerea Organizației Naționaliștilor Ucraineni spera că pe această cale va reuși să obțină cât mai curând posibil avizul Berlinului pentru crearea statului ucrainean independent, în care trebuiau să fie incluse – potrivit planurilor ei – atât nordul Bucovinei, cât și Basarabia³.

¹ Vezi Arh. St. București, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 1/1946 (Buletinul informativ nr. 44, din 23 februarie 1946, al Direcției Generale a Poliției). Evoluția acestei mișcări este expusă într-un raport de opt pagini, dactilografiat la 1.5 rânduri.

² Ibidem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 115/1943, f. 145.

³ Ibidem, fond Direcția Generală a Poliției (Buletinul informativ citat).

După nota ultimativă, din 26 iunie 1940, adresată de Moscova guvernului român, în perioada în care nordul Bucovinei și Basarabia s-au aflat sub ocupație sovietică, neexistând restricții de trecere a graniței din Ucraina în teritoriile anexate la această republică, iredentiștii ucraineni din Galiția răsăriteană au reușit să agite majoritatea populației rutene de aici, în special tineretul, și să-i capteze activitatea spre înfăptuirea planurilor lor⁴.

După cucerirea Ucrainei de către trupele hitleriste, centrala de la Lemberg a Organizației Naționaliștilor Ucraineni și-a creat o filiară la Cernăuți, transferată ulterior în orașelul Cozmeni, în partea de nord a județului Cernăuți, mai aproape de frontiera dintre România și Guvernământul General al Galiției, destinată supravegherii și instruirii populației consanguine din nordul Bucovinei și Basarabiei, cu conducători locali, dintre care îi menționăm pe Petru Voinovschi, Mirosław Kindzerschi și Mihai Colotelo⁵. În perioada în care conducerea mișcării din Bucovina s-a aflat plasată la Cernăuți, ea a dirijat activitatea Organizației Naționaliștilor Ucraineni din întreaga provincie și din nordul Basarabiei, concentrându-și în special atenția asupra rutenilor ce locuiau pe Valea Ceremușului, în zonele Vilancea, Vășcăuți, Ciortoria, Bănila-Berejnița, Slobozia Băniliei-Ștefăneștii de Jos, Zamostea și Voloca pe Ceremuș. Cum o bună parte din acțiunile întreprinse de naționaliștii ucraineni erau orientate și împotriva statului român, ei au eșuat în încercările de a obține sprijinul autorităților locale, chiar și pe linia înfăptuirii planurilor antisovietice⁶.

Reichul nu va recunoaște însă existența statului național ucrainean independent, proclamat, la 5 iulie 1941, la Lemberg, de colonelul Bandere, iar refuzul Berlinului de a da satisfacție doleanțelor exprimate de liderii mișcării a generat un conflict deschis între autoritățile germane și Organizația Naționaliștilor Ucraineni și, totodată, o sciziune a mișcării în „melnichiști” și „banderiști”. Cei dintâi păstrau convingerea fermă că Reichul va crea un stat ucrainean, pe când *banderiștii*, în opoziție cu politica moderată a *melnichiștilor*, au adoptat o atitudine hotărât ostilă față de Germania, concentrându-și atenția asupra reconstituirii statului ucrainean prin forțe proprii și pregătirii pentru revoltă a acestei națiuni⁷.

După eliberarea de către trupele româno-germane, teritoriile răpite de Uniunea Sovietică în iunie 1940 au fost considerate de liderii naționaliști ai ucrainenilor ca părți componente ale statului independent pe care ei îl aveau în vedere. În aceste condiții, nordul Bucovinei și al Basarabiei au devenit terenuri

⁴ Ibidem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 115/1943. f. 145.

⁵ Ibidem, f. 146. În octombrie 1943, Voinovschi era refugiat la Lemberg, Kindzerschi dispăruse, iar Colotelo era întemnițat, în urma unei condamnări la zece ani de muncă silnică (ibidem).

⁶ Ibidem, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 1/1946 (Buletinul informativ citat).

⁷ Ibidem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosarele 115/1943, f. 146; 162/1941, f. 9.

disputate și câmp de propagandă și de acțiune nu numai pentru iredentiștii ruteni, ci și pentru comuniști și chiar pentru autoritățile militare germane. Mai mult decât atât, întrucât la luptele din nordul Bucovinei au participat și unități ale armatei maghiare, în iulie 1941, ostașii unguri au început să facă propagandă în rândurile ucrainenilor, declarând că teritoriul situat la nord de Zastavna va reveni Ungariei, deoarece trupele ei îl ocupaseră, îndemnând pe ruteni să arboreze drapelele ungurești și ucrainene. Această știre – preciza șeful Inspectoratului de Jandarmi Cernăuți, în nota informativă nr. 4 819, din 20 iulie 1941 – îi fusese furnizată de agenți acoperiți și de rezidenți și ea era adevărată⁸.

Legiunea de jandarmi Storojinet consemna, în nota informativă nr. 2, din 21 iulie 1941, Secretă, că după retragerea trupelor sovietice din județ ucrainenii și-au înființat gărzi naționale și că, în urma instrucțiunilor primite de la centrala lor din Cozmeni, și-au instalat primari, luând măsuri de ordine și introducând administrație ucraineană în comunele respective. Gărzile au adunat pe toți evreii de la sate, ținându-i sub pază. Pe unii dintre cei ce s-au opus sau au încercat să fugă i-au împușcat, iar restul rutenilor au jefuit și au devastat casele și averile evreilor. Gărzile naționale au fost constituite pe temeiul instrucțiunilor transmise de studentul Timoš, din Vășcăuți, care susținea că primise un asemenea ordin de la Centrala ucraineană din Cozmeni-Cernăuți. Când jandarmii români au revenit în teritoriu, în unele sate cu populație ucraineană au găsit arborate steaguri germane și ucrainene și o administrație ucraineană, care s-a opus celei românești, refuzând să depună armele. În urma intervenției locotenentului-colonel Rîoșeanu, imputer-nicit de Ion Antonescu, a prefectului și a comandantului legiunii de jandarmi, ei au acceptat să predea armamentul deținut, iar liniștea a fost restabilită⁹.

La rândul ei, Legiunea Hotin relatea, în nota informativă nr. 17, din 3 august 1941, că, imediat după eliberarea Basarabiei de către trupele române, propagandiștii ucraineni de pe malul stâng al Nistrului au trecut pe teritoriul acestei provincii și în nordul Bucovinei, unde au desfășurat o intensă propagandă în vederea deșeptării sentimentului național printre membrii acestui grup etnic. Chiar după sosirea autorităților românești, unii dintre ei au încercat să pătrundă în satele Basarabiei, purtând steaguri naționale, pentru a-și continua propaganda. Când au fost opriți de grănicerii români, ei au început să amenințe de pe malul stâng al fluviului: „«Acesta nu va rămâne așa. Românii nu vor avea timp să fugă din Basarabia»” etc. Propaganda lor – relatea comandantul legiunii – nu a avut însă ecou. Pe de altă parte, intelectualii ucraineni, care deținuseră funcții de conducere în timpul ocupației sovietice, acum se abțineau¹⁰. Două săptămâni mai târziu,

⁸ Ibidem, dosar 157/1941, f. 3.

⁹ Ibidem, dosar 162/1941, f. 1.

¹⁰ Ibidem, dosar 159/1941, f. 7.

Legiunea Hotin arăta, într-o notă informativă, nr. 26, din 17 august 1941, că profesorul rutean Petrică Pavel, din acel oraș, și preotul Sergiu Soroceanu, din Clișcăuți, desfășurau propagandă proucraineană. Preotul preconiza unirea județului Hotin și a nordului Bucovinei cu Ucraina. Acest plan era susținut și de alte persoane din Hotin și din Cernăuți. În capitala Bucovinei, o intensă activitate în rândurile locuitorilor de origine ucraineană o desfășura comunistul Romaniuc, avocat din Zarojani, județul Hotin, care fusese cerut de Legiunea Hotin pentru cercetări, dar care nu i-a fost predat¹¹.

În cursul lunii septembrie 1941, în nordul Bucovinei și al Basarabiei și-au continuat propaganda atât comuniștii, cât și iredentiștii. Astfel, în acea lună, organizația din Kiev a partidului comunist a trimis în județele Hotin, Storojineț și Cernăuți zece agitatori, pentru a întreprinde propagandă în favoarea sovietelor¹². Paralel, Kievul a mai trimis în județele Hotin și Rădăuți alți agitatori care, în anii 1940-1941, în timpul ocupației rusești, făcuseră parte din aparatul administrativ al orașului Cernăuți, însă o bună proporție dintre ei au fost capturați de autoritățile românești¹³. Apoi, după 19 septembrie 1941, imediat ce germanii au cucerit capitala Ucrainei, Kievul, *banderiștii*, au lansat manifeste privitoare la necesitatea creării unui stat ucrainean liber, scrise în limba ucraineană, care erau aduse în nordul Bucovinei din Galiția, de către aderenții lui Ștefan Bandera¹⁴.

Deși propagandiștii ucraineni au reușit să mobilizeze o mare proporție din populația consanguină la lupta pentru desprinderea Ucrainei din Uniunea Sovietică și pentru anexarea celor două provincii românești la satul conceput de ei, au existat, totuși, cazuri în care anumite grupuri de populație ruteană au refuzat să se implice într-un asemenea program. La 2 septembrie 1941, Legiunea Hotin relatează, în nota informativă nr. 35, că, la recensământul din 15-20 august 1941, locuitorii din comunele Bârnova și Moșaneți, care erau în majoritatea lor de origine ucraineană, au declarat, fără excepție, că erau români: „Toți spun că s-au săturat de ruși și, trăind pe pământ românesc, sunt români”¹⁵.

În cursul lunii iulie 1941, din ținuturile ucrainene ocupate până atunci de Germania, naționaliștii ucraineni au început recrutări, cu avizul Reichului, în vederea organizării unei armate proprii ce urma să participe la războiul antisovietic. De la început, în rândurile ei au fost atrase și numeroase persoane din nordul Bucovinei. La 21 iulie 1941, în orașul Vijnița, din județul Storojineț, s-au adunat 182 de tineri ruteni din plasa Răstoacelor, cu intenția de a trece frontiera,

¹¹ Ibidem, f. 9.

¹² Ibidem, dosar 157/1941, f. 34.

¹³ Ibidem, dosar 159/1941, f. 10.

¹⁴ Ibidem, dosar 157/1941, f. 48-52.

¹⁵ Ibidem, dosar 159/1941, f. 12.

pentru a ajunge la Cosov și a se înrola în armata ucraineană, care se forma acolo. Inițial, ei au fost opriți de grănicerii români, dar, la intervenția locotenentului-colonel Rioșeanu, trimise special de șeful statului român pentru a aplana divergențele din regiune, li s-a permis să plece¹⁶. La 2 august 1941, în nota informativă nr. 4 a Legiunii Storojineț se menționa că în județ se manifesta o împotrivire a ucrainenilor față de autoritățile românești, pe motiv că, la crearea statului ucrainean, Bucovina, până la Siret, urma să intre în componența lui. Legiunea poseda informații sigure că se formase o organizație numită „Sici”, cu misiunea de a organiza acte teroriste și sabotaje, dacă România s-ar fi opus cedării teritoriului. În plus, până la acea dată, plecaseră din județ spre Cosov circa 800-900 de persoane, dar zilnic alți ruteni se îndreptau spre acea localitate¹⁷.

Rapoartele și notele informative ale legiunilor Storojineț, Hotin, Cernăuți și Câmpulung și ale Inspectoratului de jandarmi Cernăuți din vara și din toamna lui 1941 expun frecvent, nu rareori cu detalii formele de manifestare ale naționaliștilor ucraineni din Bucovina și din nordul Basarabiei pe tema propagandei legată de ideea creării statului ucrainean¹⁸. Adesea, rutenii din regiune, incitați de agitatorii care dirijau această propagandă și protejați ori câteodată chiar încurajați de oficialități militare germane, se manifestau în mod agresiv față de populația și de autoritățile românești. În comuna Frumosu, județul Câmpulung, de pildă, în care locuiau 2 052 de români și numai cinci minoritari, unde, în iulie 1941, nemții organizaseră un centru de pregătire militară a hușanilor recrutați din județele Câmpulung, Rădăuți, Suceava și din Galiția, unul dintre aceștia l-a întrebat pe vânzătorul de la cooperativă, Ilie Pelinar, dacă era ucrainean. Cum acesta i-a răspuns că era român și întrucât a continuat să refuze a se declara ucrainean, hușanul l-a amenințat cu pistolul, declarându-i că Bucovina era pământ ucrainean¹⁹. Legiunea Storojineț comunica Inspectoratului de jandarmi Cernăuți, cu nota informativă nr. 7, din 13 august 1941, că dispunea de știri sigure care atestau că populația ucraineană de pe Valea Ceremușului era îndemnată să fie pregătită în vederea formării statului ucrainean, care trebuia să încorporeze în el și Bucovina. Incitați de liderii lor, locuitorii din această regiune comentau că provincia era locuită în majoritate de ucraineni, că românii, polonezii, germanii și membrii altor grupuri etnice reprezentau doar 20% din populație și că statul ucrainean îi va distruge, pentru a rămâne ei singuri stăpâni. Comandantul legiunii aprecia că ei se refereau mai mult la polonezi, deoarece rutenii declarau că de îndată ce scăpaseră de jidani, îi vor distruge și pe polonezi. Pe de altă parte, românii de aici comentau

¹⁶ Ibidem. dosar 157/1941, f. 1.

¹⁷ Ibidem. dosar 162/1941, f. 2.

¹⁸ Ibidem. dosar 157/1941, f. 2.

¹⁹ Ibidem. f. 5 și 11; *Recensământul general al României din 1941. 6 aprilie. Date sumare provizorii*, București. 1944, p. 74.

că cei ce plecaseră la Cosov, pentru a se înrola în armata care se organiza acolo, fuseseră derbedeii satelor ce terorizaseră pe locuitori în timpul stăpânirii sovietice și că acum ei fugeau, de fapt, pentru a scăpa de urmărire²⁰.

Cum s-a mai spus, multe din acțiunile naționaliștilor ucraineni au fost o bună bucată de timp tolerate, sprijinite ori chiar încurajate de autoritățile militare germane din zonă. Astfel, deși propaganda pentru crearea armatei naționale pe teritoriul Galiției era dirijată de liderii iredentei ucrainene din Galiția²¹, organizarea și instruirea voluntarilor din divizia constituită la Cosov s-a făcut sub îndrumarea nemților. În comuna Frumosu, județul Câmpulung, cele nouă companii de tineri ruteni recrutați până la 20 iulie 1941 erau pregătite de către o misiune militară germană, formată din ofițeri, subofițeri și soldați din unități ale Wehrmachtului²².

La 16 octombrie 1941 Direcția Generală a Poliției informa Inspectoratul General al Jandarmeriei, prin ordinul nr. 54 076, că propaganda ucraineană desfășurată în ultimii ani de către Institutul Științific Ucrainean de la Berlin, condus de Kuselea Zenon, de la Universitatea din Praga, și de celelalte instituții culturale și politice ale ucrainenilor reușise, datorită folosirii unor date false asupra situației geografice, politice și etnografice a Bucovinei și Basarabiei, să convingă opinia publică germană și în special cercurile militare ale Reichului că aceste teritorii trebuiau să facă parte integrantă din statul ucrainean. S-a putut constata că harta Ucrainei, elaborată de Marele Stat Major german, cuprindea, în cadrul frontierelor sale, Basarabia și întreaga Bucovină până la Ceremuș și unele părți din Maramureș. Tinerii ucraineni refugiați din Bucovina, Basarabia, Galiția și Ucraina Subcarpatică, stabiliți în Germania, aflați în curs de organizare, urmau a fi trimiși pe front, fie ca propagandiști, fie ca luptători, pentru a justifica dreptul la independență a Ucrainei. Referent pentru problemele ucrainenilor din România era un oarecare V. Ivanovici, care plecase cu puțin timp înainte la Viena în acest scop. El fusese atașat pe lângă Marele Cartier German din Iași, de la începutul războiului antisovietic până către sfârșitul lunii septembrie, unde a organizat o legiune ucraineană care a plecat pe front²³. Cum ordinul Direcției Generale a Poliției solicita organelor jandarmeriei să cerceteze și să comunice constatările privitoare la propaganda desfășurată pe teren pe tema „justificării” drepturilor Ucrainei asupra Bucovinei, legiunile în cauză, Chișinău, Câmpulung, Storojineț, Rădăuți și Cernăuți și Inspectoratul General al Jandarmeriei au răspuns, ultimul cu adresa nr. 47 632, din 13 noiembrie 1941,

²⁰ Arh. St. București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 162/1941, f. 7.

²¹ Ibidem, dosar 157/1941, f. 5.

²² Ibidem, f. 11.

²³ Ibidem, f. 41-42.

în sinteza asupra rapoartelor primite, că nu constataseră atunci asemenea activități²⁴.

Abținerea rutenilor de la acte ostile României era temporară și ea a fost cauzată atunci de măsurile adoptate de poliție și de jandarmerie, care au început să opereze arestări în rândurile persoanelor ce atentau la siguranța statului. Unii dintre ucrainenii vizați au căutat și au obținut sprijinul autorităților militare germane, care i-au protejat, iar câteodată chiar i-au încurajat în acțiunile lor. Le-giunea Storojineț relatează, de pildă, în nota informativă nr. 21, din 3 noiembrie 1941, că Niculai Novotnei, din comuna Panca, aflând că i se dresaseră acte de către șeful postului de jandarmi, pe motiv că în timpul ocupației comuniste batjocorise armata română, și văzând că și alți ucraineni au fost internați în lagăre, a fugit la Cernăuți, la Comandamentul militar german, care l-a luat sub protecția sa²⁵.

Mai mult decât atât, Inspectoratul General al Jandarmeriei menționa, în nota nr. 1 551, din 18 noiembrie 1941, că minoritarii ruteni plecați din țară și înrolați în armata ucraineană începuseră să vină acasă, cu bilete de voie eliberate de autoritățile germane din Ucraina. În comuna Luncavățu de Sus, județul Storojineț, sosiseră cu puțin timp înainte doi ucraineni îmbrăcați în uniforma poliției ucrainene și dotați cu pistoale. Ei posedau permisii de câte zece zile eliberate de Comandamentul german din comuna Gaisen (Ucraina), unul fiind venit pentru a-și vedea familia, celălalt rudele²⁶.

În toamna anului 1941, conducerea iredentei ucrainene era însă măcinată de disputele violente dintre cele două tabere. La 29 septembrie 1941, Inspectoratul de jandarmi Cernăuți arăta, în nota informativă nr. 8 292, că un curier *banderist*, originar din acel oraș, dar stabilit în Galiția, venise la Cernăuți cu știrea că mai înainte cu 3-4 săptămâni la Stanislau se anunțase, prin afișe, că doi trădători melnichiști, colonelul Hrebinschi, din fosta armată ucraineană, și Stribovschi, colaborator al colonelului Melnic, au fost împușcați la Jitomir, deoarece înainte de izbucnirea războiului germano-polon conlucraseră cu poliția poloneză, denunțând mulți naționaliști ucraineni, care au fost arestați de polițiștii polonezi. Pe de altă parte, autoritățile germane din Galiția au ordonat, ca măsură represivă față de actele teroriste comise de *banderiști* împotriva *melnichiștilor*, arestarea capilor tuturor acestei organizații. Între cei internți se aflau și trei ruteni din Bucovina. Animizitățile dintre *banderiști* și *melnichiști* erau în continuă creștere, din cauză că Andrei Melnic și colaboratorii lui, Senk, Baranovschi, Hrebic și Stribovschi, fuseseră excluși, încă din februarie 1940, din Organizația Ucrainenilor Naționaliști, pentru că, în anul 1939, conlucraseră

²⁴ Ibidem, f. 44-47.

²⁵ Ibidem, dosar 162/1941, f. 25.

²⁶ Ibidem, dosar 157/1941, f. 58.

cu poliția poloneză, în dauna cauzei ucrainene, acum nemaifiind agreeți de germani, deși se arătau supuși față de ei, spre a le fi pe plac²⁷.

La 17 decembrie 1941, Inspectoratul de jandarmi Cernăuți consemna, în nota informativă nr. 10 394, redactată pe baza unor surse demne de toată încrederea, că, în ultimul timp, la Cernăuți luase ființă, din inițiativa și sub conducerea inginerului Dumitru Bendac, exponent al grupului extremist banderist, o organizație naționalistă, denumită Garda Națională Ucraineană, care atrăsese circa 75 de membri din acel municipiu și din nordul Bucovinei. Din cauza dezorientării în care se aflau exponenții conducerii iredentei ucrainene, generată, înainte de toate, de faptul că teritoriile eliberate de germani nu primiseră independența și apoi de arestarea liderilor celor două curente ucrainene, Bandera și Melnic, nu se semnală o activitate cât de cât notabilă a rutenilor uniți în Garda Națională. Ucrainenii din conducerea organizațiilor locale rămași credincioși părerii că existența viitorului lor stat era legată de Reich se aflau în divergență cu exponenții curentului autonomist, reprezentat în Guvernământul General al Galiției de Bandera și de unii dintre aderenții lui Melnic, a căror acțiune insistentă în vederea dobândirii autonomiei s-a transformat într-o luptă conspirativă în toate regiunile locuite de ucraineni, dând naștere astfel flancului de extremă dreaptă ucraineană, fapt ce a contribuit în special la arestarea lui Bandera și Melnic. Arestările operate de către germani în ultimul timp au dus la restrângerea activității grupului banderist, reprezentanții lui socotind că era cazul, în urma noii atitudini a oficialităților germane față de acțiunea lor și a raporturilor dintre România și Reich, să se adâncească secretul operațiunilor în masa ucrainenilor din nordul Bucovinei, adoptând ca tactică sistemul conspirativ²⁸.

A doua zi, la 18 decembrie 1941, Inspectoratul de jandarmi Cernăuți arăta, în nota informativă nr. 10 426, redactată pe baza unor surse verificate, că facțiunea ucrainenilor banderiști din nordul Bucovinei începuse, în urma instrucțiunilor primite de la emisari veniți din Galiția, să ia măsuri de organizare a mișcării în toate comunele locuite de ruteni. La 10 decembrie, sosise la Cernăuți conducătorul și inițiatorul spiritual al mișcării banderiste, Iavorschi, care a fost calaboratorul cel mai important și intim al lui Bandera, din timpul când își făceau studiile universitare la Cracovia. Imediat după arestarea și internarea lui Bandera, el a preluat conducerea mișcării, rămânând astfel loțiitorul lui. La Cernăuți, Iavorschi a intrat în contact cu Biroul ucrainean și cu conducătorii banderiști locali, cu care a discutat timp de trei ore, după care a plecat la Vășcăuți, județul Storojineț. Orașul, fiind plasat la numai 3 km de granița cu Galiția, devenise, după toate presupunerile Inspectoratului de jandarmi, centrul de difuzare a propagandei din nordul Bucovinei. După alte două zile, Iavorschi a părăsit România, prin punctul de

²⁷ Ibidem, f. 30.

²⁸ Ibidem, f. 143-144.

frontieră Orășeni, județul Cernăuți, ducându-se la Lemberg. Tot timpul cât a stat în Bucovina, el a călătorit într-o mașină germană, pe baza unui permis eliberat de Comandamentul German din Cracovia. Or, Biroul ucrainean din Cernăuți funcționa pe lângă Comandamentul Militar German din acel oraș. Munca lui Iavorschi a dat roade în județul Cernăuți, căci au luat ființă cuiburi banderiste în comunele Prelipcea, Vasilău, Vrânceni, Sipești, Toporăuți, Stăuceni, Tăuteni și Barancea. Tot acum s-a anunțat că, pe viitor, organizațiile banderiste se vor orienta numai după instrucțiunile primite de la Lemberg. Ca urmare, în ziua de 15 decembrie au sosit la Cernăuți primele grupuri de propagandiști ucraineni recrutați din nordul Bucovinei, pentru a primi instrucțiuni de la Biroul ucrainean: 30 de țărani din județul Cernăuți și 15 din județul Storojineț²⁹.

La 27 decembrie 1941, în locuința inginerului Dumitru Bendac, din Cernăuți, a avut loc o întrunire, la care au participat câțiva lideri localnici ai melniciștilor și banderiștilor. Avocatul Hrehorovici, cu numele conspirativ *Trișcă*, a comunicat că fusese la Berlin cu puțin timp mai înainte, unde se întâlnise cu Anderi Melnic. Acesta i-a declarat că avea toate garanțiile Germaniei în problema ucraineană, ce va fi rezolvată potrivit dorințelor lui, dar că în acea vreme nemții nu vroiau să îi „irite” pe ruși. În plus, armata ucraineană, creată de germani, nu se bucura – după opinia lor – de simpatia populației, așa că a trebuit să se renunțe, temporar, la ea. Aparatul de comandă, ofițerii și subofițerii destinați regimentelor ucrainene se aflau de multă vreme în Germania, la dispoziția lui. La sfârșitul războiului, când germanii l-ar fi câștigat, funcția de conducător al statului ucrainean îi era promisă lui Melnic. Nemții i-au dat lui Hrehorovici suma de 180 000 de mărci pentru a procura cărți și ziare destinate Basarabiei și Bucovinei. Melnic a cerut avocatului să-și convingă conaționalii de a nu da ocazia germanilor ori românilor de a interveni în certurile lor intime, încredințându-i depline puteri pentru a organiza pe ucrainenii din România. Dar, Iavorschi și Kindzerschi – „aventurieri polonezi” – nu ascultau de București, ci de Galiția. În încheiere, Bendac a comunicat participanților că trimisese la Berlin un memoriu asupra „șicanelor” pe care românii le făceau atunci rutenilor³⁰.

²⁹ Ibidem, f. 138.

³⁰ Ibidem, f. 193-195. Într-o sinteză a Direcției Generale a Poliției de Siguranță, de 20 de pagini, însoțită de 10 scheme, nedată, dar redactată cu certitudine în 1944, înainte de 23 august, privitoare la organizațiile imigranților din diferite țări ce activau pe teritoriul României, asupra celor ale ucrainenilor se făcea mențiunea că, până la începutul lui martie 1942, activaseră cinci asemenea organizații: 1) *Mișcarea petliuristă*, condusă de fostul general ucrainean Delvin Sergiu; 2) *Comitetul ucrainean pentru asistența emigranților ucraineni din România*, avându-l președinte pe Hedorovschi Ignat; 3) *Asociația foștilor combatanți din armata Petliuristă*, al cărui președinte era Prohovski Ignat; 4) *Mișcarea ucraineană hatmanistă*, cu sediul în străinătate, care avea o ramificație în România, cu o centrală la București și pe Pilimeno Nicolae președinte; 5) *Mișcarea Națională Ucraineană* (O.V.N.), reprezentată în România prin Ion Hrehorovici, minoritar din Bucovina, cu sediul la București. Aceste organizații aveau filiale în Bucovina și în diferite orașe din Regat, ca Ploiești, Giurgiu etc. La începutul lui martie 1942, în urma hotărârii guvernului, Ministerul Afacerilor Interne a autorizat existența unui

Se pare că liderii iredentei ucrainene au dat cuvânt de ordine conaționalilor să reclame la forurile militare nemțești din România, nu la instituțiile statului a cărui cetățenie o aveau, oricare din nemulțumirile lor. Dovadă că, până la 1 ianuarie 1942, din județele Cernăuți, Hotin și Storojineț au adresat plângeri oficiale autorităților germane, nu celor românești, 82 de ucraineni³¹, iar până la 4 februarie 1942, alți 41³², procedura lor pornind de la ideea că pe această cale s-ar putea capta și mai mult bunăvoința germanilor în favoarea lor.

În 1941, potrivit indicațiilor fracțiunii banderiste de la Lemberg, Organizația Naționalistă Ucraineană din Cernăuți, condusă de Kindzerschi, pregătise un plan terorist contra autorităților germano-române, difuzând în regiune manifestele „Prin sabie” și „Prin foc”, care atacau direct Reichul și statul român, în ianuarie 1942, însă, sediul organului central de conducere, de sabotaj și de atentate al O.N.U. din Cernăuți a fost descoperit, iar șefii lui arestați³³. De îndată ce poliția a localizat casa conspirativă de la Cernăuți, 14 persoane, socotite capii Organizației Naționaliste Ucrainene, au fost deferite Curții Marțiale din Iași, care le-a condamnat la muncă silnică și la închisoare corecțională. În aceste împrejurări, centrala de la Lemberg a hotărât să transfere activitatea din orașe în satele Bucovinei³⁴. În 1942 au urmat alte arestări, atât în mediul urban, cât și în cel rural și ele aveau să continue pe parcursul anului 1943. Banderiștii și-au schimbat însă tactica, dar poliția și jandarmeria au reușit să captureze și să aresteze și pe curierii ce veneau cu instrucțiuni de la Lemberg în Basarabia și în Bucovina³⁵.

Comisariatul de poliție Vășcăuți a comunicat poliției de reședință Storojineț, iar aceasta, cu adresa nr. 17 005/S, din 5 aprilie 1943, prefectului, că mai mulți ucraineni refugiați din Bucovina în Germania, după ce nordul ei a fost eliberat de către trupele româno-germane, au făcut, încă de pe când se găseau în lagăr, un memoriu către Hitler, cerând ca Bucovina să fie desprinsă din trupul României și încorporată în Guvernământul Gneral al Galiției și Poloniei, pentru ca atunci când se va crea statul ucrainean să fie alipită acestuia. Memoriul a fost semnat și de opt persoane din județul Storojineț. Această știre a fost confirmată de câteva persoane, între care de Bret Iosif și soția sa, Aspasia, născută Deleanu, care se înapoiaseră cu puțin timp mai înainte la domiciliul lor din Vășcăuți, ca

singur comitet, denumit *Comitetul Central al Emigrației Ucrainene*, condus de colonelul Prohovski Ignat (Arh. Municipiului București, fond Prefectura Poliției Capitalei, dosar 477/1944, f. 7-8). Nu putem afirma cu certitudine că Ion Hrehorovici, care condusese *Mișcarea Națională Ucraineană*, era una și aceeași persoană cu cea menționată în nota de mai sus, dar coroborarea informațiilor ne determină să presupunem că da, de îndată ce sinteza se referea la organizațiile suspecte ale străinilor din România, deși ea nu prezenta activitatea organizațiilor respective.

³¹ Arh. St. București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 157/1941, f. 213-215.

³² Ibidem, f. 220-221.

³³ Ibidem, dosar 115/1943, f. 146.

³⁴ Ibidem, f. 149.

³⁵ Ibidem, f. 150.

repatriați din Germania, și de Canile Necras, de asemenea repatriat din Germania și stabilit în comuna Măreniceni. Se spune că Hitler ar fi răspuns că nu putea admite anexarea Bucovinei de către Ucraina, deoarece ea era o provincie românească, pentru care ostașii români și-au vărsat sângele și au curățat-o de ruși, așa că ea trebuia să rămână a României³⁶.

În primăvara lui 1943, acțiunile iredentiștilor ucraineni au continuat, dar numărul lor s-a diminuat datorită, în special, arestării a tot mai multe dintre persoanele descoperite că atentau la siguranța statului. La începutul lui aprilie 1943, în comuna Stănești, județul Storojineț, și-a făcut apariția o oarecare doamnă Stanchevici, originară din comuna Plosca, județul Rădăuți, care se refugiase în toamna lui 1941 în Guvernământul General al Galiției și care în timpul ocupației bolșevice fusese organizatoarea regionale de propagandă ucraineană. Scopul vizitei ei era de a organiza pe iredentiștii ruteni pentru a desfășura propagandă. Ca urmare, s-au format echipe înarmate, însărcinate cu misiuni precise pentru caz de revoltă³⁷.

Legiunea Storojineț arăta, în nota informativă secretă, nr. 431, din 18 mai 1943, întocmită pe relatările unor surse demne de încredere, că, după arestările operate în rândul conducătorilor, iredenta ucraineană începuse să se organizeze pe baze și pe principii noi, colaborând doar cu intelectualii. Organizația centrală banderistă de la Cernăuți avea mai multe ramificații. Factorii principali ai ei erau acum studenții ucraineni, elevii de licee și toți liberii profesioniști, atât bărbați, cât și femei, iar curierii mișcării erau înarmați cu pistoale³⁸. În același timp, organele de ordine publică remarcă în rapoartele lor implicarea din ce în ce mai activă a preoților în propagarea și în întreținerea ideii iredentei ucrainene³⁹.

Legiunea Storojineț, relatănd, în nota din 18 mai 1943, că banderiștii erau dușmani de moarte ai germanilor, împotriva cărora își concentrau atunci acțiunile, adăuga că ei lansaseră un manifest prin care aduceau injurii poporului german și aliaților lui din Axă⁴⁰. Două luni mai târziu, în iulie 1943, organele Siguranței românești au descoperit hărțile cu organizarea în teritoriu a naționaliștilor ucraineni din județele Rădăuți și Storojineț și din nordul Basarabiei⁴¹, ceea ce a facilitat arestarea multora dintre ei.

În unele zone fuseseră operate rețineri destul de numeroase și mai înainte, fapt ce a diminuat numeric acțiunile iredentiștilor de aici. Legiunea Storojineț relatează, în nota informativă nr. 480, din 23 mai 1943, că, potrivit surselor de

³⁶ Ibidem, dosar 114/1943, f. 65.

³⁷ Ibidem, f. 35.

³⁸ Ibidem, f. 27.

³⁹ Ibidem, dosar 115/1943, f. 121.

⁴⁰ Ibidem, dosar 114/1943, f. 27.

⁴¹ Ibidem, f. 195-196.

încredere de care dispunea, în urma descoperirii organizațiilor ucrainene de pe Valea Ceremușului, din județul Storojineț, rutenii încetaseră orice activitate, așteptând să vadă ce se va întâmpla cu cei arestați. De îndată ce câțiva dintre ei au fost puși în libertate, iredentiștii și-au reînceput activitatea, colectând în special fonduri, pe ascuns, pentru a-i scăpa și pe ceilalți deținuți⁴². Două săptămâni mai târziu, la 8 iunie 1943, Inspectoratul de jandarmi Cernăuți a transmis Guvernământului Provinciei Bucovina nota nr. 406, arătând că prefectura județului Storojineț cercetase pe teren situația, găsind că, în urma descoperirii organizațiilor revoluționare ucrainene de pe Valea Ceremușului și trimerii în masă a tineretului ucrainean la muncă forțată, această minoritate nu mai prezenta un pericol căruia nu i s-a putut face față cu forța polițienească rurală și urbană și cu cele două plutoane de jandarmi disponibile⁴³.

În iulie 1943, Curtea Marțială din Cernăuți a condamnat 12 ruteni din Bănila pe Ceremuș, județul Storojineț, pentru activitatea desfășurată în cadrul organizațiilor politice ucrainene și pentru participare la rebeliune⁴⁴, dar tot atunci Parchetul Militar al aceleiași Curți Marțiale a pus în libertate un însemnat număr de ucraineni ce îi fuseseră înaintați pe motiv că făcuseră parte din organizațiile lor revoluționare. Legiunea Storojineț, comentând această din urmă măsură, preciza, în nota informativă nr. 761, din 22 iulie 1943, că ucrainenii păreau a fi pe deplin satisfăcuți, însă faptul că Ion Menzac, din Bănila pe Ceremuș, fusese condamnat la 25 de ani muncă silnică, deoarece îndeplinise funcția de secretar al organizației, i-a nemulțumit. Toți cei eliberați au fost propuși pentru deportare în Transnistria, așteptându-se aprobarea din partea șefului statului. Locuitorii din zonă de alte origini etnice s-au arătat profund nemulțumiți de punerea lor în libertate⁴⁵. În aceeași zi, legiunea consemna într-o altă notă informativă, secretă, nr. 785, redactată pe baza unor surse demne de tot creditul, că rutenii continuau să se organizeze și să se înarmeze și că, văzând că organizația *banderistă* nu își atinsese până atunci scopul, ei s-au adresat unui ucrainean aflat la Londra, Macovei, pentru a prelua conducerea mișcării, care le-a transmis următoarele instrucțiuni: Toți ucrainenii din Guvernământul General al Galiției și din Bucovina să se înroleze ca voluntari în armatele germană și română și, după ce vor primi arme și vor fi instruiți, să producă, în unire cu civilii de același neam, revolte în spatele frontului. Legiunea poseda informații că mulți dintre ucrainenii înrolați în armata germană dezertaseră, având armele asupra lor și se constituiseră în bande care așteptau în munți⁴⁶.

⁴² Ibidem, f. 36.

⁴³ Ibidem, f. 1.

⁴⁴ Ibidem, f. 112.

⁴⁵ Ibidem, f. 87.

⁴⁶ Ibidem, f. 88.

Este greu de stabilit măsura în care indicațiile date de acel Macovei au fost urmate de masa naționaliștilor ucraineni. Un fapt rămâne însă cert, acela că mulți dintre ei s-au înrolat în unități militare organizate de germani. Serviciul Siguranței, din Inspectoratul Regional de Poliție Cernăuți, transmitea Inspectoratului de Jandarmi din același oraș nota informativă nr. 21 957, din 2 august 1943, înștiințându-l că, până la acea dată, fuseseră recrutați pentru Divizia Ucraineană de Șoc, ce se constituia la Lemberg, circa 60 000 de persoane și că numărul voluntarilor era în creștere. Autoritățile militare germane planificaseră ca o parte din membrii diviziei să fie instruiți pe teritoriul Reichului. Misiunea de a organiza divizia fusese încredințată colonelului Bizantz, iar comanda ei urma a fi preluată de generalul Paul Omilcenco⁴⁷. Inițiativa creării unei astfel de mari unități militare aparțineau însă conducerii Wehrmachtului, nu Organizația Naționaliștilor Ucraineni, iar oficialitatea românească a acceptat, tacit, înrolarea membrilor acestei minorități de pe teritoriul statului român în ea.

Pe de altă parte, autoritățile românești și-au intensificat acțiunile împotriva iredentiștilor din nordul Bucovinei. La 23 august 1943, la granița dintre județul Rădăuți și Guvernământul General al Galiției a fost detașat un pluton din compania de poliție, iar urmarea măsurii a fost aceea că, după trimiterea lui în zonă, un timp, nici bande organizate, nici persoane izolate nu au mai trecut frontiera⁴⁸. În regiunile Răstoarce și Mareniceni, din județul Storojineț și Putila, din județul Rădăuți, bandele ucrainene au putut fi ținute aproape permanent sub urmărire, dar unele dintre ele au reușit să-și continue, totuși, activitatea și în toamna lui 1943. Actele lor vizau scopuri politice, acestea răspândind manifeste cu caracter revoluționar, care îndemneau pe ucraineni să nu se supună autorităților românești⁴⁹. La 31 august 1943, Inspectoratul de Jandarmi Cernăuți înștiința Guvernământul Provinciei Bucovina, cu raportul nr. 1810, că, din cercetările efectuate, rezulta că, în urma arestărilor operate printre ucrainenii de pe Valea Ceremușului dovediți a fi *banderiști*, rutenii s-au arătat îngrijorați că ar putea să continue înțemnițările și, de aceea, au stagnat activitatea. Acțiunile lor continuau însă pe ascuns, fiind conduse de șefii care dispăruseră, ascunzându-se în pădurile și în satele de lângă frontieră. Unii dintre ei au fugit în Guvernământul General al Galiției, ținând legătura cu fugarii din Bucovina. Până la acea dată, dintre banderiștii arestați, 16 fuseseră eliberați, propunându-se deportarea lor în Ucraina, pe malul Bugului⁵⁰. Până la 15 decembrie 1943, prin filiera Tribunalului Militar din Cernăuți trecuseră în total 931 ucraineni iredentiști, din care 234 au fost clasați, 319 achitați, 26 condamnați corecțional, 74 condamnați la

⁴⁷ Ibidem, dosar 115/1943, f. 17-18.

⁴⁸ Ibidem, f. 121.

⁴⁹ Ibidem, f. 190.

⁵⁰ Ibidem, f. 45.

muncă silnică, 5 condamnați la moarte, 118 se aflau încă în curs de judecată, iar 155 în curs de cercetări⁵¹

În 1943, doi fruntași ai rutenilor, Anton Kirilov și Nicolae Haras, au inițiat o politică de apropiere româno-ucraineană, dar ea avea să rămână fără efecte pozitive, datorită rezistenței iredentiștilor din cercurile banderiste, care controlau în întregime viața politică a ucrainenilor din nordul provinciei⁵². Mai mult decât atât, actele agresive ale unor grupuri de ruteni au determinat, în mod natural, intensificarea prigoanei împotriva lor. La 4 septembrie 1943, Legiunea Rădăuți transmitea Inspectoratului de jandarmi Cernăuți nota informativă nr. 1 122, arătând că ucrainenii din Galiția treceau în România, luând contact cu huțanii din județ, reușind să-i atragă de partea lor. Dovadă că, la recensământul făcut după ocuparea nordul Bucovinei de către ruși, majoritatea huțanilor s-au declarat ucrainenii. Bande ucrainene, venite din Galiția, – continua comandantul legiunii – au atacat, la 13 iulie 1943, în plină zi, pe grănicerii români, dezarmând, la punctul „Plai”, pe doi dintre ei. La 22 august, șase persoane, intrate tot din Galiția, au dezarmat pe grănicerul Niculai Amariei, la punctul „Podul Rip”, din Putila, luându-i arma și muniția și fugind în Guvernământul General al Galiției⁵³. La 19 septembrie 1943, duminică, într-o comună de pe teritoriul Guvernământului, situată în dreptul localității Slobozia Bănila, din județul Storojineț, cam la 300 de metri de râul Ceremuș, a avut loc o horă, sub cerul liber, la care au luat parte ucrainenii localnici și vreo 15 persoane ce purtau uniforme militare germane, probabil polițiști ucrainenii. La un moment dat, mulțimea a pornit, cu steaguri bicolore, cu muzică și cu cântece ucrainene, spre Ceremuș și, ajungând la apă, au început să strige și să amenințe „că trec în România și o să le arate românilor”. Îndepărtându-se de râu, ei au repetat această manevră de trei ori. Înfricoșați, locuitorii de origine română și polonă din comună au încărcat ce au putut în căruțe și au fugit în localitatea vecină, Zamostea, întorcându-se acasă abia după ce s-a înnoptat⁵⁴.

În primăvara lui 1944, după ce trupele sovietice au pătruns pe o parte din teritoriul României, ocupând unele regiuni ale Basarabiei și Bucovinei, Comandamentul Militar German a intensificat propaganda pe tema creării unui corp de armată rusesc, compus din persoane ce fugiseră din Uniunea Sovietică. Întrucât Wehrmachtul și-a propus să folosească această mare unitate în lupta împotriva partizanilor sârbi, mulți imigranți au părăsit-o, solicitând să fie și fiind încorporați, cu înepere de la 20 mai 1944, în armata română⁵⁵.

⁵¹ Ibidem, f. 288. Vezi și idem, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 8/1944, f. 12.

⁵² Ibidem, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 115/1943, f. 159.

⁵³ Ibidem, f. 120.

⁵⁴ Ibidem, f. 201.

⁵⁵ Vezi Arh. Municipiului București, fond Prefectura Poliției Capitalei, dosar 459/1943-1944, f. 12, 114-115.

În același timp însă, s-au înregistrat dezertări din ce în ce mai numeroase din rândurile unităților armate ale Reichului și chiar din rândurile formațiunilor militare ale voluntarilor ucraineni. Cum mulți dintre dezertori s-au ascuns pe teritoriul României, mareșalul Ion Antonescu a dispus, prin Ordinul nr. 203 528 M₂, din 30 martie 1944, al Cabinetului Conducătorului Statului, ca: a) dezertorii din armata germană, indiferent de categoria din care faceu parte, să fie tratați după regulile dreptului internațional, adică să fie luați sub protecția statului român; b) cei ce aparțineau Grupului Etnic German, precum și voluntarii ucraineni dezertori să fie reînscrisi în controalele armatei române și să fie supuși obligațiilor ce incumbau contingentelor din care făceau parte, anulându-se formele de înrolare în armata germană⁵⁶. Se pare că dispozițiile convenției româno-germane, semnată la București la 12 mai 1943, referitoare la înrolarea cetățenilor români de origine germană în formațiunile militare ale Reichului⁵⁷ au fost extinse și asupra persoanelor de origine ucraineană, dacă ținem seama de faptul că autoritățile românești nu au făcut nici o obstrucție celor ce doreau să se înroleze în ele.

După 23 august 1944, acțiunile *melnichiștilor* au devenit din ce în ce mai sporadice, în timp ce *banderiștii* și-au redus simțitor activitatea în sudul Bucovinei, concentrând-o pe Valea Ceremușului și în Maramureș. La scurtă vreme după instalarea trupelor sovietice pe teritoriul României, unele din curentele ideologice și naționaliste considerate până atunci periculoase pentru siguranța statului încetau de a mai fi supravegheate de organele de ordine publică. Prin circulara nr. 43 926, din 7 septembrie 1944, Inspectoratul General al Jandarmeriei cerea instituțiilor din schema sa să scoată de sub urmărire socialismul, comunismul și acțiunea Iredentei Ucrainene, care obțineau dreptul de a se manifesta conform legilor în vigoare, urmărindu-se strict în continuare doar mișcarea legionară⁵⁸. De fapt, activitatea naționaliștilor ucraineni a continuat să fie supravegheată și prezentată în rapoartele organelor de ordine publică din România și după această dată, fără ca ele să fi avut posibilitatea de a le lichida mișcarea, ci doar să o tempereze din când în când.

⁵⁶ Ibidem, fond Inspectoratul de Jandarmi București, dosar 135/1944, f. 175. Dispoziția de mai sus a fost reînnoită de Inspectoratul General al Jandarmeriei, prin ordinul circular nr. 37/193, din 15 mai 1944, trimis inspectoratelor și legiunilor de jandarmi (ibidem).

⁵⁷ Convenția stipula, la pct. 1, al. 2, din capitolul I, că persoanele ce se înrolau în armata germană păstrau cetățenia română și toate drepturile ce decurgeau din ea (Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinetul Militar Sănătescu-Rădescu, dosar 1411/1944-1945, f. 15; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Bd. III: *Das Schicksal der Deutschen in Rumänien*, München, 1984, p. 147 E – 150 E).

⁵⁸ Vezi Arh. St. București, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, Teritoriu, dosar 131/1944, f. 11; Arh. St. Oradea, fond Inspectoratul de Jandarmi Oradea, dosar 38/1944, f. 108.

BUKOVINA AND NORTHERN BESSARABIA IN THE UKRAINIAN
IREUDENTISTS' PLANS
(1940 – 1944)

Abstract

In the period in which Bukovina and Northern Bessarabia were under Soviet occupation, the Ukrainian iredentists proceeded to agitate the Ruthenian population with the aim of creating the independent Ukrainian state which would have also included a number of Romanian territories. Once the Roumano-German troops had freed the territories ravished in June 1940, these regions would be considered by nationalist Ukrainians as being part of the independent Ukrainian state. Under the circumstances, Bucovina and Northern Bessarabia became the object of contention and a field of propaganda and action not only by Ruthenian iredentists but by communists and German military authorities as well. Based on information from the funds of the General Inspectorate of Gendarmerie and of the General Direction of the Police, the years 1941-1944, the author makes a description of actions taken in a concert by the Ukrainian iredentist leaders so as to achieve their goals.

INFORMAȚII SECRETE, ACȚIUNI DIPLOMATICE ȘI MĂSURI CU CARACTER MILITAR LA GRANIȚA DE EST A ROMÂNIEI ÎN PERIOADA AUGUST 1939 – IUNIE 1940

CRISTIAN TRONCOTĂ

Pierderea Basarabiei și a nordului Bucovinei în urma notelor ultimative sovietice din 26-27 iunie 1940 a fost precedată de puternice acțiuni de spionaj, diversiune și propagandă contra României, inițiate de organele specializate ale URSS în baza unui scenariu bine artikulat. Studiul atent al fluxului informativ obținut de Serviciul Secret de informații al armatei române demonstrează, în mod incontestabil, că forurile de conducere politică și militară de la București au cunoscut din timp coordonatele scenariului sovietic, precum și intențiile agresive ale marelui vecin de la răsărit.

Pentru contracararea unor astfel de acțiuni, guvernul român a recurs la demersuri diplomatice combinate cu măsuri de apărare cu caracter militar la granița de est a țării, dar n-a reușit să prevină transformarea politicii de neutralitate și echilibru într-una de cedări teritoriale fără luptă. Criza internă de sistem și presiunea factorilor de risc externi s-au dovedit mult mai puternici.

DE LA PACTUL MOLOTOV-RIBBENTROP LA RĂZBOIUL RUSO-FINLANDEZ

Serviciul Secret s-a dovedit bine informat în legătură cu tratativele germano-sovietice de la Moscova. Prin Nota din 22 august 1939, Serviciul Secret a informat Ministerul de Externe român, în baza unor informații culese din mediul Legației germane de la București, că semnarea pactului de neagresiune între Rusia sovietică și Germania național-socialistă poate fi considerat deja „*un fapt împlinit*”. Despre intențiile germano-sovietice privind teritoriul polonez, documentul informativ menționa că Germania va recurge la anexarea Danzing-ului prin orice mijloc la care va urma ocuparea Coridorului, precum și regiunea Pomeraniei și Sileziei superioare. La dislocarea Poloniei urma să ia parte și Rusia sovietică, ce „*își va atribui provincia polonă care a făcut parte din Galiția de pe vremea imperiului*”.

rusesc, precum și toate localitățile de la frontiera estică, unde populația dominantă este rusească". Situația României devenea foarte critică, întrucât din informațiile obținute de Serviciul Secret rezulta că în temeiul pactului germano-sovietic urma să se „reinstaleze fosta Republică a Ucrainei Mari, înglobându-se și nordul Bucovinei, pe o linie până la Siret și orașul Cernăuți”. Atitudinea Germaniei față de România „nu va suferi nici un fel de modificare, mărginindu-se să intensifice propaganda național-socialistă în toate domeniile”¹.

Declanșarea războiului în Europa prin agresiunea Germaniei contra Poloniei, la 1 septembrie 1939, găsisese România promovând o politică de neutralitate și echilibru. Astăzi știm că izbucnirea războiului fusese în fond o primă consecință a semnării Pactului Molotov-Ribbentrop, la 23 august 1939, și ratificat simultan de Reichstag și Sovietul Suprem, la 1 septembrie², eveniment care la rândul lui căzuse ca un trăsnet peste întreaga lume politică, diplomatică și militară. Înaltele cancelarii încremeniseră parcă la această senzațională știre fără ca măcar să-i bănuiască dedesubturile³. România, nu numai să fusese surprinsă, dar i s-a pus în față o situație de o gravitate fără precedent, întrucât îi modifica poziția politico-militară și îi anula practic sistemul de alianțe și acorduri pe care se sprijinea securitatea națională. Ministrul de externe român, Grigore Gafencu, mărturisea în acest sens: „Potrivit politicii noastre de echilibru, ne-am ferit să ne legăm, fie de Germania împotriva Rusiei, fie de Rusia împotriva Germaniei. Iată însă că ambele puteri răstoarnă vechiul echilibru. Ele se înțeleg între ele și se învoiesc să impună voința lor tuturor statelor răsăritene, ca singura lege hotărâtoare. «Neutralitatea» noastră, în fața îndoitei primejdii, trebuie urmărită cu atât mai multă strictețe. Politica noastră de echilibru, la care nu putem renunța fără a pune în primejdie ființa și neatârnamarea noastră, are nevoie însă să-i revizuiem toate elementele pe care

¹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare se va cita sigla Arh. M.A.E.), fond 71, România, vol. 62, f. 436-437.

² Protocolul secret al pactului de neagresiune sovieto-nazist, a rămas necunoscut până în martie 1946, când a fost dezvăluit în cadrul procesului de la Nürnberg. Întrebat despre consecințele lui, Ribbentrop a apucat să declare: „Nu încapă nici o îndoială că Stalin nu-i poate reproșa Germaniei un război de agresiune, date fiind cele întâmplate în Polonia, căci, dacă e vorba aici de o agresiune, ea a fost comisă de ambele părți” (Joe. J. Heydeker, Johannes Leeb, *Procesul de la Nürnberg*, ediție necenzurată, București, f.a., p. 271).

³ În cuvântarea ținută la ședința secretă a Biroului Politic, din 19 august 1939, Stalin a menționat la un moment dat: „Repet, este interesul nostru să izbucnească războiul dintre Reich și blocul anglo-francez. Pentru noi este esențial ca războiul să dureze cât mai mult, pentru ca ambele grupări să se epuizeze. Între timp trebuie să intensificăm munca politică în țările beligerante, pentru ca noi să fim pregătiți atunci când războiul se va apropia de sfârșit” (Joe J. Heydeker, Johannes Leeb, *op.cit.*, p. 279). Concepția lui Stalin a fost mult deasupra tuturor raționamentelor făcute la Londra și Paris. În schimb, la Berlin Führer-ul gândea la fel de diabolic ca și Stalin, aspect rezultat din declarația făcută, fără înconjur, comandanților armatei germane, la 23 noiembrie 1939, în legătură cu pactul sovieto-german: „Tratatele se respectă doar atât cât sunt oportune” (*Ibidem*, p. 307).

se sprijină până azi”⁴. Numai că politica de neutralitate adoptată de regimul autoritar al regelui Carol al II-lea – după cum observa pe bună dreptate istoricul Nagy-Talavera – se înclina vizibil către Paris și Londra⁵.

Guvernul prezidat de Armand Călinescu a dat publicității, după ședința Consiliului de Miniștri din 4 septembrie 1939, un comunicat care arăta că țara „își păstrează atitudinea ei pașnică de până acum și își urmează acțiunea de destindere față de vecini”. Premierul român a mai afirmat că România urma să promoveze „o linie de echilibru”. La 5 septembrie, Grigore Gafencu a trimis misiunilor diplomatice ale României din capitalele țărilor componente ale Înțelegerii Balcanice o telegramă cuprinzând explicarea sensului declarației Consiliului de Miniștri din ziua precedentă: „Țara noastră înțelege a păstra mâinile libere pentru a strânge legăturile și a-și ține angajamentele față de prietenii din Înțelegerea Balcanică. Dorim intensificarea sentimentelor de solidaritate”⁶. Poziția guvernului pornea de la următorul considerent dat ca o directivă politicii externe: „În cazul în care o agresiune se produce împotriva României ne vom apăra cu toate forțele; dacă nu se produce, căutăm să nu fim atrași în vâltoare și să păstrăm această situație cât mai mult pentru ca la momentul oportun, dacă suntem atacați, să răspundem împreună cu aliații noștri”⁷.

Pentru o revizuire a elementelor strategice de bază, absolut necesare continuării politicii de neutralitate și echilibru, autoritățile românești aveau nevoie de informații cât mai ample, veridice și oportune despre acțiunile și intențiile revizioniste ale potențialilor inamici. În aceeași măsură interesau și orientările strategice ale potențialilor aliați, vizându-se cu precădere Germania. Așa se face că, după evenimentele de la sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie 1939, Serviciul Secret și-a direcționat tot mai mult activitatea spre culegerea de informații în baza cărora să poată identifica politica și intențiile URSS față de România. În privința cunoașterii cât mai în detaliu a potențialului Armatei Roșii, un prim început îl făcuse în februarie 1937 prin schimbul de informații cu Abwehr-ul (Serviciul de informații al armatei germane), dar contactul fusese abandonat⁸. Acum trebuiau reluate eforturile în direcția Frontului de Est, aspect rezultat și din confesiunile lui Grigore Gafencu. „Rusia a ieșit din amorțeala în care a stat mai bine de 20 de ani – spunea ministrul de externe român. Înaintarea ei spre Marea Baltică, spre Bug și spre Carpații galițieni poate însemna ocuparea unor poziții

⁴ Grigore Gafencu, *Însemnări politice. 1929-1939*, București, 1991, p. 341.

⁵ Nicolas M. Nagy-Talavera, *Fascismul în Ungaria și România*, București, 1996, p. 413.

⁶ Apud Cristian Popișteanu, *România în Antanta Balcanică Momente și semnificații de istorie diplomatică*, ediția a II-a, București, 1971, p. 273.

⁷ *Ibidem*, p. 275.

⁸ Vezi pe larg Cristian Troncotă, *Mihail Moruzov și Serviciul Secret de informații al armatei române*, București, 1997, p. 79-106.

ofensive, după cum poate fi începutul unei acțiuni de expansiune națională. În amândouă cazurile, primejdia rusească întrece, din nou, în ce ne privește, pe toate celelalte. A fost de ajuns ca Rusia să se miște, pentru ca problema Basarabiei – care nu a fost niciodată dezlegată – să fie așezată, printr-un consens european și fără ca guvernul sovietic să fi stăruit cu privire la ea, la ordinea zilei”⁹.

Puțin înainte ca România să-și declare neutralitatea, hotărâre luată în urma Consiliului de Coroană, convocat la Cotroceni, la 6 septembrie 1939¹⁰, regele Carol al II-lea l-a trimis pe Ion Gigurtu la Berlin pentru a transmite guvernului german acceptarea neutralității cerută de Reich¹¹. Într-o convorbire avută cu Göring, emisarul român și-a exprimat îngrijorarea față de măsurile de ordin militar adoptate de vecinii României. În privința guvernului sovietic, I. Gigurtu preciza că aceasta „își dezvăluie din ce în ce mai mult intențiile agresive față de noi”. Göring a răspuns trimisului regal că: „atâta timp cât Reich-ul va fi în relații prietenești cu Sovietele nu trebuie să ne temem de Rusia”¹². În ciuda acestor asigurări, guvernul român a procedat la noi măsuri de apărare cu caracter militar la frontiera răsăriteană. Prin Directiva Operativă nr. 6 din 10 septembrie 1939 a Marelui Stat Major s-a constituit Armata a 3-a cu misiunea: să împiedice trecerea Nistrului de către unitățile inamice, să întârzie înaintarea spre vest a forțelor sovietice, în cazul unui atac mai important. De asemenea, Armatei a 3-a îi revenea misiunea ca, în retragerea spre sud, să bareze treptat trecătorile spre vest de Carpați, cu scopul de a împiedica pătrunderea forțelor germane în Basarabia, ceea ce înseamnă că autoritățile de la București se temeau de un atac concomitent germano-sovietic asupra României¹³.

Cu începere de la jumătatea lunii septembrie 1939, Serviciul Secret a obținut și alte informații mai consistente despre intențiile URSS. Astfel, un agent al Serviciului Secret infiltrat în cercurile bine informate din Ungaria, trimitea Centralei de la București – la 16 septembrie 1939 – un Raport în care menționa printre altele: „*Informațiile mele de foarte mare încredere par să întărească ceea ce încă în iunie am raportat în legătură cu relațiile germano-sovietice, că Rusia este mult mai aproape de Germania ca de Anglia și Franța. E lucru știut că Rusia concentrează trupe în regiunea Minsk și deplasează trupe spre Basarabia*”¹⁴. O zi mai

⁹ Grigore Gafencu, *op.cit.*, p. 342.

¹⁰ „Monitorul oficial”, nr. 206, partea I, din 7 septembrie 1939.

¹¹ Al. Ghe. Savu, *Aspecte ale politicii externe a României în preajma declanșării celui de-al doilea război mondial*, în „Anale”, nr. 1/1966, p. 81.

¹² Arh. M.A.E., fond 71, Germania, vol. 78, f. 97-99, vezi Raportul privind călătoria lui I. Gigurtu în Germania.

¹³ Arhiva Ministerului Apărării Naționale (în continuare se va cita Arh. M. Ap. N.) – M. St. M., dosar nr. 143, f. 162-165. vezi Nota Marelui Stat Major cu privire la constituirea Armatei a 3-a.

¹⁴ Arhiva Serviciului Român de Informații (în continuare se va cita Arh. S.R.I.), fond „d”, nr. 10 518, vol. 1, f. 251.

târziu, deci chiar în momentul în care Armata Roșie ocupa Polonia răsăriteană, ministrul de externe român, Grigore Gafencu, dădea instrucțiuni ministrului român la Moscova, Gheorghe Davidescu, să sondeze posibilitatea încheierii unui tratat de neagresiune între România și Uniunea Sovietică, fără a face însă propuneri concrete în acest sens înainte de a se cunoaște intențiile Rusiei, pentru a nu ne expune la un refuz sau la condiții care nu ar putea fi primite¹⁵.

Prin ocuparea părții răsăritene a Poloniei de către Armata Roșie, sovieticilor le revenise mai mult de jumătate din teritoriul polonez de 386 000 km², granița României cu URSS s-a extins de la 812 km la 1 158 km. La 18 septembrie 1939, Germania și URSS au dat o declarație comună care „atesta comunitatea de interese ale celor două state și voința de a instaura în Polonia ordinea revoluționară prin distrugerea statului polonez”¹⁶. Toate acestea l-au determinat pe primul ministru român, Armand Călinescu să noteze o zi mai târziu: „Înaintarea rușilor schimbă situația. Pericolul german se îndepărtează. Semne neliniștitoare din partea rușilor. Modificarea dispozitivelor militare și hotărâm să concentrăm trupele în Valea Siretului”¹⁷.

Premierul român făcea referire la continuarea măsurilor de restructurare a întregului dispozitiv strategic, forțele militare românești fiind concentrate la est de Carpații Orientali, unde a fost deplasat Comandamentul Grupului de armate nr. 1 și Armata 4. Concentrările s-au finalizat odată cu crearea dispozitivului de apărare la începutul lunii octombrie 1939¹⁸. Despre faptul că România, rămăsese fără nici o protecție în fața Uniunii Sovietice, situație în care se deschidea posibilitatea de a fi transformată în vasală URSS, raportase la Washington și Franklin Mott Gunther, ministrul S.U.A. la București¹⁹. Precaut, dar și pentru a liniști temerile sovietice față de România, în sensul menținerii în neutralitate, Grigore Gafencu a transmis o telegramă la Moscova, care se încheia astfel: „în țară domnește cea mai deplină liniște și ordine. Guvernul care reprezintă, în aceste împrejurări, opinia publică în întregimea ei este hotărât să păstreze mai departe, o strictă neutralitate, să se abțină de la orice act de ostilitate sau de agresiune și să întrețină cu toți vecinii raporturi cât mai pașnice”²⁰.

Declarația ministrului de externe român era necesară, întrucât în acel moment survenise și o stare tensionată în relațiile cu Germania, datorită refugierii pe teritoriul român a guvernului polonez. La 20 septembrie Bucureștiul a infor-

¹⁵ *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, București, 1986, p. 231.

¹⁶ Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 e a nos jours*, Paris, 1962, p. 293.

¹⁷ Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916-1939*, București, 1990, p. 432.

¹⁸ Colonel dr. Petre Otu, *Aspecte ale activității Serviciului de Informații al Armatei în primul an al celui de-al doilea război mondial*, în: «Istoriografia în Tranziție» București, Edit. I.N.I., 1996, p. 115.

¹⁹ Vezi Ion Constantin, *România, Marile Puteri și problema Basarabiei*, București, 1995, p. 45.

²⁰ Grigore Gafencu, *op.cit.*, p. 336.

mat guvernul francez că Reich-ul amenința cu intervenția imediată a 30 de divizii germane dacă guvernul polonez primea permisiunea să părăsească teritoriul României. Amenințarea nu a influențat însă asupra deciziei de internare a guvernului polonez, când a apărut problema succesiunii. Demersurile întreprinse de Ignacy Móscicki au fost considerate de partea germană ca acte contrare cu principiul neutralității în conflictul polono-german adoptat de România. Problema, căreia în perioada următoare i s-a adăugat cea a plecării președintelui Móscicki, avea să se răsfrângă asupra raporturilor româno-germane, până în luna decembrie 1939²¹.

În ziua de 21 septembrie 1939, opinia publică din România, ca și cea internațională, a fost zguduită de aflarea veștii asasinării primului ministru, Armand Călinescu²². S-a declanșat și un adevărat război de presă între Germania și Anglia. Cele două țări, aflate deja în confruntarea militară, se acuzau reciproc de acțiuni oculte implicate în asasinarea premierului român. Toate s-au dovedit în cele din urmă simple speculații cu caracter diversionist și propagandistic, întrucât tragicul eveniment a fost în realitate „opera” legionarilor²³. Odiosul asasinat a creat însă și un nou moment de tensiune între România și marele vecin de la răsărit. Grigore Gafencu stăruise în ședința Consiliului de Miniștri să nu se recurgă la represiune decât în cadrul legii, pentru că „răzbunarea cere din nou răzbunare și alunecam astfel pe calea unui măcel între români”. Diplomatul român insistase în adoptarea unei soluții legale, „pentru a nu se da impresia în străinătate” că „ne aflăm în fața unei răzvrătiri”, ceea ce „putea deschide calea rușilor pentru a intra în țară”²⁴. Opinia ministrului de externe nu a fost ascultată, ceea ce a dus la o sângeroasă represiune contra Mișcării legionare²⁵. E drept însă că nici armatele sovietice n-au intrat în Basarabia, și aceasta nu pentru că URSS promova o politică „pacifistă”, de „ne-amestec în afacerile interne ale țărilor limitrofe”, după cum se înșela Lucrețiu Pătrășcanu²⁶, ci din simplul motiv că pregătirile pentru momentul agresiunii revizioniste încă nu fuseseră finalizate.

²¹ Andrezej Pankowicz, *Relațiile româno-germane oglindite în rapoartele diplomaților americani, 1937-1941*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, XXIV, 1987/2, p. 289.

²² „Universul”, din 23 septembrie 1939.

²³ Vezi Horia Sima, *Sfârșitul unei domnii sângeroase (10 decembrie 1939 – 6 decembrie 1940)*, Ediția a doua, 1990, p. 25-26; Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, București, 1996, p. 115.

²⁴ Grigore Gafencu, *op.cit.*, p. 338.

²⁵ Vezi pe larg la Ștefan Palaghiță, *Garda de Fier spre reînvierea României*, Buenos Aires, 1951, p. 110-113; Paul de România, *Carol al II-lea, Rege al României*, București, 1991, p. 202-205; Mihai Sturdza, *România și sfârșitul Europei. Amintiri din țara pierdută*, Alba Iulia – Paris, 1994, p. 175; *Legionarii împușcați la drumul mare*, în „Gazeta de Vest”, nr. 26/1993, p. 13-18; *Recunoașterea unui masacru*, în „Almanah Gazeta de Vest”, 1994, p. 99-100; Nicolas M. Nagy-Talavera, *op.cit.*, p. 411.

²⁶ Lucrețiu Pătrășcanu, *op.cit.*, p. 113.

Mai întâi s-a încheiat la 28 septembrie 1939, la Moscova, Tratatul de prietenie și frontieră între URSS și Germania, conform căruia granița dintre cele două țări urma cursurile râurilor San și Bug²⁷. Totodată, se produsese și o modificare a actului adițional secret al Pactului Molotov-Ribbentrop, în sensul că Germania accepta ca Lituania, plasată inițial în zona ei de influență, să treacă în cea sovietică, Reichul primind în schimb din zona sovietică regiunea Lublin și un teritoriu la Vest de Varșovia. Din punct de vedere sovietic, principalul obiectiv al acestor modificări era de a se obține controlul total asupra celor trei țări baltice de către sovietici și a se ceda Germaniei teritorii cu o populație poloneză „care se afla într-o stare de tulburență endemică”²⁸. Noul contract diplomatic germano-sovietic de la Moscova, încheiat și cu o fastuoasă recepție dată la Kremlin în onoarea înalțelor personalități ale Reich-ului, a produs o și mai mare îngrijorare în opinia publică din România. Aceasta cu atât mai mult cu cât chiar în ziua de 28 septembrie, URSS a reușit să smulgă Estoniei un pact de asistență mutuală, prin care trupele sovietice obțineau dreptul de a staționa în limitele unor baze navale și aeropurtate pe teritoriul eston. Celelalte două state baltice, Letonia și Lituania, au semnat imediat tratate similare cu Uniunea Sovietică, ceea ce dovedea că acțiunile revizioniste camuflate sub scutul unor așa-zise măsuri protecționiste sau pacte mutuale, guvernul de la Kremlin urma în realitate punct cu punct înțelegerile secrete cu Germania. După cum rezultă din documentele germane provenite din arhiva lui von den Schulenburg – păstrate în castelul Falkenberg – și publicate de cercetătoarea germană Ingeborg

²⁷ Ion Constantiniu, *op.cit.*, p. 43-44.

²⁸ Florin Constantiniu, *Între Hitler și Stalin. România și Pactul Molotov-Ribbentrop*, București, 1991, p. 70. Winston Churchill relatează într-una din lucrările sale memorialistice modalitatea în care URSS a înghițit micile state baltice ferm anticomuniste: „Prima măsură pe care a luat-o Rusia, după ce împărțise Polonia cu Germania, a fost să încheie trei «pacte de asistență mutuală» cu Estonia [28 septembrie 1939 – n.n.], Letonia [5 octombrie – n.n.] și Lituania [11 octombrie – n.n.]. Aceste trei state baltice erau cele mai violent antibolșevice din Europa. Toate trei ieșiseră de sub autoritatea guvernului sovietic în cursul războiului civil din 1919 și 1920, și constituiseră în maniera dură în care fuseseră conduse revoluțiile în aceste regiuni un fel de societate și de guvernământ al căror principiu esențial era ostilitatea față de comunism și față de Rusia. De 20 de ani, Riga, în mod special, răspândea în lume un val de propagandă violent antibolșevică prin radio și prin toate celelalte mijloace... Aceste trei state făcuseră parte din Imperiul Țarist; ele reprezentau vechile cuceriri ale lui Petru cel Mare. Numeroase trupe rusești le-au ocupat imediat, contra lor nefiind nici un mijloc de a rezista eficient. Toate elementele anticomuniste și antirusești au fost lichidate cu ferocitate, după metodele obișnuite. Numeroși oameni, care trăiseră în libertate în țara lor natală și reprezentau clasa dominantă a populației, au dispărut. Ei au fost în mare parte deportați în Siberia. Cât despre ceilalți, au fost trimiși și mai departe, în ceruri. Această manieră de a proceda se numea «pact de asistență mutuală»” (W. Churchill, *L'orage approche. La drôle de Guerre*, apud Nicolae I. Arnăutu, *12 invazii rusești în România*, București, 1996, p. 157).

Fleischhauer²⁹, la 28 septembrie, cu ocazia întrevederii dintre Ribbentrop și Stalin, s-a discutat și problema României. Întrebat ce intenții are față de România, Stalin a răspuns că „deocamdată guvernul sovietic nu avea nici o intenție de a se atinge de România. Dar liderul de la Kremlin nu a ezitat să mai adauge, cu ironie, că în acel moment nu se întrezărea „nici un fel de escapadă nici din partea României, nici a statelor baltice, deoarece tuturor acestor state le-a intrat frica în oase”³⁰, ceea ce să recunoaștem nu era departe de adevăr.

„Cu frica în oase”, autoritățile politico-militare românești au luat noi măsuri de concentrare a grosului forțelor pe frontul de nord-est. Cu începere din 23 septembrie 1939, dispozitivul strategic de apărare a României destinat a face față unui eventual atac sovietic era de 5 corpuri de armată cu 16 divizii de infanterie, 2 divizii de cavalerie și o brigadă mixtă munte, ceea ce reprezenta aproximativ 42% din quantumul forțelor militare disponibile ale României³¹. Probabil că la aceste măsuri se gândea Lucrețiu Pătrășcanu, atunci când afirma că „regele Carol și oamenii politici care îl înconjurau și-au permis în tot cursul iernii anului 1939/40 o politică de permanentă provocare, de fâțișă dușmănie împotriva Uniunii Sovietice”³². Documentele informative ale Serviciului Secret, după cum vom vedea imediat, contrazic afirmațiile lui L. Pătrășcanu, în sensul că nu autoritățile românești recurseseră la provocări ci, dimpotrivă, guvernul de la Kremlin. Pe de altă parte, trebuie menționat că România, deși aflată într-un context geopolitic total nefavorabil³³, nu și-a schimbat doctrina militară de apărare – fundamental defensivă –, conform căreia apărarea teritoriului se făcea prin trupele de acoperire, concentrate proporțional cu factorii de risc și după principiile artei militare, pe cele trei fronturi (de Vest, Sud și Est), iar prioritățile se stabileau în funcție de intențiile agresive ale unui potențial inamic revizionist, așa cum se conturau prin informațiile obținute de Marele Stat Major³⁴.

Neliniștile și starea de spirit încordată din România, manifestate îndeosebi printre locuitorii Basarabiei, erau explicate în nota Serviciului Secret, din

²⁹ Este vorba despre două note de conversație întocmite de consilierul Gustav Hilger, privind negocierile dintre Stalin, secondat de Molotov și Ribbentrop, cu prilejul celei de a doua vizite a ministrului de externe german la Moscova (27-29 septembrie 1939), când s-a semnat tratatul de frontieră și prietenie sovieto-german (Ingeborg Fleischhauer, *Der deutsch-sowjetische Grenz- und Freundschaftsvertrag vom 28 September 1939. Die deutschen Aufzeichnungen über die Verhandlungen zwischen Stalin, Molotov und Ribbentrop in Moskau*, în „Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte”, 39, 1991, 3, Heft, p. 464 și urm.).

³⁰ Apud Florin Constantiniu, *op.cit.*, p. 132.

³¹ Arh. M. Ap. N., fond 948, dosarele nr. 1 062, 1 064 și 1 066.

³² Lucrețiu Pătrășcanu, *op.cit.*, p. 113.

³³ Vezi pe larg la Petre Otu, *Situația geopolitică a României în anii 1939-1940: Considerații de ordin miliar*, în „Geopolitică”, vol. I, 1994, Iași, p. 475-481.

³⁴ Vezi pe larg în *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. I, București, 1989, p. 173 și 259-261.

3 octombrie 1939, ca fiind produse de comunicările făcute de Radio Londra în zilele de 25 și 29 septembrie, cu care ocazie se afirmase că „URSS are mână liberă de la Reich de a ocupa Basarabia”³⁵. Tot în ziua de 3 octombrie 1939, Serviciul Secret întocmise o altă notă în care sintetiza informațiile obținute din cercurile ucrainene din Cernăuți, și care conturau concluzia că: „Uniunea Sovietică ar fi în așteptarea unor pretexte pe care le-ar putea utiliza pentru a ordona intrarea armatei sale în Basarabia și Bucovina”. Documentul dezvăluie și procedeul pe care guvernul din Moscova urma să-l întrebuințeze: „În curând urmează a fi trimiși în țară de către Centrala Cominternului agenți ucrainenii care să agite populația contra URSS, formând nuclee de propagandă, iar activitatea acestora să fie luată de conducerea Uniunii Sovietice ca pretext de imixtiune în România”³⁶.

Structurile specializate ale Serviciului Secret culegeau informații și din mediile apropiate Ambasadei franceze din București. Pe această cale se putuse obține informații potrivit cărora în timpul vizitei ministrului de externe turc, Saraçoğlu, la Moscova, M. V. Molotov ar fi făcut unele sugestii pentru a sfătui guvernul român să accepte o eventuală propunere sovietică de a proceda la o rectificare de frontieră în nordul Bucovinei și în Basarabia în favoarea URSS – în special regiunile cu populație ucraineană – cât și de a consimți la cedarea Cadrilaterului către Bulgaria. Nota Serviciului Secret din 6 octombrie 1939 aducea la cunoștința Ministerului de Externe român că, în legătură cu sugestiile lui Molotov, „guvernele din Londra și Paris au fost întrebate dacă își mențin asigurările date cu privire la integritatea teritoriului românesc, la care întrebări, cele două guverne au răspuns afirmativ”, și că aceste răspunsuri „au fost de natură a determina URSS să nu mai stăruie în proiectul său”. În mediul diplomaților francezi de la București se comenta că Uniunea Sovietică nu putea stăruie în proiectele sale revizioniste pe seama României „deoarece – pe de o parte – s-ar găsi în situația de agresor și prin aceasta ar intra în conflict armat cu Anglia și Franța, iar – pe de altă parte –, intrând în funcțiune garanțiile reciproce româno-greco-turce, războiul s-ar generaliza în Balcani, ceea ce, luându-se în considerație dorința și interesul Italiei de a se menține ordinea și pacea în Peninsula Balcanică, războiul din această parte a lumii s-ar generaliza asupra întregii Europe”. Aceleași cercuri diplomatice franceze opiniau că Uniunea Sovietică n-ar fi dorit ca printr-un atac împotriva României să indispuină Reich-ul sau să apară în fața proletariatului mondial ca provocatoare directă a unei conflagrații europene. Documentul informativ al Serviciului Secret conține și sugestiile diplomaților francezi prin care guvernul român era îndemnat la „o atitudine intrasigentă”, în măsură „să înlăture pretențiile revizioniste, fără ca astfel să se pericliteze pacea în Balcani”³⁷. Tot din

³⁵ Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. 66, f. 668.

³⁶ Ibidem, f. 666.

³⁷ Ibidem, f. 689-690.

surse franceze, este vorba despre atașatul militar al Franței la Moscova, se confirmau informațiile deținute de Marele Stat Major al armatei române despre concentrarea a trei grupuri de armată în apropierea frontierei româno-sovietice, primul la nord de Cernăuți, al doilea, cu 6 divizii și alte unități, la 140 km la est și al treilea în lungimea căii ferate Tiraspol-Odesa³⁸.

Un set de informații valoroase, despre intențiile revizioniste sovietice contra României, fusese obținut de Serviciul Secret la 17 octombrie 1939, când agentul „Radu”, trimisese pe adresa Centralei de la București un amplu raport informativ. *„Sunt în fericita situație – raporta agentul «Radu» – să cunosc exact scopurile politice de viitor. Acestea, din partea germano-sovietice se concentrează în două puncte: 1) destrămarea imperialismului englez; 2) clădirea unor noi sisteme de dominație mondiale”*. Înțelegerile dintre Germania și URSS se întemeiau pe faptul că *„sistemul actual colonial și european de grupare a forțelor nu se mai poate susține și din acest motiv, nu numai din cauze politice, ci din cauza sistemului economic ce a corespuns în trecut, în mare, trebuiesc restabilite acele granițe care au fost înainte de 1914”*. Agentul „Radu” știa, și afirma cu cea mai mare siguranță, că Rusia în viitorul apropiat va pretinde retrocedarea Basarabiei și a Bucovinei. Basarabia pentru motivul că a aparținut Rusiei țariste, iar Bucovina pentru faptul că a aparținut Austriei, a căror părți orientale le-a primit Rusia din Polonia. Se pare că agentul „Radu” avea cunoștințe, sau poate doar le intuia din coroborarea informațiilor procurate, despre conținutul actului adițional secret al Pactului Molotov-Ribbentrop, în ce privește stabilirea sferelor de influență între cele două puteri cu regimuri totalitare. El raporta că *„granițele de interes germano-sovietice se află în nord, acolo unde trupele respective deja se găsesc, pe când în Europa sud-estică vor fi trasate, potrivit Convenției, acolo unde sunt hotarele vestice ale Bucovinei și Basarabiei actuale”*³⁹.

Serviciul Secret obținuse și alte informații în legătură cu conținutul actului adițional secret al Pactului Molotov-Ribbentrop. Astfel, prin Nota din 20 octombrie 1939, se informa Ministerul de Externe român că *„una din clauzele secrete ale acordului germano-sovietic prevede renunțarea din partea Reich-ului la agitația sub orice formă a problemei ucrainene și recunoașterea Ucrainei Sovietice drept singurul stat legal al poporului ucrainean”*⁴⁰. După cum se știe, Actul adițional secret al Pactului Molotov-Ribbentrop nu conținea o astfel de clauză, ceea ce nu exclude ca în „culise” să se fi discutat și o astfel de problemă.

La 26 octombrie 1939, o notă a Serviciului Secret reproducea declarațiile făcute de Vladimir Vladimirov – consulul interimar al URSS la București –, în cercurile diplomaților sovietici, în legătură cu panica ce cuprinsese populația din

³⁸ Apud Ion Constantin, *op.cit.*, p. 46.

³⁹ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 10 518, vol. 1, f. 242.

⁴⁰ Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. 62, f. 743.

Basarabia. Diplomatul sovietic precizase că atitudinea Uniunii Sovietice față de România rezultă din cele două demersuri ale lui V. M. Molotov, unul „în scris către guvernul din București, precum că Sovietele rămân neutre față de România”, și al doilea verbal „către ministrul Davidescu, în sensul că Uniunea Sovietică n-are nici o tendință agresivă contra României”⁴¹. Numai că o zi mai târziu, la 27 octombrie 1939, ministrul român la Londra, Viorel V. Tilea obținuse informații confidențiale din anturajul Ambasadei URSS din capitala britanică, privind intenția guvernului de la Kremlin de a începe tratativele cu România pentru „aranjarea definitivă a chestiunii Basarabiei”⁴². Se atestă astfel ipocrizia guvernului de la Moscova, care una declara oficial pe cale diplomatică și cu totul altceva gândea și intenționa să facă. Acest aspect fusese dezvăluit încă din 1936 de Gheorghe Brătianu, care, într-un discurs rostit în Parlamentul României în legătură cu necesitatea URSS precizase că „cineva nu poate fi antirevizionist la Geneva și revizionist la Moscova și Kiev”⁴³.

Avem acum și mai clar conturat fluxul informativ și percepția politică ce au stat la baza Expozeului pe care Mihail Moruzov l-a întocmit și trimis spre informare lui Canaris la sfârșitul lunii octombrie 1939, cu ocazia vizitei la Berlin a maiorului Ionescu-Micandru. Prin acest document, șeful Serviciului Secret ținea să-i transmită omologului său german că este „profund îngrijorat” față de intențiile reale ale URSS și că avea „convingerea fermă” că lucrurile stăteau cu totul altfel decât se încerca de către diplomația sovietică să se acrediteze oficial. Ca un „adânc cunoscător al problemei panslave și al doctrinei comuniste”, „ambele alote pe același trup al misticismului”, Mihail Moruzov își exprima deschis opinia în fața lui Canaris și a forurilor responsabile de la Berlin că dacă Germania putea avea cele mai bune speranțe față de URSS, totuși în ruși, „indiferent de culoare” nu trebuia să se aibă încredere, „deoarece rușii de ieri, ca și cei de azi, una gândesc, altceva vorbesc și altceva fac”. Pentru Moruzov – care în fond exprima modul în care Uniunea Sovietică era percepută la București –, marele vecin de la răsărit nu reprezenta decât „o hienă îmbrăcată în piele de oaie”, care „redușă pe Vistula și Carpați a ridicat din nou steagul ipocriziei panslave”. Într-un alt pasaj din Expozeu, Moruzov atenționa liderii de la Berlin că „tendențele panslaviste de ieri sunt urmărite astăzi cu aceeași asiduitate de către comuniștii ruși”. Penetrația bolșevică în Balcani urma să distrugă – în opinia șefului Serviciului Secret – „posibilitățile de aprovizionare ale Germaniei din această parte a Europei”. În

⁴¹ Ibidem, f. 804.

⁴² Apud Ion Constantin, *op.cit.*, p. 48-49.

⁴³ Gheorghe I. Brătianu, *Basarabia drepturi naționale și istorice*, București 1995, p. 75. O interpretare asemănătoare o întâlnim și la omul politic cehoslovac, Thomas Masaryk: „Bolșevismul nu este altceva decât cămașa țaristă întoarsă pe dos” (Virgil Rădulescu, *Politica externă a României, iulie 1936*, în „Învierea”, nr. 1/1993, București, p. 44).

fața unei atari perspective urma ca „*Germania să reflecteze dacă stările actuale îi convin*”⁴⁴.

Conținutul Expozeului a fost apreciat atât de amiralul Canaris, cât și de feldmareșalul Keitel, iar prin demersul său, de la sfârșitul lunii octombrie 1939, Mihail Moruzov a reușit să reia schimbul de informații cu Abwehr-ul întrerupt imediat după primul contact din februarie 1937. Prin schimbul de informații cu caracter militar serviciile secrete românești și germane urmau să-și întregască baza documentară privind pregătirile militare sovietice pentru punerea în aplicare a obiectivelor expansioniste ale Moscovei. Deosebit de interesant este și faptul că schimbul de informații între Abwehr și Serviciul Secret român avea și consimțământul Fuhrer-ului, dar care „*a dispus ca orice acțiuni informative asupra armatei sovietice să înceteze, continuându-se însă acțiunea informativă asupra activității comuniste a Uniunii Sovietice în țările ce interesează*”⁴⁵. Amiralul Canaris a ținut să-i transmită lui Moruzov că și domeniul militar va fi prioritar, numai că acest lucru trebuia să se realizeze de către cele două servicii secrete cu foarte mare precauție și discreție. A fost de altfel și singurul ajutor pe care Germania îl putea acorda României în acele circumstanțe, fără să indispună Moscova. Se pare că Stalin luase și el o măsură identică. Pentru a evita provocările care-l puteau nemulțumi pe Hitler și ar fi putut pune în pericol tratatul sovieto-nazist, Stalin a impus restricții asupra culegerii de informații secrete din Germania. Una din prioritățile stabilite de liderul de la Kremlin, atât pentru rezidența NKVD, cât și pentru rezidența GRU din Berlin a constatat doar în descoperirea secretului Fuhrer-ului: „*Ce face ca să acționeze Partidul Nazist, cum a putut să încalce în picioare aproape întreaga Europă*”⁴⁶.

Inițiativa șefului Serviciului Secret al armatei române se dovedise oportună, într-o perioadă în care guvernul de la Kremlin acționa intens pe frontul secret. Nota Serviciului Secret din 1 noiembrie 1939 informa că „*autoritățile sovietice recrutează printre localnici numeroși informatori plătiți, în timp ce tinerii ucraineni fugiți din România sunt printre cei trimiși în URSS, unde urmează a fi instruiți pentru a deveni ulterior propagandiști și spioni sovietici*”⁴⁷. Trei zile mai târziu, însărcinatul cu afaceri român la Riga, Grigore-Niculescu Buzești, comunica la București pe adresa Ministerului de Externe, informații deosebit de grave: „În timpul negocierilor pentru tratatul militar ruso-leton, șeful delegației sovietice, vice-comisarul pentru marina de război, Isakoff, a declarat șefului Statului Major

⁴⁴ Arhiva Națională Istorică Centrală (în continuare se va cita Arh. N. I. C.), fond P.C.M.–S.S.I., Politică externă a României, dosar nr. 2/1937, f. 37-44.

⁴⁵ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 3 749, f. 50.

⁴⁶ Apud, Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *KGB. Istoria secretă a operațiilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, București, 1995, p. 179.

⁴⁷ Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. 62, f. 858.

al armatei letone că, la terminarea negocierilor cu Finlanda, se va produce o acțiune sovietică în contra Basarabiei și că, în acest scop, se găsesc deja importante contingente concentrate în zonele militare Harkov și Odessa”⁴⁸. Pentru a facilita realizarea unui asemenea obiectiv, guvernul de la Kremlin și-a intensificat acțiunile de diversiune și propagandă. Nota Serviciului Secret din 10 noiembrie 1939 informa că „propaganda sovietică în rândurile ucrainenilor de la frontiera Bucovinei continuă prin cele mai variate mijloace”⁴⁹. Se oferea și un exemplu edificator: „În apropierea satului Crisciatic, din județul Cernăuți, chiar lângă frontieră, autoritățile sovietice au instalat un puternic megafon, cu ajutorul căruia difuzează informații în limba ucraineană destinate minoritarilor ucraineni de pe teritoriul României. Instalarea megafonului s-a făcut în așa fel, încât știrile tendențioase să poată fi ascultate de cât mai multă lume, ținându-se seama că în apropierea punctului respectiv funcționează o fabrică de zahăr, la care zilnic vin numeroși lucrători și țărani din împrejurimi, aducând sfecla necesară zahărului”⁵⁰. De interes se dovedeă și o altă informație subliniată în document, anume că „soldații sovietici caută să aibă convorbiri cu ucrainenii de pe teritoriul român afirmând că vor veni într-o zi să-i «elibereze» și pe aceștia, dar că trebuie să mai rabde până în primăvara următoare”⁵¹.

Posibilitatea unei acțiuni în forță a sovieticilor pentru revendicarea Basarabiei frământa din plin cercurile politice și militare românești. Într-o conferință cu comandanții armatei, primul ministru Constantin Argetoianu a examinat „putința unor invazii rusești și germane”, întrebându-se cu îndreptățire, dar și în disperare de cauză – fiind pus să aleagă între două rele, „dacă nu cumva pentru a scăpa de ocupația rusească ar trebui să ne împăcăm cu ideea unei ocupații germane”⁵².

În ziua de 17 noiembrie 1939, regele Carol al II-lea l-a primit pe Lloyd Georges, fost premier britanic, trimis de Foreign Office cu o misiune specială de informare în România. Suveranul român a avut ocazia să-i precizeze demnitarului englez poziția României față de pericolul sovietic. „I-am arătat – mărturisea Carol al II-lea – cum, în liniile mari, situația noastră este influențată de teama de URSS. Astăzi ei au reluat vechea politică imperialistă, ajutată și agravată de propaganda comunistă, că toată teama mea nu este astăzi, nici atât timp cât Germania va reprezenta o oareșicare putere, ci pe urmă, când poftelile bolșevicilor se vor putea declanșa fără nici o teamă. I-am afirmat că hotărârea noastră de a ne apăra fără nici o șovăire împotriva unui atac este definitivă și că dacă eu am subscris cu hotărâre la politica noastră de neutralitate, nu este atât ca să fim neutri, ci în credința că

⁴⁸ Apud, Gheorghe Buzatu, *România cu și fără Antonescu*, Iași, 1991, p. 61.

⁴⁹ Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. 62, f. 948.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Grigore Gafencu, *op.cit.*, p. 339.

pentru a doua fază a dezvoltării conflictului, să am la îndemână o forță puternică și intactă, căci eu cred că după războiul actual va începe un altul, mult mai greu împotriva comunismului întruchipat în Rusia Sovietică”⁵³.

Pentru apărarea frontierelor țării, la baza căreia punea tot mai mult propriul său efort, dar care implica noi cerințe de ordin financiar, guvernul român a lansat, la sfârșitul lunii noiembrie 1939 un al doilea împrumut de stat pentru înzestrarea armatei pe timp de 3-5 ani. De la începutul lunii decembrie 1939 și până la 10 februarie 1940, populația țării a răspuns la împrumutul pentru înzestrarea armatei cu suma de 10 252 321 000 lei. Valoarea subscripțiilor, în proporție de 94%, provenea de la populația care nu era salariată, fapt ce atestă larga adeziune de masă a acțiunii respective⁵⁴, precum și starea de spirit total favorabilă rezistenței armate față de orice revizuire teritorială pe seama României.

La 22 noiembrie 1939, maiorul Pruck din Abwehr a sosit la București sub acoperirea de pictor specialist în afișajul de propagandă și sub numele conspirativ de „Ervin Kampf”. Scopul vizitei era întrevvedere cu Mihail Moruzov și autoritățile militare românești pentru perfectarea planului de apărare a zonei petrolifere din Valea Prahovei. Dar ofițerul german a adus și primul set de informații trimis de amiralul Canaris despre dispozitivul armatei Roșii la granița de est a României. Conform acestor informații, armata Roșie deplasase în Galiția 8 divizii de infanterie și 9 divizii de cavalerie, în general „trupe active și în mai mică măsură trupe de rezervă”. În Ucraina se aflau următoarele trupe: Corpul 6 Armată cu 3 divizii de infanterie, la Odessa; Corpul 17 Armată, cu 3 divizii de infanterie, la Vinița; Corpul 2 Cavalerie, cu 3 divizii, la Kamenetz Potolsk; Corpul 7 Armată, cu 3 divizii de infanterie, la Kirovo; Corpul 8 armată, cu 3 divizii de infanterie și o divizie moto-mecanizată, la Jitomir; Corpul 15 Armată, cu 3 divizii de infanterie, la Cernigov. În total, un dispozitiv în apropierea granițelor cu România format din 5 corpuri de armată, cu 35 de divizii, din care 23 de infanterie, 11 de cavalerie și una moto-mecanizată. În ce privește fortificațiile construite de sovietici, din informațiile oferite de Abwehr Serviciului Secret român rezultă că nu erau „la înălțimea celor anunțate de autoritățile sovietice”. De interes pentru Marele Stat Major al armatei române era și descrierea fortificațiilor sovietice: „Sunt trei linii fortificate, însă acestea nu sunt continue. În general, fortificațiile se compun din centre de rezistență betonată, însă neumite între ele. Betonul folosit la fortificații nu este de bună calitate. Zidurile care se fac la lizierele satelor de la frontieră nu au scopul de a ascunde lucrările fortificate, ci activitatea din aceste sate”⁵⁵. Probabil că astfel de informații au fost comunicate și Ministerul de Externe, ceea

⁵³ Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. 2, București, 1996, p. 48.

⁵⁴ Vezi pe larg Vasile T. Ciubăncan, *Apărarea frontierei de Vest a României, deziderat național. Adeziuni clujene interbelice* (II), „Acta Musei Napocensis”, XIX, 1982, p. 216.

⁵⁵ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 3 749, f. 65-72.

ce ar explica declarația făcută de Grigore Gafencu, la 29 noiembrie, în Senat că „trebuie să lămurim relațiile cu URSS. Trupele lor ne-au încercuit tot hotarul nordic de la Nistru până la Carpați”⁵⁶. În lunile următoare, acest dispozitiv al forțelor armate sovietice dislocate la granița cu România a fost mult sporit, ceea ce a determinat îngrijorarea și mai mare a guvernului român.

În ziua de 2 decembrie 1939, maiorul dr. Wagner – ofițerul de legătură al Abwehr-ului cu Serviciul Secret român – a avut o întrevedere cu Mihail Moruzov. Cu această ocazie șeful Serviciului Secret român a rugat pe ofițerul german să-i transmită amiralului Canaris că „prevederile din Expozeul prezentat în octombrie au început să se realizeze”. Moruzov a subliniat că „activitatea actuală a URSS cuprinde în germene propagarea ideilor comuniste în vederea sovietizării popoarelor cu care vine în contact”. De asemenea, șeful Serviciului Secret a rugat să se transmită mareșalului Göring, care luase și el la cunoștință despre conținutul Expozeului, că „trebuie să nu se neglijeze pericolul rus, care rămâne permanent, atât pentru România, cât și pentru Germania”. Părerea lui era că în acel stadiu al relațiilor sovieto-germane, de absolută necesitate și posibil de înfăptuit ar fi fost un demers al Germaniei față de URSS „pentru garantarea integrității teritoriale a României”, ceea ce venea și în apărarea intereselor germane⁵⁷.

Demersurile de la Berlin ale șefului Serviciului Secret român nu i-au putut îndupleca pe demnitarii naziști să intervină în favoarea României, întrucât Basarabia fusese cedată zonei sovietice. Guvernul de la Kremlin era hotărât să rezolve chiar la începutul lunii decembrie problema Basarabiei, numai că prelungirea războiului cu Finlanda – declanșat la 30 noiembrie 1939 în urma refuzului guvernului de la Helsinki de a ceda teritoriile solicitate de sovietici ca zonă de apărare – a răsturnat aceste planuri. Elocvente în acest sens sunt consemnările făcute de celebrul ziarist și istoric american Wiliam L. Schirer, afla pe atunci la Berlin: „Toată lumea la Moscova, de la Stalin în jos, își închipuia că Armata Roșie va fi la Helsinki într-o săptămână de la începerea atacului. Erau într-atât de siguri încât fixaseră data de 6 decembrie în vederea atacului în Basarabia, dar l-au contramandat în ultimul moment”⁵⁸. Desigur că la acea dată autoritățile românești nu au cunoscut aceste consemnări din Jurnalul lui Wiliam L. Schirer – care de altfel au fost făcute publice abia în 1954 cu ocazia unei conferințe ținută la Paris de Alexandru Cretzianu –, dar cu certitudine cunoșteau conținutul documentelor informative ale Serviciului Secret al armatei române, din analiza cărora se putea ajunge fără prea mare osteneală la intențiile sovietice, ceea ce a determinat și reacția lor publică. Grigore Gafencu a declarat la 8 decembrie însărcinatului cu

⁵⁶ Apud, Nicolae Ciachir, *Marile Puteri și România 1856-1947*, București, 1996, p. 243.

⁵⁷ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 3 749, f. 94-95.

⁵⁸ Gh. Buzatu, *op.cit.*, p. 61-62.

afaceri sovietic la București, Pavel Kukoliev, că guvernul român, fiind convins că URSS nu vrea să tulbure pacea între cele două țări, nu va intra în nici o alianță cu o altă mare putere îndreptată contra Uniunii Sovietice⁵⁹.

Prin Raportul Serviciului Secret din 9 decembrie 1939 se informa că „*rușii se pregătesc să invadeze Basarabia*”, și că „*în urma panicei ce se crease din această cauză, în mai multe orașe din Basarabia, intelectuali – în majoritate evrei –, suspecți de multă vreme pentru sentimente comuniste, s-au grupat în comitete «de inițiativă» pentru protecția teritoriului basarabean în timpul evacuării din partea românilor*”⁶⁰. Astfel de „comitete de inițiativă” fuseseră deja identificate în orașele Chișinău și Orhei, iar pentru Tighina și Cetatea Albă, investigațiile informative erau în plină desfășurare în momentul întocmirii raportului. În legătură cu comitetele deja organizate, documentul Serviciului Secret menționa: „*S-au distribuit printre membrii organizațiilor comuniste și printre membrii organizației «Amicii URSS» o insignă de metal, reprezentând stema sovietică în cinci colțuri, care să servească la recunoașterea între ei. Această insignă urmează a fi purtată vizibil de membrii batalioanelor de execuție înarmate, în perioada evacuării trupelor noastre*”. Rezultă deci, că pe lângă „comitetele de inițiativă” se creaseră și formațiuni paramilitare cu rol de a interveni în cazuri deosebite sau de a face presiuni asupra autorităților românești și armatei. Că așa stăteau lucrurile, ne demonstrează și următorul pasaj al raportului Serviciului Secret în care se precizează misiunile ce fuseseră fixate „comitetelor de inițiativă”: „*1) evacuarea edificiilor publice să se facă fără stricăciuni și absolut intacte; 2) populația să fie cruțată de cruzimi; 3) averile sechestrate (zis rechiziționate) să fie înapoiate; 4) să nu se opună rezistență în orașe, spre a se evita bombardarea și distrugerea lor, iar în caz de neexecutare se amenință că se vor pune în mișcare batalioanele înarmate*”⁶¹.

Dacă toate aceste planuri nu s-au concretizat în decembrie 1939, datorită prelungirii războiului sovieto-finlandez – care se va încheia abia în martie 1940 – nu înseamnă că sovieticii renunțaseră la principalul lor obiectiv revizionist asupra României, ci doar au amânat data realizării lui. Până la rezolvarea conflictului cu Finlanda, guvernul de la Kremlin a continuat să exercite alte presiuni, amenințări și provocări.

SPIONAJ, DIVERSIUNE ȘI ACȚIUNI DE INTIMIDARE PREMERGĂTOARE RAPTULUI BASARABIEI

În paralel cu organizarea „comitetelor de inițiativă” pe teritoriul Basarabiei și Bucovinei, sovieticii și-au intensificat acțiunile de spionaj. Un raport confi-

⁵⁹ *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, p. 232.

⁶⁰ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 7 336, f. 74.

⁶¹ Ibidem, f. 75.

dențial primit de Centrala Serviciului Secret de la structurile informative ale Frontului de Est, menționa că „*Rusia Sovietică ar fi trimis în Basarabia un mare număr de agenți de spionaj, cu misiunea de a culege date și informații asupra mișcării trupelor noastre, a fortificațiilor ce se fac sau se vor face de-a lungul Prutului, a existenței nodurilor de comunicație și a podurilor de peste Prut, cu obligația de a și le fotografia, precum și obținerea altor date care interesează apărarea națională*”⁶². Informațiile se dovedeau veridice și deosebit de interesante, întrucât aduceau detalii noi în legătură cu dotarea și modul de acțiune al acestor agenți sovietici. Aceștia erau dotați cu acte false (livrete militare, acte de naționalitate, buletine de populație, adeverințe că serviseră la diferite întreprinderi etc.) cu antetele, stampilele și semnăturile diferitelor instituții polițienești și comunale din orașele din Basarabia, Bucovina sau Transilvania. De asemenea, documentul Serviciului Secret atrăgea atenția că agenții de spionaj sovietici „*poartă asupra lor mici aparate fotografice, geamantane de mână, au asupra lor sume mari de bani în monedă românească și se dau drept turiști, circulă prin comunele de pe malul Prutului, începând de la Cernăuți spre Iași-Leova, Cahul-Galați*”⁶³. Acest set de informații a întărit convingerea regelui Carol al II-lea, – șeful statului român și principalul utilizator al fluxului informativ obținut și difuzat de Serviciul Secret – că mișcarea comunistă din România trebuia „supravegheată și dominată cu toată energia”, iar în ce privește Basarabia, i-a dat credința că „nemții au abandonat această parte a țării URSS-ului”⁶⁴. Recomandările făcute de suveran organelor militare au fost că „trebuie mai mult ca oricând ca apărarea noastră să nu se fixeze de la început pe Prut, ci chiar în inima Basarabiei, care, dacă noi n-o apărăm, nimeni, absolut nimeni nu ne-o va apăra”⁶⁵.

La 22 decembrie 1939, Serviciul Secret a întocmit Sinteza informativă intitulată „*Duplicitatea imperialismului rusesc și agresiunea contra Finlandei*”⁶⁶. Pentru factorii de decizie politică și militară ai statului român prezenta un deosebit interes concluzia finală a documentului: „*Procedeul sovietizării lente, ca prefață a unei anexări ulterioare, prezintă o primejdie pentru toate statele vecine cu URSS, printre care, în primul rând România, față de care Uniunea Sovietică a dus în permanență o politică de notorie duplicitate, încheind – pe de o parte – pacte de neagresiune și făcând declarații formale «de bună vecinătate», în timp ce – pe de altă parte – nu a încetat nici un moment de a susține, prin bani și agenți mișcarea comunistă din țara noastră și de a cere pe toate căile «restituirea Basarabiei»*”⁶⁷.

⁶² Idem, dosar nr. 7 731, f. 74.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Carol al II-lea, *op.cit.*, p. 74-75.

⁶⁵ Ibidem, p. 75-76.

⁶⁶ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 7 201, f. 60-62.

⁶⁷ Ibidem, f. 62.

Maiorul Constantin Ionescu-Micandru, ofițer de legătură al Serviciului Secret român cu Abwehr-ul, a întocmit la 26 decembrie 1939, un amplu raport privind rezultatele vizitei sale la Berlin. Documentul atestă că ofițerul român a înaintat maiorului german Pruck, un set de informații despre URSS grupate în trei categorii: „1) *propaganda comunistă cu țările din Estul Europei și Peninsula Balcanică, prin intermediul organizațiilor Cominternului*; 2) *activitatea diplomatică a URSS în țările slave și – îndeosebi – în Bulgaria*; 3) *situația actuală a Armatei Roșii (deblocări, stare de spirit etc., pentru armatele de uscat, aer și apă)*”. În același timp, ofițerul român a ținut să transmită forurilor competente de la Berlin câteva considerații ale autorităților de la București privind subtilitățile politicii sovietice: „*Tendința actualilor conducători ai URSS de a apropia elementele emigrației ruse de pretutindeni sub motivul că viitoarea Rusie va avea nevoie de toți fii săi, ceea ce înseamnă că emigrația rusă va căuta să profite de asemenea ocazie pentru a-și reface situația*”⁶⁸. În cadrul schimbului de informații, maiorul Pruck i-a pus la dispoziție maiorului Ionescu-Micandru câteva documente în limba rusă fotocopyate privind: organizarea Direcției Principale a Siguranței de Stat a URSS („GOGUBEZ”); dislocarea depozitelor de armament; harta cu deblocarea unităților terestre în Rusia europeană. Din punct de vedere politic, maiorul Pruck a făcut câteva aprecieri personale privind atitudinea Angliei în cazul unei acțiuni a URSS contra României, afirmând că această mare putere nu s-ar opune unei ocupări a României cu scopul de a priva Germania de resursele românești. În opinia ofițerului german, Anglia se putea opune cu orice preț doar pentru apărarea Strâmtorilor. „*Germania – mai aprecia maiorul Pruck – a fost în mod imperios obligată să devină aliata URSS, astfel Uniunea Sovietică ar fi trecut, fără în-doială, de partea Angliei și Franței, ceea ce ar fi constituit un mare pericol pentru Germania. În orice caz, Uniunea Sovietică nu este considerată ca un aliat loial, ea căutând a submina chiar Germania*”⁶⁹.

Un alt document de sinteză a fost întocmit de Serviciul Secret la 15 februarie 1940 despre „*Activitatea regionalei din Basarabia a Partidului Comunist din România în intervalul de timp 9 ianuarie – 9 februarie 1949*”⁷⁰. Documentul informa printre altele că în comuna Tătărești (fost Tatar Bunar), județul Cetatea Albă, minoritarii ruși și evrei manifestau o oarecare răceală față de populația românească, atitudine ce trebuia pusă în legătură cu „*vonurile despre eventualitatea ocupării regiunii de către trupele sovietice, când acești minoritari doresc să nu poată fi acuzați de către organele sovietice de fraternizarea cu românii*”. Propaganda făcută de comuniști fusese dirijată mai mult la sate „*din cauza lipsei unui proletariat urban organizat*”. Consecințele acestei propagande au constat în vânzările de pământuri agricole la prețuri foarte scăzute (de la 18 000 la

⁶⁸ Idem, dosar nr. 2 946, f. 208.

⁶⁹ Ibidem, f. 213.

⁷⁰ Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. 63, f. 301-304.

4-5 000 lei un hectar). Un alt fenomen evidențiat de documentul informativ al Serviciului Secret îl constituia sporirea procentului trecerilor nelegate peste frontiera din România în URSS a tinerilor premilitari și chiar a soldaților concentrați. Un procent de aproximativ 50% din trecerile clandestine s-ar fi datorat propagandei comuniste despre iminența invaziei trupelor sovietice în Basarabia.

Desigur că nu întreaga minoritate evreiască din Basarabia și Bucovina de Nord – care la acea vreme număra cu aproximație în jur de 200 000 de suflete – fusese contaminată de ideile comuniste sau se manifesta dușmănos față de regimul de la București. La acea dată era în vigoare Decretul-Lege din 21 ianuarie 1938 privind revizuirea cetățeniei române – care la data elaborării viza mai ales pe evrei – de unde și anumite rezerve justificate din partea comunității evreiești, dar despre o atitudine în masă antiromânească și prosovietică nu poate fi vorba. Elocvente în acest sens au fost explicațiile ziaristei Paulina Appenschlak, care în ianuarie 1940 scria în ziarul „Haboker” de la Tel Aviv: „Nu voi exagera dacă voi spune că, din toți cetățenii României, minoritatea evreiască se teme cel mai mult de pierderea independenței românești. De aceea sunt legați evreii de țară și, în același timp se tem de orice schimbare, căci orice schimbare lovește întâi în evrei. De aceste două realități, care reprezintă baza loialității evreiești în fiecare țară, nu au ținut seama Germania și Polonia. Astăzi, nu ține seama de ele guvernul român”⁷¹. O poziție asemănătoare avea să o ia și noul șef rabin al comunităților evreiești din România, în zilele imediat următoare ultimatumurilor sovietice. Într-o atmosferă voit ostilă, antisemită și incandescentă – în care românii dădeau vina pe oricine, fără să-și vadă propriile erori –, dr. Alexandru Șafran a declarat în Parlament că „evreii nu puteau fi ținuți răspunzători pentru situația dramatică a țării”⁷².

Cu toate acestea, autoritățile de la București se străduiseră să țină seama de toate detaliile, întrucât politica de echilibru nu permitea excesele sau tratarea diferențiată a minorităților. Dovadă că regele Carol al II-lea – temător că anul 1940 putea aduce o agresiune sovietică – a întreprins o vizită oficială la Chișinău, la 6 ianuarie 1940⁷³, unde reprezentanții tuturor minorităților l-au asigurat pe monarh de loialitatea și atașamentul lor la cauza independenței și integrității țării și că erau gata să o apere în orice împrejurare. Fiind o procesiune religioasă otodoxă – ziua Bobotezei – evreii nu au fost prezenți, dar în numele lor ar fi dat asigurări de loialitate reprezentantul minorităților ruse⁷⁴.

⁷¹ Apud Mihai Pelin, *Legendă și adevăr*, București, 1994, p. 21. Totuși, autoritățile românești au dat dovadă de toleranță, permițând evreilor imigrarea din și prin România a celor care doreau să se stabilească în Eretz – Israel (Palestina). Din 1939, principalele baze de plecare a navelor cu imigranți evrei – chiar și clandestini – din Europa deveniseră porturile Constanța și Sulina (vezi Eugen Glück, *Evreii originari din România în Israel*, în „Revista istorică”, tom VI, nr. 1-2, 1995, p. 127.

⁷² Alexandru Șafran, *Un tăciune smuls flăcărilor. Memorii*, București, 1996, p. 54.

⁷³ Carol al II-lea, *op.cit.*, p. 83.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 85.

În ciuda acestor asigurări, Serviciul Secret continua să adune informații privind acțiunea de influențare a minorităților din Basarabia și Bucovina, precum și despre acțiunile diversioniste cu caracter propagandistic și provocator întreprinse de sovietici. Astfel, prin Nota din 21 februarie 1940, se informa că „*autoritățile (sovietice din Ucraina de Vest) încurajează răspândirea zvonurilor agresive sau calomnioase la adresa României, afirmând că această țară pregătește un atac contra URSS și că, din această cauză, va fi «eliberată de forțele sovietice de sub jugul asupririi capitaliste», făcându-se astfel să eșueze «planurile imperialiste» ale Londrei și Parisului*”⁷⁵.

În zilele de 2-4 februarie 1940 s-au desfășurat în capitala Iugoslaviei lucrările sesiunii Consiliului permanent al Înțelegerii Balcanice, sub președinția lui Grigore Gafencu. Avea să fie și ultima reuniune în scurta istorie a Pactului de la Atena. La sesiunea de la Belgrad s-a acordat o atenție specială problemelor întăririi Pactului în domeniul măsurilor militare, precum și al dezvoltării colaborării economice⁷⁶. Statele majore ale armatelor celor 4 țări au hotărât să se înceapă de îndată lucrări care să prevadă variantele tuturor agresiunilor posibile în Balcani⁷⁷. În acest timp, ochii vigilenți ai Moscovei și Berlinului se aflau ațintiți spre Belgrad, aspect dovedit și de reacțiile lor prompte. După relatările agenției TASS, care prelua știrile trimise de Biroul german de informații, în zilele conferinței de la Belgrad, când se credea că Înțelegerea Balcanică va lua hotărâri net prooccidentale, „*Izvestia*” a publicat un comentariu în care releva că „Antanta Balcanică nu s-a lăsat atrasă în acțiuni periculoase”⁷⁸, adică antisovietice sau antigermane, ceea ce evidențiază că oamenii politici de la Kremlin erau foarte atenți față de orice demers diplomatic sau militar al Bucureștiului. În schimb, la Berlin, demnitarii celui de-al treilea Reich, la fel de pragmatici, definitivau planul atașării totale a României la statele Axei pe calea sprijinirii revizionismului maghiar și bulgar⁷⁹.

Întrucât pe timpul desfășurării războiului sovieto-finlandez opinia publică din România, orientată de presă, își manifestase simpatia pentru eroicul popor finlandez, odată ce balanța începuse să se încline tot mai mult de partea sovieticilor, tonul diplomaților Moscovei începuse să devină și mai amenințător. Pavel Kukoliev, însărcinatul cu afaceri al URSS în capitala României, aflându-se într-un cerc față de care nu avea rezerve, a declarat – după cum informa Nota Serviciului Secret din 21 februarie 1940 – că „*problema finlandeză o dată lămurită, se vor găsi atunci unii oameni de stat din România, care vor regreta profund atitudinea lor antisovietică de astăzi*”. Două zile mai târziu, o altă notă a Serviciului Secret

⁷⁵ Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. 63, f. 375.

⁷⁶ Vezi pe larg, Nicolae Dascălu, *Contribuția României la edificarea structurilor economice ale Antantei Balcanice (1934-1940)* (II), în „*Revista istorică*”, tom VI, nr. 3-4, p. 339.

⁷⁷ Vezi pe larg Cristian Popișteanu, *op.cit.*, p. 290-294.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 294.

⁷⁹ Vezi Andrezej Pankowicz, *op.cit.*, p. 289-290.

informa Ministerul de Externe român că „*elevii din Galiția au început să învețe geografia URSS în școală, unde li s-a adus harta Uniunii Sovietice, în care este încadrată Basarabia și Finlanda*”⁸⁰.

În perioada 2-8 martie 1940 s-a desfășurat vizita lui Mihail Moruzov în Germania. Șeful Serviciului Secret a avut întrevederi cu mai multe oficialități ale Reich-ului, printre care cu omologul său, amiralul Canaris. Acesta din urmă i-a făcut câteva comunicări din partea generalului Keitel: „*Comandamentul german are continuu în vedere tendințele URSS care au ca prim scop propagarea ideii revoluționare, pe care deocamdată înțelege să o exploateze sub forma ideală a panslavismului în Polonia, Boemia, Moravia, Ucraina Carpatică și, apoi, în Balcani unde – mai ales în Bulgaria și Iugoslavia – a început să desfășoare deja acțiuni pregătitoare*”⁸¹. Expansiunea sovietică în Balcani, constituia în opinia autorităților Reich-ului „*un act pe care Germania nu-l poate admite*”. În consecință, Canaris a sugerat din partea generalului Keitel că în acea conjunctură interesul României era să fie „*cât mai corectă față de Germania*”. Temerile germane, că România nu putea fi sinceră, obligau Reich-ul la o poziție rezervată, întrucât „*în momentul când Germania va fi antrenată într-un război [România – n.n.] își va schimba atitudinea făcând jocul francezilor*”⁸². De aici putem deduce că vizita lui Moruzov în Germania s-a soldat cu obținerea a două mesaje clare: revizionismul sovietic era perceput și la Berlin ca o revitalizare a ideologiei panslave, iar în fața acestui pericol care atingea și interesele Reich-ului în Balcani, Germania, deși rămânea vigilentă, totuși nu era încă dispusă să ajute România. Numai că temerile germane față de o eventuală lipsă de loialitate a României constituiau în fond doar o simplă acoperire diplomatică a interesului Germaniei de a nu deranja Moscova, adică de a rămâne în limitele stricte ale pactului din 23 august 1944. Mesaje asemănătoare a mai primit Serviciului Secret și în săptămânile următoare. La 9 aprilie 1940, când maiorul german dr. Wagner l-a întrebat pe Killinger, din partea lui Moruzov, ce atitudine va lua Germania în cazul în care e atacată de URSS, ofițerul german nu numai că nu a primit răspuns, dar a suportat și o admonestare⁸³. Asemănător și la 18 aprilie, când colonelul Gerstenberg, întors de la Berlin, i-a comunicat lui Moruzov din partea mareșalului Göring că „*cel puțin față de relațiile actuale, Uniunea Sovietică nu va întreprinde nici o acțiune fără ca Germania să fie în prealabil, avizată*”⁸⁴.

Pe lângă neutralizarea Germaniei, scenariul sovietic proiectat în vederea realizării obiectivelor revizioniste ale Kremlinului, inclusiv încorporarea Basara-

⁸⁰ Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. 63. f. 383 și 388.

⁸¹ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 3 713, f. 78.

⁸² Ibidem, f. 80.

⁸³ Arh. N.I.C., fond P.C.M. – S.S.I., Politica externă a României, dosar nr. 2/1940, f. 212, 214.

⁸⁴ Ibidem, f. 221-222.

biei și a Bucovinei, cuprindea și o vastă acțiune de pregătire a opiniei publice internaționale. În acest scop au fost folosite așa numitele „Societăți ale Basarabenilor”, în fond oficine de spionaj, propagandă și influență, constituite încă din decembrie 1939 în întreaga lume. Nota Serviciului Secret din 7 martie 1940 informa că „*luase naștere în Statele Unite patru mari centre de acțiune [la New-York, San-Francisco, Chicago și Saint-Louis – n.n.], care au primit misiunea de a organiza propaganda în favoarea «autodeterminării poporului basarabeian»*”⁸⁵. Documentul sublinia că „*elementul evreiesc predomină în propaganda «Societății Basarabenilor» pe teritoriul Statelor Unite, acțiune care are drept scop «eliminarea Basarabiei de sub jugul ocupației românești», încercând să pregătească opinia publică americană pentru eventualitatea unui atac sovietic, contra României*”. Astfel de „societăți” reușiseră să organizeze la New-York și Chicago mai multe întruniri, cu care ocazie se răspândiseră manifeste intitulate „Tragedia Basarabiei”, iar oratorii au vorbit despre „*îndobitocirea și asuprirea poporului basarabeian*”. Pancartele agitate la asemenea întruniri conțineau lozinci incitante precum: „*Basarabia moare de foame și de boli*”, „*Regresul Basarabiei sub ocupație românească*” și altele de acest gen. În orașul New-York, delegația „Societății Basarabenilor” s-a prezentat primarului și i-a înmănat un lung memoriu despre situația din Basarabia în care se cerea printre altele ca „*populația acestei provincii să dobândească dreptul de a-și hotărî singură soarta pe cale de plebiscit și sub garanția unor Puteri neutre*”. Același memoriu atrăgea atenția autorităților orașului New-York, că membrii „Societății Basarabenilor” „*nu sunt comuniști, ci democrați și partizani ai autodeterminării poporului și creării Republicii Democratice Basarabia*”. Serviciul Secret deținea informații potrivit cărora la mijlocul lunii martie 1940 urma să se desfășoare mari întruniri „*în diferite centre din Statele Unite spre a se actualiza «problema basarabeiană», unde se vor rosti discursuri în limba engleză și se vor proceda la colectarea unui «fond pentru libertatea Basarabiei»*”. Toate acestea se petreceau – după cum i se raportase regelui Carol al II-lea de un emisar român întors din SUA – pe fondul unei „lipse totale de propagandă românească” în acest spațiu⁸⁶.

Prin Nota din 8 martie 1940, Serviciul Secret informa Ministerul de Externe român că în urma ocupării Galiției de nord de trupele sovietice „*elementele de stânga din Bucovina și Basarabia, în special cele de origină etnică evreiască și ucraineană, începuseră să desfășoare o susținută activitate comunistă*”⁸⁷. Autoritățile românești au trecut la arestări, fiind neutralizate 3 organizații comuniste: una cu sediul la Napolocași, condusă de dr. Denber Mendel; a doua din comuna Nemțești, condusă de Latec Wilhelm; a treia din comuna Dubăuți, condusă de

⁸⁵ Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. 63, f. 544-545.

⁸⁶ Carol al II-lea, *op.cit.*, vol. 2, p. 100.

⁸⁷ Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. 63, f. 567-568.

Moisuc Cornel. Toate aceste organizații aveau ramificații și celule în mai multe comune basarabene. „Cu ocazia arestărilor efectuate – menționa documentul – și în urma cercetărilor întreprinse s-a mai descoperit că elementele comuniste, scontând pe o eventuală părăsire de către autoritățile românești a Bucovinei și Basarabiei, plănuiseră din rândurile lor un întreg aparat administrativ pentru înlocuirea celui românesc”. Un rol important în mișcarea comunistă din Bucovina și Basarabia „îl joacă voiajorii comerciali evrei, care sunt folosiți pentru întreținerea legăturilor între diferitele organizații și pentru trimiterea materialului de propagandă”⁸⁸.

Acțiunile cu caracter revizionist sovietice contra României au fost impulsionate și prin cuvântarea comisarului poporului pentru Afacerile Externe al URSS, V. M. Molotov, din 29 martie 1940, când a menționat la un moment dat că între România și URSS nu există un tratat de neagresiune datorită „existenței unei chestiuni litigioase nerezolvate”⁸⁹, și că nu poate numi un ministru în România din pricina „cazului Butenko”⁹⁰. În fața acutizării acțiunilor revizioniste care căpătau acum și girul oficialităților de la Kremlin, Grigore Gafencu a prezentat un expozeu în cadrul ședinței secrete a Comisiei externe a Parlamentului. S-a recurs la ședința secretă, deoarece guvernul României evita să ia poziție publică în legătură cu această problemă. Gafencu a arătat că România și-a asigurat și promovat întotdeauna interesele sale, folosind în mod abil contradicțiile existente între marile puteri. Diplomatul român aprecia că partea referitoare la România din cuvântarea lui Molotov nu trebuia luată „prea tragic”, întrucât nu constituia nimic mai mult decât o rezervare de drept în care n-ar exista de altfel „nimic nou”. Bazându-se pe faptul că Pactul Briand-Kellog și Convenția cu privire la definirea agresorului erau în vigoare, Gafencu aprecia că „România nu este amenințată de un atac armat”. În opinia lui „apărarea intereselor românești era asigurată de relațiile externe

⁸⁸ Ibidem, f. 569.

⁸⁹ *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, p. 234; vezi și Carol a II-lea, *op.cit.*, p. 132.

⁹⁰ Așa-zisul „caz Butenko” a fost provocat de faptul că Theodor C. Butenko, însărcinat cu afaceri ad-interim la Legația sovietică din București, dispăruse la 6 februarie 1938 din România și se stabilise la Roma, unde prin declarații și publicații a demascât crimele și atrocitățile comise de regimul bolșevic din URSS. Soveiticii au protestat față de modul „nesatisfăcător” în care autoritățile românești conduseseră cercetările. Într-un articol din „Pravda” se afirma că Butenko căzuse victimă fasciștilor români ajutați de puteri străine. În momentul când Butenko a reapărut la Roma, presa sovietică a afirmat că sub acest nume se ascunde un „escroc alb”. Șeful diplomației italiene, Galeazzo Ciano, a afirmat într-o discuție cu ministrul român la Roma, Raul V. Bossey, că pentru Moscova „dispariția lui Butenko este un pretext ridicol de-a căuta cearta cu lumânarea” (*Basarabia 1940. Documente, Chișinău*, 1991, p. 16-17). Suspiciunile față de guvernul român s-au menținut până în iunie 1940 când URSS și-a numit un nou ministru plenipotențiar, în persoana lui Anatoli Isifovici Lavrentie (Mihai Pelin, *Dispariția și reparația lui Theodor Butenko*, în *Antonescu, Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, vol. 3, Veneția, 1987, p. 31-44).

valoroase ale țării”⁹¹. Contrar declarațiilor liniștitoare ale ministrului de externe român, deputații basarabeni care au luat cuvântul au arătat că în rândul populației din Basarabia există o „neliniște extraordinară”, care s-a amplificat după cuvântarea lui Molotov. Minoritarii ruși și ucraineni se agitau mai tot timpul „peste hotare”. Românii basarabeni erau terorizați de pericolul începerii atacului Armatei Roșii. Într-o asemenea atmosferă, viața nu putea decurge normal, fapt pentru care deputații basarabeni au cerut guvernului să găsească modalitatea liniștirii populației și restabilirii încrederii⁹².

Îngrijorarea românilor basarabeni era îndreptățită. Serviciul Secret obținea noi informații privind acțiunile puse la cale contra României. În Nota din 5 aprilie 1940 se afirmă că „*Rusia Sovietică a hotărât să intensifice la maximum serviciul de spionaj și propagandă comunistă în statele din Balcani și în special în România, Bulgaria și Iugoslavia*”⁹³. Din informațiile Serviciului Secret rezulta că la București funcționa „Biroul Interbalcanic de Agitație al Minoritarilor”, condus de comunistul Bremmer. Acesta ținea legătura cu agenții comuniști rezidenți Strafcovici din Balci, Foos și Gregorof din Ankara și Naghi din Cluj. Bremmer mai ținea legătura și cu Moscova prin agenții Ilieff și Cavacoff de la care primea instrucțiuni și directive. Serviciul Secret aflase că „*pentru România au instrucțiuni să provoace nemulțumiri și agitații printre locuitorii întreprinderilor și fabricilor care lucrează pentru armată*”⁹⁴. Erau vizate în special obiectivele de importanță strategică, adică porturile Constanța și Galați, Valea Prahovei, Valea Jiului, uzinele din Reșița, Brașov și Cugir, precum și atelierele C.F.R. din București.

Un moment important în descifrarea politicii URSS față de România l-a constituit vizita lui Mihail Moruzov în Anglia, în zilele de 31 martie – 3 aprilie 1940, la invitația Intelligence-Service-ului. Vizita a avut un caracter strict secret, iar patru din cele cinci probleme examinate de Moruzov cu șeful Serviciului de informații britanic vizau Uniunea Sovietică: 1) acțiunea URSS în legătură cu problema panslavă; 2) rolul Internaționalei a III-a în conlucrarea dintre Germania și URSS; 3) Germania și URSS sub raportul ideologiei politice; 4) scopurile urmărite de Germania în URSS și de URSS în Germania. La întoarcere, Moruzov a întocmit un amplu raport pentru informarea factorilor de conducere politică și militară de la București, în care a prezentat principalele concluzii rezultate „din discuțiile” și „materialul informativ examinat”. Cei doi șefi ai

⁹¹ *August 1944. Documente*, București, 1984, vol. 1, doc. nr. 44, p. 58-59.

⁹² *Ibidem*, p. 59. Într-o confesiune făcută de Gafencu lui Carol al II-lea, se pare că șeful diplomației românești era și el, în realitate, foarte afectat de discursul lui Molotov, pe care-l aprecia „ca un avertisment serios”, aspect asupra căruia suveranul s-a declarat de acord, întrucât considera că „la unii poate va provoca panică, la alții va da un nou îndemn pentru întărirea apărării naționale” (Carol al II-lea, *op.cit.*, vol. 2, p. 134).

⁹³ Arh. S.R.I., fond „d”, dosar nr. 10 623, vol. 4, f. 130.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 132.

serviciilor secrete român și englez căzuseră de acord asupra următoarelor aspecte: 1) problema panslavă trebuia înglobată în acțiunea politică a URSS, ceea ce constituia o primă etapă a expansiunii sovietice în Europa, fapt ce constituia în privința României obiectul unei atenții deosebite; 2) Internaționala a III-a își păstra structura din trecut și obiectivul strategic, adică revoluția mondială și dictatura proletariatului, dar pentru a nu pierde încrederea maselor și a da o aparență de sinceritate în colaborarea cu Germania, recurge la o vastă acțiune de propagandă pentru lămurirea rușilor de pretutindeni că acordul dintre Germania și URSS a fost o necesitate impusă de războiul dintre grupul statelor revoluționare și cel al statelor conservatoare; 3) din punctul de vedere al ideologiei politice nu se manifestă nici un fel de tendință de unificare între național-socialism și bolșevism, ambele state cu regimuri politice bazate pe ideologii totalitare – Germania și URSS – căutau să se menajeze reciproc oficial, dar fără sinceritate; 4) prin Pactul de neagresiune și politica de menajare reciprocă, Germania urmărea să aibă spatele acoperit pentru acțiunile în Vest, iar URSS să capete libertatea de a-și dobândi teritoriile pierdute în urma primului război mondial. În plus față de aceste concluzii, Moruzov a consemnat în raportul său că Anglia urma să realizeze o concentrare maximă de forțe abia începând cu primăvara anului 1941, ceea ce însemna că pentru ea războiul „abia începuse”. Cu alte cuvinte, doctrinei germane a războiului fulger, britanicii urmau să-i opună doctrina „războiului de durată”, cu posibilități reale de a realiza nu numai o concentrare progresivă de forțe și mijloace de luptă, ci și noi aranjamente politico-diplomatice pentru învăluirea Germaniei⁹⁵, principalul ei inamic. Relațiile „nesincere” dintre Germania și URSS constituiau desigur o speranță pentru englezi în reușita unei astfel de doctrine politico-militare, dar îngreunau nespus poziția statului român, pentru că în ciuda presiunilor revizioniste sovietice, România nu se putea arunca în brațele Germaniei, întrucât ar fi devenit adversara Angliei. Avem în acest fel și explicația poziției guvernului de la București în menținerea României pe o linie de echilibru și neutralitate, dar cu o vigilență sporită la granița de est, întrucât în cazul unei agresiuni nu se putea baza decât pe forțele proprii.

Interesant este că doar la câteva zile după ce Moruzov părăsise Londra, Foreign Office a organizat, între 8 și 11 aprilie, o discuție împreună cu conducătorii misiunilor diplomatice din țările Europei de sud-est pe tema posibilității extinderii garanției britanice față de România în cazul unui atac sovietic. Consfătuirea a formulat concluzia că Anglia „va acorda ajutor României după posibilități, dar că gradul și caracterul ajutorului vor depinde de atitudinea Turciei, Italiei și Bulgariei”⁹⁶ numai că astfel de condiții erau greu de realizat⁹⁷.

⁹⁵ Idem, dosar nr. 3 717, f. 159-165.

⁹⁶ Apud, V. Fl. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia*, Iași, 1991, p. 146.

⁹⁷ Vezi pe larg la Ion Constantin, *op.cit.*, p. 49.

Informații îngrijorătoare despre acțiunile sovietice împotriva României au fost aduse și de atașatul militar italian ce fusese mutat de la Moscova la București, și pe care le-a pus la dispoziția Marelui Stat Major român cu care promitea „o colaborare sinceră și caldă”. În cadrul întrevederii pe care a avut-o la 9 aprilie cu regele Carol al II-lea, ofițerul italian a afirmat că URSS duce în România și mai ales în Basarabia „o acțiune de spionaj și de propagandă în proporții «planetare» și că cea mai mare primejdie o reprezenta Armata Roșie care ar fi putut mobiliza ușor la acea dată «12 000 000 de oameni perfect armați»”. Conducătorul URSS, I. V. Stalin, era apreciat ca „un șef incontestabil, urmat fără șovăire de tineret”. Problema era, în opinia ofițerului italian, că „nimeni nu poate fi sigur de politica lui [Stalin – n.n.], care, cu imensa lui inteligență și completa lipsă de scrupule, o poate schimba dintr-o clipă în alta”. URSS începuse să fie tot mai mult receptată ca un stat naționalist iar marele merit a lui Stalin ar fi constat în faptul că redase poporului „un simț patriotic” și că s-a „atașat vechii politici a lui Petru cel Mare și a Ecaterinei a II-a”. Concluzia atașatului militar italian, subliniată în fața suveranului român, era că „totuși conducătorii [sovietici – n.n.] nu uită niciodată scopul lor final: *bolșevizarea lumii*”⁹⁸. Astfel de informații nu aduceau nimic nou, ele constituiau doar o confirmare a buletinelor, notelor, rapoartelor și analizelor informative difuzate de Serviciul Secret Marelui Stat Major al armatei române.

La 10 aprilie 1940, Molotov l-a convocat la orele 22,30 pe Gheorghe Davidescu, șeful misiunii diplomatice a României în capitala URSS, pentru a-i înmâna o listă cu 15 cazuri de incidente provocate – în opinia guvernului sovietic – de trupele române care ar fi „tras peste frontieră”. „Astfel de incidente – preciza diplomatul sovietic – nu trebuie să se repete. Nimic bun nu poate rezulta din ele”⁹⁹. O altă sursă memorialistică dezvăluie că Molotov i-ar fi spus ministrului român că „incidentele depășesc orice limită”, iar „guvernul sovietic nu va tolera repetarea unor asemenea cazuri”¹⁰⁰. Gheorghe Tătărăscu avea să precizeze că „o parte din aceste incidente erau provocate de înșiși soldații sovietici, o parte era inventată pe de-a întregul și o altă parte nu erau decât exagerări tendențioase ale unor acte cu caracter polițienesc, perfect legale ale grănicerilor și trupelor noastre”¹⁰¹.

Populația Basarabiei continua să fie stăpânită de frică și panică. Nota Serviciului Secret din 25 aprilie 1940 informa despre starea de spirit a basarabenilor provocată de discursul lui Molotov, care ar fi dus la apariția tendinței de lichidare a bunurilor, spre a se stabili în Vechiul Regat, iar țăranii agricultori ezitau chiar a

⁹⁸ Carol al II-lea, *op.cit.*, p. 139.

⁹⁹ Gheorghe Tătărăscu, *Memorii privind politica externă a României în perioada septembrie 1939 – iunie 1940* (redactat Poiana Gorj, 1 mai 1943) în V. Fl. Dobrinescu, *op.cit.*, p. 177-178.

¹⁰⁰ Alexandru Cretzianu, *La Nation Roumaine*, apud Nicolae I. Arnăutu, *op.cit.*, p. 158.

¹⁰¹ Gheorghe Tătărăscu, *op.cit.*, p. 178.

face culturi de primăvară¹⁰². La fel de pesimiști se dovedeau și minoritarii ruși din Basarabia. În rândurile lor se acreditase ideea că „*situația economică precară a provinciei basarabene favorizează propaganda comunistă*”, iar „*în caz de conflict armat cu Uniunea Sovietică, trupele române se vor retrage pe linia Prutului pentru a evita o încercuire din partea trupelor sovietice din direcția Galiției Orientale și a litoralului Mării Negre, între limanul Nistrului și Dunăre*”¹⁰³.

Din buletinele informative întocmite de Serviciul Secret, rezultă că în luna aprilie, sovieticii concentrau trupe la frontierele cu România, socotite la 300 000 soldați, plus 100 000 lucrători la fortificații. În luna mai, forțele sovietice se compuneau din 28 divizii de infanterie, 9 divizii de cavalerie și 10 brigăzi mecanizate. Flota sovietică din Marea Neagră se afla în stare de veghe, iar „*avioanele și bombele*” erau „*gata de a intra în acțiune*”¹⁰⁴. Din surse italiene rezultă că după războiul cu Finlanda, URSS începuse să maseze forțe apreciate la nivelul a 28-30 divizii de infanterie, 7-8 divizii de cavalerie și de la 6 la 8 divizii motorizate¹⁰⁵.

La începutul lunii mai, strategii de la Moscova au căutat să acționeze și prin rețelele comuniste din România. Astfel, în „*Directivele din 8 mai 1940 ale Cominternului pentru Partidul Comunist Român*”, se arată că în fața poporului român, a clasei muncitoare și a Partidului Comunist stă sarcina de a nu admite „*transformarea României într-un cap de pod al Angliei și Franței pentru un război împotriva Germaniei și URSS*”, cerându-se ca lozinca „*apărării granițelor*” să fie demascată „*ca o continuare a politicii de apropiere de Anglia și Franța și a războiului împotriva Germaniei și URSS*”¹⁰⁶. Această încercare de a impulsiona activitatea comuniștilor români este confirmată și de Beria, șeful serviciilor secrete sovietice, care, la 27 iunie 1940 îl informa pe Stalin că în Basarabia avea loc „*o activizare a partidului comunist*”, arătând că în diferite orașe se răspândeau foi volante ce cheamă la luptă împotriva guvernului român și la stabilirea de relații prietenești cu Uniunea Sovietică¹⁰⁷. Greu de spus dacă într-adevăr sovieticii se așteptau la rezultate spectaculoase de pe urma acestei manevre diversioniste, având în vedere că așa-zisul Partid Comunist din România – după cum rezultă din documentele Cominternului puse recent în circuitul cercetării – în acea perioadă trecea prin momentele cele mai grele, din toate punctele de vedere: lipsa unei baze sociale, reducerea efectivelor ca urmare a masivelor arestări efectuate de Siguranță, manifestarea unor curente care susțineau trecerea la activitatea diversionist-

¹⁰² Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. 64, f. 529.

¹⁰³ Ibidem, f. 530.

¹⁰⁴ Arh. N.I.C., fond P.C.M. – S.S.I., Politica externă a României, dosar nr. 2/1940, f. 279-280.

¹⁰⁵ Ion Constantin, *op.cit.*, p. 56.

¹⁰⁶ Apud Cristian Popișteanu, *op.cit.*, p. 268-269.

¹⁰⁷ Ion Șișcanu, *Raptul Basarabiei 1940*, Chișinău, 1993, p. 23.

conspirativă ceea ce-i apropia pe comuniști de legionari. Existau și deosebiri de vedere între comuniștii din România, și cei de la Moscova, fapt pentru care Kremlinul manifesta o atitudine prudentă¹⁰⁸.

O notă a Serviciului Secret, din 9 mai 1940, informa Ministerul de Externe român despre declarația lui Pavel Kukoliev făcută unui grup de funcționari ai Legației sovietice în care s-a subliniat printre altele că „*Uniunea Sovietică ține mult la păstrarea statu-quo-ului în România și pentru acest motiv nu a ridicat chestiunea Basarabiei. În această privință, URSS a răbdat 20 de ani și mai poate avea răbdare 20 sau 30 de ani*”¹⁰⁹. Desigur că o astfel de declarație nu mai liniștea pe nimeni. Sovieticii se dovedeau așa cum îi caracterizase Moruzov: una spun, alta gândesc și cu totul alta fac. O dată ce primejdia sovietică devenise iminentă, autoritățile politice și militare de la București au întocmit, în mai 1940, planurile de evacuare a teritoriilor revendicate de ruși, intitulate codificat „Tudor” și „Mircea”. Ele au fost înaintate principalelor instituții publice din ținuturile și județele periclitate, până la nivelul primăriilor locale. Ambele planuri – din care cel dintâi era de bază, al doilea conținând prevederi suplimentare pentru evacuarea pe timp de noapte – preconizau că „în principiu, organele militare și administrative nu părăsesc teritoriul lor decât atunci când trupele operative sunt pe punctul de a-l evacua în întregime”¹¹⁰.

Măsurile erau de oportunitate, întrucât pe filierele Serviciului Secret continuau să se obțină informații despre noi concentrări de unități militare la granița de nord-est a României. Din alte informații trimise de amiralul Canaris lui Moruzov rezulta că la începutul lunii iunie 1940, totalul forțelor Armatei Roșii din vecinătatea frontierelor cu România erau: 30 divizii infanterie, 12 divizii cavalerie și 6 brigăzi mecanizate, în Districtul Militar Special Kiev; 7 divizii infanterie și 2 brigăzi mecanizate, în Districtul Militar Odessa; 4 divizii infanterie și 2 brigăzi mecanizate, în Districtul Militar Harkov. Deci, un total de 42 divizii infanterie, 12 divizii cavalerie și 10 brigăzi mecanizate¹¹¹. După cum atestă documentele militare provenite din arhivele sovietice, dispozitivul Armatei Roșii la granița cu România era compus – în lunile mai-iunie – din 40 de divizii, 14 brigăzi blindate, 30 de regimente și 4 divizioane de artilerie¹¹². Un astfel de dispozitiv întrecea cuantumul total al forțelor românești pe întreaga țară (32 divizii de infanterie, 4 1/3 divizii de cavalerie, 4 brigăzi mixte munte, o brigadă motorizată și o brigadă fortificații)¹¹³. Ceea ce este și mai interesant,

¹⁰⁸ Vezi pe larg Tatiana A. Pokivailova, *1939-1940 Cominternul și Partidul Comunist din România*, în „Magazin istoric”, s.n. martie 1997, p. 45-48.

¹⁰⁹ Arh. M.A.E., fond 71, România, vol. 64, f. 698.

¹¹⁰ Apud, Mihai Pelin, *Legendă și Adevăr*, p. 25.

¹¹¹ Arh. N.I.C., fond P.C.M. – S.S.I., Politică externă a României, dosar nr. 2/1937, f. 279-280.

¹¹² Vezi pe larg la Ion Șișcanu, *Ocuparea Basarabiei, Herței și Nordului Bucovinei*, în „Revista de istorie militară”, nr. 4(10)/1991, p. 17-19.

¹¹³ Arh. M.Ap.N., fond M.St.M., Secția 3, dosar nr. 1591, f. 335; dosar nr. 1 685, f. 27 și 31-32

concentrarea de forțe sovietice la granița cu România nu constituia nici un secret, întrucât sovieticii nu luaseră măsuri ca acțiunile să se petreacă în ascuns, fapt ce ne duce cu gândul că urmăreau prin aceasta să-și descurajeze adversarul. Concludent în acest sens este raportul generalului V. Melikov trimis comisarului adjunct al apărării URSS, E. Sciadenko: „Concentrarea și desfășurarea trupelor și mijloacelor de atac pe linia de plecare, linia Nistrului, a decurs fără nici un fel de camuflaj; armonicile, cântecele cu glas tare, zgomotul, iar noaptea farurile miilor de mașini de toate tipurile, le comunicau clar românilor pe celălalt mal că noi aduceam la Nistru, zi și noapte, forțe colosale. De aceea n-a existat elementul surpriză, totul a decurs în mod deschis”¹¹⁴. O astfel de concentrare de forțe armate sovietice la granița cu România, mult sporită la începutul lunii iunie 1940, față de perioada anterioară, fusese semnalată și de raportul lui Dan Telemac, șeful secției consulare a Legației române din Moscova¹¹⁵. Mai mult, intensificarea acțiunilor de recunoaștere și cercetare a terenului pe malul Nistrului, efectuarea de lucrări pregătitoare pentru trecerea râului, încălcarea spațiului aerian românesc prin zboruri ilegale ale aviației sovietice fuseseră semnalate Marelui Stat Major al armatei române prin materialele informative întocmite de structurile specializate ale Frontului de Est. Intensele pregătiri militare ale URSS fuseseră observate și de consulul american la Moscova, M. Ward, care, în drumul său spre Lvov, aflase că ofițerii sovietici se pregăteau pentru „eliberarea Basarabiei”¹¹⁶.

Ceea ce n-au știut factorii de decizie de la București și nici Serviciul Secret nu a informat – așa cum rezultă cel puțin din stadiul actual al cercetărilor – este că la nivelul Comandamentului sovietic al Frontului de Sud, aflat sub comanda generalului Jukov, s-au întocmit două variante ale planului de operații: prima, la 17 iunie 1940 (și prezentată Stavkăi, la 22 iunie 1940), iar cea de a doua ulterior. Ambele variante aveau în vedere cele două ipoteze, adică acceptarea sau respingerea de către România a pretențiilor sovietice¹¹⁷. Prima variantă se aplica în eventualitatea în care România nu ar fi consimțit să-și retragă trupele peste Prut. Într-o atare situație, Directivele Comandamentului sovietic al Frontului de Sud, prevedea o acțiune ofensivă energetică, în cadrul căreia Armatele a 12-a și a 9-a, susținute de lovitura auxiliară a Armatei a 5-a, cu direcția efortului principal orientată spre orașul Iași, urmau să nimicească gruparea principală de nord a trupelor române. Armata a 9-a avea fixată ca misiune ocuparea sectorului Chișinău, apoi împreună cu Armatele a 12-a și a 5-a

¹¹⁴ Ion Șișcanu, *op.cit.*, p. 19.

¹¹⁵ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României, 1939-1947*, București, 1994. p. 14; Ion Constantin, *op.cit.*, p. 59.

¹¹⁶ *Ibidem*,

¹¹⁷ Gh. Buzatu, *Rolul factorului geopolitic în determinarea opțiunii României privind evacuarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord în 1940*, în „Geopolitica”, vol. 1, Iași, 1995, p. 490.

trebuiau să definitiveze încercuirea unităților române în Basarabia de nord¹¹⁸. Varianta a doua prevedea rezolvarea pe cale pașnică a încorporării Basarabiei și nordul Bucovinei, prevăzându-se doar o introducere rapidă a unei părți a trupelor sovietice concentrate pe Nistru, în scopul ieșirii neamânate pe râul Prut, pentru a controla retragerea românilor¹¹⁹. În ambele variante, planul sovietic prevăzuse parașutarea unităților de desant, care aveau misiunea de a încercui inamicul și a organiza diversiuni în spatele frontului român¹²⁰.

Autoritățile de la Kremlin nu așteptau practic decât ivirea unui moment favorabil pentru a transmite ordinul de declanșare a Planului de ocupare a Basarabiei și Bucovinei de Nord. Un astfel de moment s-a ivit la jumătatea lunii iunie 1940, o dată cu ocuparea Parisului de către trupele germane. Profitând de conjunctura creată, guvernul sovietic a adresat mai întâi la 14 și apoi la 16 iunie, guvernelor Lituaniei, Letoniei și Estoniei cererea de a permite Armatei Roșii să intre pe teritoriul lor. O astfel de cerere urma să fie adresată și România, așa cum avea să sublinieze și Marele Stat Major, la 19 iunie, pe baza informațiilor primite de la structurile informative din subordine, inclusiv de la cele ale Serviciului Secret, în lucrarea „*Considerațiuni politico-strategice privind situația României după capitularea Franței*”¹²¹. Deci, după 22 iunie 1940, agresiunea sovietică contra României nu mai era decât o chestiune de zile și ore. Chiar în seara zilei de miercuri, 26 iunie 1940, cu câteva ore înainte de primirea ultimatumului sovietic, regele Carol al II-lea nota că la Marele Stat Major a fost panică, întrucât „se aștepta cât mai curând la un atac din partea Sovietelor”. Panica fusese creată de comunicarea făcută de Fabricius la ora 12,50 primului ministru român, Gheorghe Tătărăscu, potrivit căreia Molotov îi declarase lui Schulenburg că trupele sovietice vor trece a doua zi granița României, dar că aceasta nu va răspunde afirmativ la cererile sovietice. „De aceea – ar mai fi precizat demnitarul german – este în interesul României de a primi fără rezervă condițiile rusești”¹²². Se confirmă astfel și informațiile venite prin filiera Serviciului Secret. La 25 iunie 1940, Moruzov avusese o întrevedere cu von Killinger. Întrebat de șeful Serviciului Secret român „*Ce atitudine va lua Germania dacă*

¹¹⁸ Ion Șișcanu, *op.cit.*, p. 18.

¹¹⁹ Apud Ion Scurtu, Constantin Hlihor, *op.cit.*, p. 16

¹²⁰ Ion Șișcanu, *op.cit.*, p. 19.

¹²¹ Vezi „Revista de istorie militară”, nr. 4,(10)/1991, p. 15, „Documentul făcea o remarcabilă analiză a intențiilor sovietice, apreciind că URSS urmărește anexarea Basarabiei și nordului Bucovinei înainte ca Germania să-și disponibilizeze forțele de pe frontul de vest. Autorii (autorul) documentului apreciau că există o înțelegere germano-sovietică privind anexarea Basarabiei de către Moscova și că ea va rămâne probabil în vigoare chiar dacă Berlinul nu mai dorea acest lucru (Petre Otu, *Aspecte ale activității Serviciului de Informații al Armatei în primul an al celui de-al doilea război mondial*, p. 118).

¹²² Nicolae Ciachir, *op.cit.*, p. 252.

România va fi atacată?”, diplomatul german ar fi răspuns: „*Germania nu va putea face altceva decât să exprime unele deziderate [față de – n.n.] URSS, o acțiune militară în est fiind pentru moment imposibilă, armata germană trebuind să termine războiul contra Angliei*”¹²³.

După sosirea primei note ultimative sovietice, s-a decis mobilizarea și realizarea dispozitivului în vederea „primirii bătăliei pe Nistru”. Deși marile unități române au început deplasările, la scurt timp, pe baza hotărârii adoptate în Consiliul de Coroană, s-a dispus evacuarea¹²⁴. Ceea ce a urmat se știe. România și-a retras armata și administrația din Basarabia și nordul Bucovinei, iar Uniunea Sovietică a anexat un teritoriu românesc de peste 50 000 km², cu o populație de circa 3,4 milioane locuitori, din care majoritatea erau români¹²⁵.

Documentele Serviciului Secret de informații al armatei române, prin care s-a realizat informarea operativă curentă, deși conțin informații valoroase despre acțiunile revizioniste sovietice, nu au făcut evaluări potrivit cărora în situația în care România ar fi încercat o rezistență armată la est, ar fi fost atacată concomitent la vest de Ungaria și la sud de Bulgaria, așa cum a prezentat situația la Consiliul de Coroană, din 27 iunie 1940, generalul Florea Țenescu, șeful Mare-lui Stat Major, și care se pare că a avut o influență decisivă asupra soluției adoptată de guvernul român. Germania, la remorca căreia se aflau și cele două state revizioniste mai mici, Ungaria și Bulgaria – care singure sau amândouă concomitent, nu se putea încumeta la un atac contra României –, era prea mult

¹²³ Este vorba despre Raportul din 28 iunie 1940 întocmit de Killinger pentru informarea demnitarilor de la Berlin, intitulat „*Criza rusă și întrevederile de la București*” identificat în Arh. N.I.C., fond P.C.M. – S.S.I., Politica externă a României, dosar nr. 2/1937, f. 279-288. Acest document a fost publicat în *Documents on German Foreign Policy*, 1918-1945, vol. X, doc. 67. Pasajul privind răspunsul dat de Killinger lui Moruzov a fost tradus și folosit de A. Simion astfel: „Eu nu i-am putut răspunde decât că noi nu putem avea nici o pretenție de la ruși, care în acest război ne-au protejat în spate; noi nu putem decât să ne exprimăm anumite dorințe față de ei. Un ajutor direct împotriva Rusiei ar fi o prostie. Noi... nu dorim deloc să ne descoperim spatele și să renunțăm la protecție de dragul României” (A. Simion, *Dictatul de la Viena*, ediția a II-a, București, 1996, p. 147). Oricum, mesajul lui Killinger era foarte clar: Germania nu era dispusă să ajute România în cazul unei agresiuni sovietice.

¹²⁴ Colonelul dr. Petre Otu, *op.cit.*, p. 120.

¹²⁵ Teritoriul anexat de URSS reprezenta 50 762 km² (după Anton Golopenția, *Populația teritoriilor românești desprinse în 1940*, în „Geopolitica și Geoistoria”, Revista română pentru sud-estul european I. Societatea Română de Statistică, București, 1941, p. 35-49) și 50 135 km² (după dr. Sabin Manuilă, *Studiu etnografic asupra populației României* București, Edit. Institutului Central de Statistică, 1940). Numărul populației se ridică la 3 409 669 locuitori, din care 1 787 364 (52,4%) erau români, 859 667 (26,3%) ruși și ucraineni, 275 419 (8,1%) evrei, 163 828 (4,8%) bulgari, 111 342 (3,3%) greci și 172 048 alte naționalități. Ca teritoriu, aceasta însemna toate cele 9 județe ale Basarabiei, județele Cernăuți și Storojneț, la care se adaugă o parte din județul Rădăuți, plus ținutul Herța (Apud Acad. Vladimir Trebici, *Pierderile teritoriale ale României în vara anului 1940: bilanț demografic*, în „Studii și cercetări socioumane”, nr. 1, București, Edit. I.N.I., 1996, p. 22).

interesată de petrolul românesc pentru a permite transformarea României în teatru de război¹²⁶. După cum s-a afirmat în istoriografia română, în urma unei minuțioase analize a situației României din perspectivă geopolitică, soluția aleasă atunci a fost păstrarea ființei de stat și implicit puțința redobândirii teritoriilor pierdute¹²⁷.

În baza acestor atestări documentare, în care un rol important revine documentelor întocmite de Serviciul Secret de informații al armatei române, confirmate pe deplin și de alte surse diplomatice și memorialistice interne și externe, se poate reconstitui în părțile esențiale strategia guvernului de la Kremlin în realizarea politicii revizioniste, adică intrarea în stăpânire, sau luarea sub control, a unor teritorii ce fuseseră înglobate cândva imperiului țarist: 1) revitalizarea ideologiei panslaviste care să atragă colaborarea și sprijinul rușilor din exteriorul URSS; 2) reîmpărțirea sferelor de influență cu Germania, ceea ce s-a realizat prin pactul Molotov-Ribbentrop și Tratatul de prietenie și stabilire a frontierei sovieto-germane; 3) pregătirea opiniei publice prin acțiuni de propagandă și influență; 4) activizarea comunităților minoritare din teritoriile revendicate, îndeosebi a ucrainenilor, rușilor și evreilor, prin organizarea lor politică în comitete și asociații de inițiativă precum și atragerea lor la ideologia comunistă în vederea creării unor baze de sprijin (obiective realizate prin acțiuni de spionaj și diversiune); 5) deplasarea treptată și neacoperită a unei puternice forțe armate în apropierea granițelor teritoriilor ce erau revendicate, atât pentru ocuparea unui dispozitiv strategic ofensiv cât și pentru descurajarea adversarului; 6) perfectarea unor planuri de acțiune militară pentru orice ipoteză (rezistență sau acceptarea cedării teritoriale); 7) declanșarea operațiilor militare într-un context internațional favorabil și coordonat cu acțiunile Reichului în Europa Occidentală. În fața unui asemenea scenariu, realizat punct cu punct, se poate spune că după formularea celor două note ultimative adresate României, armatei sovietice nu i-a mai rămas altceva de făcut decât să îndeplinească o simplă formalitate.

Reușita unui asemenea scenariu pe seama României a fost posibilă datorită a două cauze fundamentale: situația geopolitică total nefavorabilă intereselor românești și criza internă de sistem. Astfel, pe plan extern, prin promovarea unei politici de neutralitate și echilibru, dar „înclinată spre Anglia și Franța”, România s-a aflat izolată între cei doi coloși revizionisti, Germania și URSS, niciodată împăcați cu clauzele sistemului Versailles. Orice încercare de rezistență armată din partea României putea avea consecințe dintre cele mai tragice. Nu erau întrunite condițiile și elementele pentru o rezistență de tip fin-

¹²⁶ Vezi pe larg la Gh. Buzatu, *op.cit.*, p. 482-503.

¹²⁷ Petre Otu, *Situația geopolitică a României în anii 1939-1940. Considerații de ordin militar*, p. 481.

landez, iar o schimbare a politicii și strategiei militare românești în domeniul apărării independenței, suveranității și integrității teritoriale însemna în fond a alege între două rele: 1) alianța cu Germania, care, înainte de a se cunoaște deznodământul operațiilor militare în Europa occidentală și nordică, pune România în postura deloc dorită de a fi adversara Angliei și Franței, cele două mari puteri care ne sprijiniseră în formarea și recunoașterea unității național-statale și ne oferiseră garanții de securitate; 2) alianța cu URSS prin care se risca pierderea *de jure* și definitivă a teritoriilor revendicate și deschiderea drumului spre bolșevizarea României. Pe plan intern marile carențe în înzestrarea și pregătirea militară, dese remanieri și schimbări de guvern în perioada regimului dictaturii regale, recurgerea la măsurile de represiune în afara cadrului legal, precum și menținerea legilor antisemite demonstrează laolaltă slăbiciunile regimului politic din România, incapabil de măsuri prin care să mobilizeze întregul potențial național la o politică coerentă de apărare. Chiar Frontul Renașterii Naționale, organizația politică menită a mobiliza toate energiile naționale în jurul tronului, a reprezentat pentru suveran o mare deziluzie, fapt pentru care din 22 iunie 1940 a fost înlocuit cu Partidul Națiunii, care se dorea organizat, cum dovedesc documentele Serviciului Secret¹²⁸, după modelul nazist. A fost însă și târziu și inutil. Deși au cunoscut din timp intențiile revizioniste sovietice și mijloacele folosite pentru realizarea lor, precum și atitudinea rezervată a Germaniei de a ne veni în ajutor, în cazul unei agresiuni sovietice, autoritățile românești au dovedit imobilism, așteptând parcă implacabil deznodământul operațiilor din Europa occidentală. Regele Carol al II-lea, în jurul căruia gravita fundamentarea oricărei decizii politico-diplomatice și militare, a sperat prea mult într-o victorie anglo-franceză, cum sigur a mărturisit. Căderea Parisului la 14 iunie 1940, apoi capitularea Franței peste opt zile, a însemnat „un strigăt de durere” și pentru România¹²⁹. Cel mai bine a explicat acest lucru Alexandru Cretzianu, secretar de stat la Ministerul de Externe: „În România, ca și în multe alte părți din Europa, invincibilitatea armatei franceze a fost multă vreme o dogmă, o axiomă, un element fundamental în orice discuție politică. Chiar și puținii germanofili din mijlocul nostru n-au presupus niciodată posibilitatea că forțele lui Gamelin vor fi zdrobite și puse pe fugă de către Wehrmacht în numai câteva zile de luptă. Nu voi încerca să descriu aici măsura influenței înspăimântătoare pe care a avut-o prăbușirea Franței asupra noastră¹³⁰. Deci, România, care din februarie 1938 recursese la un regim politic totalitar – dictatura regelui Carol al II-lea – mai spera încă, în primăvara anului 1940, într-un sprijin al Angliei și Franței, două țări tradițional democratice. Cu îndrep-

¹²⁸ Arh. N.I.C., fond P.C.M. – S.S.I., Politica externă a României, dosar nr. 2/1937, f. 218-283.

¹²⁹ Carol al II-lea, *op.cit.*, p. 191.

¹³⁰ Apud Al. Cretzianu, *The Lost Opportunity*, London, 1957, p. 24-25.

tăţire se poate reproşa oamenilor politici români aflaţi atunci la conducerea ţării că nu au mizat pe „cartea petrolului” şi nu au ţinut seama în mod serios de starea de spirit generalizată în rândul maselor, de a se rezista în faţa oricăror pretenţii teritoriale. Mai mult, ei nu şi-au dat seama că o cedare teritorială fără rezistenţă armată poate duce după sine, în mod firesc, alte compromisuri de acelaşi fel. Ocuparea ţinutului Herţa de către sovietici, teritoriu nespecificat în notele ultimative din 26-27 iunie 1940, apoi cedarea nord-vestului Transilvaniei prin arbitrajul de la Viena (din 30 august 1940), a Cadrilaterului (judeţele Durostor şi Caliacra din sudul Dobrogei) în urma tratatelor de la Craiova din 16 august – 7 septembrie 1940, precum şi ocuparea unor insule de pe Braţul Chilia al Dunării de către Armata Roşie nu constituie altceva decât consecinţele primului compromis făcut în iunie 1940, de a ceda teritorii fără luptă.

După prăbuşirea regimului autoritar al regelui Carol al II-lea, 6 septembrie 1940, România s-a orientat spre Germania, putere politică şi militară care controla autoritar la acea dată situaţia din Europa occidentală, garantase frontierele statului român (prin arbitrajul de la Viena din 30 august 1940), iar în eventualitatea ruperii pactului cu URSS se deschidea perspectiva participării armatei române alături de puterile Axei la eliberarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord. În contextul unei politici cât mai coerente şi obţinerii victoriei într-o astfel de campanie devenea posibilă renegocierea teritoriului cedat Ungariei la 30 august 1940. Nici Carol al II-lea şi nici generalul Ion Antonescu n-au ratificat arbitrajul de la Viena, iar textul nu a fost publicat în „Monitorul oficial”. Era singura soluţie strategică şi politico-militară bazată şi pe un fierbinte patriotism ce putea permite României refacerea tuturor graniţelor ţării. Ea a fost încercată, dar nu şi realizată de generalul Ion Antonescu, Conducătorul statului român în perioada 6 septembrie 1940 – 23 august 1944.

SECRET INFORMATION, DIPLOMATIC ACTION, AND MEASURES
OF A POLITICAL NATURE AT THE EASTERN BORDER OF ROMANIA
IN AUGUST 1939 – JUNE 1940

Abstract

Based on documents mainly belonging to the Secret Intelligence Service of the Romanian Army, also corroborated by other internal and external diplomatic and memorialistic sources, a general image can be given of the Kremlin's strategy in its revisionist policy of coming into possession of or taking under control territories having formerly belonged to the Tsarist Empire: 1) the rebirth of the pan-slavistic ideology aiming to secure the collaboration and assistance of Russians

from outside the URSS; 2) the rearrangement of areas of influence between the URSS and Germany, through the Molotov-Ribbentrop Pact and the Treaty of Friendship and Establishment of the Soviet-German Borderline; 3) the influencing of public opinion through propaganda; 4) the activation of minority communities in the claimed territories, especially the Ukrainian, Russian, and Jewish ones, through political organization in committees and associations, and propagation of communist ideology with the aim to create support centres (the goals being achieved through diversion and espionage); 5) the gradual and openly undertaken dislocation of large troops at the borders of the claimed territories, for the occupation of strategic positions and intimidation of the adversary; 6) the perfecting of plans for military action that would cover any possible development (resistance or compliance); 7) the launching of military operations on a favourable international background, in coordination with the actions of the Reich in Western Europe.

DESPRE O PROBLEMĂ APROAPE NECUNOSCUTĂ: FRONTIERA ROMÂNNO-POLONĂ ÎN PERIOADA INTERBELICĂ, 1918 – 1939

FLORIN ANGHEL

Orice sătean din Bănila pe Ceremuș ar fi privit cu circumspecție sau nedumerire pe cineva care, în 1914, spre exemplu, i-ar fi spus că, pentru a-și lucra micile loturi de pământ, aproape un sfert de comună va trebui să treacă o frontieră. Sau că, din cauza unor procese naturale de rutină, precum îndreptarea râului Ceremuș spre răsărit după evoluții hidrografice sau pluviometrice neobișnuit de intense, întreaga comună risca să aparțină, peste noapte, statului vecin. Care din călătorii obișnuiți cu vagoanele căilor ferate austro-ungare, pe distanța Cernăuți – Sighet – Oradea, și-ar fi închipuit că, după 1918, pentru stăbaterea aceluiași traseu era necesar pe lângă biletul de tren, un pașaport vizat de două consulate, cehoslovac și polon? Și totuși, modificările produse de sfârșitul primului război mondial și prăbușirea imperiilor Europei Central-Orientale au transformat în realitate toate acestea.

La proclamarea independenței polone, 11 noiembrie 1918, nu era foarte clar ce răspuns putea fi dat la întrebarea „ce este Polonia?” Dacă în ceea ce privește Germania, Aliații dăduseră asigurări că frontierele vor fi descrise în tratatele de pace, în ceea ce privește ceilalți vecini – Lituania, Cehoslovacia, România, Letonia – demarcațiile nu erau stabilite și, în unele cazuri, precum Teschen (cu Cehoslovacia) și Wilno (cu Lituania) s-a ajuns la război.

De la debutul noilor structuri statale, ca și în cazul României, Polonia avea sprijin și garanții ferme din partea Franței, la Paris fiind avansate sau aprobate proiectele Mareșalului Piłsudski de reorganizare a Europei central-orientale. Referitor la această alianță strategică, de la Varșovia se susține că a fost vorba, în esență, de o adevărată relație clientelară¹ (în anii '20). Planurile franceze, așa cum reiese din ședința de la Quai d'Orsay din 29 ianuarie 1919, preconizau organizarea statului polon ca o contrapondere la acțiunea germană, barieră între Rusia și Germania și, firește, stavilă împotriva bolșevismului. Viitoarea Polonie urma să se bazeze pe trei principii fundamentale: 1) asigurarea unui debușeu la Marea Baltică (atât din rațiuni militare – era vorba de un riveran antigerman – cât și economic)

¹ Henryk Bulhak, *Polska a Franca. Z dziejów sojuzu 1922-1939*, Historia pro Futuro, Warszawa, 1993, p. 319.

2) *asigurarea vecinătății dintre Polonia și România* și 3) *arbitrarea justă a diferendelor de frontieră cu Cehoslovacia, Ucraina, Bielorusia și Lituania*².

În ceea ce privește România, cercurile franceze se pronunțau la fel de categoric: ministrul de externe de la Paris considera, la 9 decembrie 1918, că „România este principalul punct de sprijin în Europa Orientală”. Franța era pregătită să întărească România Mare și să garanteze conexiunea teritorială dintre Polonia, Cehoslovacia și statul român³.

În stabilirea geopoliticii și geostrategiei imediat postbelice primare s-au dovedit, alături de aspirațiile naționale și ale autodeterminării, de multe ori nerespectate în Europa central-orientală, planurile franceze de control și influență. Surse pariziene discutau chiar despre *predominanța securității militare a Franței asupra tuturor celorlalte probleme economice și etnografice*, securitate care ar fi presupus, obligatoriu, asigurarea frontierelor comune în re România, pe de o parte, Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia, pe de altă parte⁴. Această politică regională a fost influențată nu doar de importanța statelor respective ci și de competiția, în primul rând economică, cu Marea Britanie⁵.

Demersul privind stabilirea frontierei româno-polone trebuie analizat în lumina a două componente esențiale. Despre prima, opțiunea și insistența franceză, am amintit și ea urmărea, sigur, constituirea și consolidarea aceluia „cordon sanitar” menit să se opună Rusiei Sovietice și să permita influența politică, economică și militară a Franței. Pe de altă parte, însă având în vedere că această componentă a fost determinantă doar în primii ani postbelici, 1918 – 1919 voința și soluția găsită de București și Varșovia, în mod rec proc, ni se par elementul primordial în creionarea noii configurații a regiunii.

După cum este cunoscut, anexarea Bucovinei de către Austria, în 1775, a avut drept principal scop asigurarea unei legături lesnicioase, directe, între Transilvania și Pocuția. Prima delimitare a frontierelor nord-bucovinene este semnalată în convenția austro-turcă din 7 mai 1775, urmata de fixarea graniței între Moldova și Bucovina (convenția de la Palamutka, din 2 iulie 1776)⁶. Mai târziu, în 1887 și 1900, România și Austro-Ungaria stabileau exact starea de pe teren a liniei de demarcație⁷.

² Kalervo Hovi, *Cordon sanitaire or barrière de l'Est? The Emergence of the New French Eastern European Alliance Policy, 1917-1919*, Turun Yliopisto, Turku, 1975, p. 175.

³ *Ibidem*, p. 178-179.

⁴ Henri Austruy, *La frontière polono-roumaine*, în „La Nouvelle Revue”, Paris, 15 april 1919, p. 6.

⁵ Kalervo Hovi, *Alliance de revers. Stabilization of France's Alliance Policies in East Central Europe, 1919-1921*, Turun Yliopisto, Turku, 1984, p. 83.

⁶ Ioan C. Băcilă, *Răpirea Bucovinei și delimitări spre nordul Bucovinei*, extras din „Arhivele Basarabiei”, Chișinău, an III, nr. 2, 1931, p. 8-15.

⁷ *Ibidem*, p. 16-20.

Proclamarea, la Cernăuți, a unirii Bucovinei cu România (28 noiembrie 1918) a fost urmată, evident, de insistente eforturi privind, pe de o parte, stabilirea exactă a întinderii provinciei spre Nord și, pe de altă parte, asigurarea unei bune vecinătăți. Singura garanție a stabilității și păcii în zonă părea a fi noul stat polon. În rândul cercurilor de la Varșovia (și chiar în mediile exilului de la Londra și Paris) era conturată, în toamna – iarna lui 1918, o strategie clară privind noul sistem de alianțe ce implica și o politică coerentă în ceea ce privește raporturile cu vecinătatea. Astfel, semnale spre București, în această idee, paralel cu cele din cercurile franceze, veneau încă în decembrie 1918, când Comitetul Național Polon de la Londra contacta legația română pentru a insista ca, la viitoarea Conferință de pace, „frontiera Sud-Estică a statului polon să fie limitrofă României”. Conte Sobranski argumenta din punct de vedere strategic și economic: „cele două țări, cu relații economice intime, își vor asigura reciproc un debușeu la Marea Neagră și la Marea Baltică”. Garanția principală, susținea intervenția polonă, era aceea că „ideea unei Polonii Mari limitrofă României Mari este binevenită la Paris”⁸.

Ionel Brătianu, în permanent contact cu noile guverne de la Praga și Varșovia, asigura că România este gata să dezvolte „relații politice și economice din cele mai intime” cu cele două state, inclusiv prin stabilirea de frontiere comune⁹. Șeful guvernului de la București și, concomitent, artizanul diplomației imediat postbelice, insista pentru aplicarea imediată a planului de joncțiune polono-română pe linia Munkacs-Stryj (în Rutenia și Pocuția)¹⁰.

Un document polon, descoperit de noi în arhivele de la Varșovia și pe care l-am datat aprilie – mai 1919, condamnă crearea unui eventual „culoar” între Rusia Sovietică și Europa Centrală. Există o îngrijorare evidentă în ceea ce privește rezultatele „politicii culoarului” deoarece, releva documentul, se putea aplica vechea concepție cehă potrivit căreia Boemia va prelua locul Germaniei în Rusia și va dirija viitorul acestei țări. Pentru aceasta, se continuă, „realitățile politice cer să se stabilească o solidă barieră între Baltica și Marea Neagră care să facă față *antantei bolșevico-islamiste* (n.n. – sublinierea noastră) de la Marea Neagră la Egee, pericolelor ruse și germane ca și împotriva viitoarei politici germane ale căror tendințe sunt deja cunoscute”¹¹.

Chiar în rândul membrilor Casei Regale române, în special Regina Maria, opțiunile erau categorice. Suverana României declara cu convingere, lăsând în urmă un puternic impact la nivelul opiniei publice și cercurilor conducătoare

⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, București, fond 71/1914, vol. 90, f. 14-15, Raport nr. 1 945 de la legația română din Londra, decembrie 1918

⁹ Ibidem, fond Londra, vol. 34, f. 390-391, Telegrama nr. 7 de la Ion I. C. Brătianu către legația din Londra, 2 ianuarie 1919.

¹⁰ Ibidem, fond 71/1914, vol. 181, f. 93. Telegrama nr. 343 de la Ion I. C. Brătianu către M. Platerkyde, 26 aprilie 1919.

¹¹ Archiwum Akt Nowych, Warszawa, M. S. Z., vol. 6 370, f. 296-306.

polone și Aliate: „Cele două state ale noastre sunt chemate să fie vecine. Trebuie ca Polonia și România să aibă o frontieră comună. Trebuie în mod absolut”¹².

Elitele politice bucovinene, direct interesate, admiteau, în debutul negocierilor bilaterale, ideea susținută în proclamația de la Cernăuți, din noiembrie 1918, și anume frontiera istorică pe linia Nistru – Colacin – Ceremuș. Orice rectificare, atrăgeau atenția bucovinenii (N. Flondor și Al. Vitencu) trebuia atent cumpănită având în vedere motive economice, militare, strategice, locale. Astfel, se considera că linia ferată Cernăuți – Zalescic, arteră principală a provinciei, trebuia să treacă numai prin teritoriul românesc iar liniei Nepolocăuți – Vijnița, cu legătură spre Cernăuți, era necesar să i se garanteze apartenența la România în condițiile în care „valea Ceremușului își are debușeul economic natural la Cernăuți”. Erau necesare analize asupra cererilor populației românești aflată dincolo de frontiera veche a Bucovinei (teritorii de peste Nistru, cu precădere); „sate răzășești care prin alipirea la Galiția (n.n. – Polonia) ar cădea pradă slavisirii”. S-ar fi acceptat „rectificări”, susțineau petiționarii, doar în regiunea Storojinețului „a cărui cedare n-ar constitui o pierdere mare economică, nici etnografică. Nici din punctul de vedere al siguranței frontierelor n-ar constitui cedarea districtului numit o amenințare a teritoriilor românești”¹³.

Intervenția armată română în Pocuția – în mai-august 1919 – a pus în modul cel mai pregnant problema liniei de demarcație mai ales că, de jure, provincia nu fusese atribuită Poloniei. Operațiunile comune polono-române s-au soldat cu un succes binevenit într-o zonă puternic afectată de conflictele de interese. Românii au acceptat evacuarea Pocuției, fără a pretinde despăgubiri materiale sau teritoriale, în ciuda unor intervenții locale (evreiești) favorabile unei administrații de la București. Înainte de retragere, la 20-21 iulie 1919, la Lwów (Lemberg) era semnată convenția bilaterală privind evacuarea Pocuției (semnatarii fiind generalul Iacob Zadic și generalul conte de Lamezan Salins). La art. 2 al documentului era tratată, pentru prima dată, problema noii frontiere comune: „după evacuarea Pocuției, linia care separă armata română de armata polonă va fi formată de frontiera istorică a Bucovinei, începând de la satul Babin, pe Nistru, până la Iablonița, pe Ceremușul Alb. Satul Serafince (Serafințe) face parte din terenul ce urmează a fi reocupat de armata polonă”¹⁴. Conform convenției, granița pleca de la talvegul Nistrului, la o distanță de 2 km în aval de confluența râului Siret, continua lăsând calea ferată de la Zastavna, la sud de Nistru, pe teritoriul român, atingea linia lacului Verenceanca (delimitarea luciului de apă era lăsată în seama

¹² Ibidem.

¹³ Arhiva M. A. E., fond 71/1914, vol. 58, f. 86, memoriu semnat de N. Flondor și Al. Vitencu către delegația română la Conferința de pace de la Paris, 4 iulie 1919.

¹⁴ Pentru o viziune mai largă vezi studiul nostru *O dilemă teritorială și un debut diplomatic. Ocuparea Pocuției de către Armata Română (24 mai – începutul lunii august 1919) și debutul relațiilor româno-polone*, în „Revista Istorică”, nr. 9-10, 1995, p. 761-771.

viitoare Comisii Mixte) și continua în amonte de șoseaua Coțmani – Drăcineț, pe bazinul râurilor Ceremuș și Siret, atingând vechea frontieră dintre Ungaria și Bucovina¹⁵.

De jure, în statut internațional, linia de demarcație a fost stabilită prin tratatul de la Sévres, din 10 august 1920 și ea era, în esență, similară cu cea convenită în acordul de la Lemberg din iulie 1919. Alianța strategică bilaterală din 3 martie 1921 stipula, succesiv, în protocolul secret C că „ambele guverne (n.n. – român și polon) se angajează a negocia în spiritul cel mai favorabil un schimb de frontieră cu scopul de a înlesni comunicațiile între Bucovina și Maramureș (n.n. – calea ferată Cernăuți – Sighet traversa teritoriile Poloniei și Cehoslovaciei) fără ca teritoriile schimbate să fie necesarmente de dimensiuni egale”¹⁶. În schimb, România se angaja să acționeze pentru intrarea Galiției Orientale în frontierele Poloniei, ceea ce s-a și întâmplat, prin decizia Conferinței Ambasadorilor din martie 1923.

Partea polonă prevedea o „rectificare” de frontieră „lăsând Poloniei deplina posesie asupra căii ferate Horodenka – Zaleszczyki”, în schimbul unor diverse avantaje comerciale: acordarea reciprocă a clauzei națiunii celei mai favorizate, facilități speciale pentru exportul de cereale și animale, zonă liberă polonă la Brăila (bază maritimă și comercială), dublarea căii ferate Colomeea-Cernăuți¹⁷.

Nu cunoaștem din surse arhivistice directe *de ce* între 1921 – 1926 oficialii de la București și Varșovia nu au fost interesați în stabilirea concretă, pe teren, a frontierei. Putem, însă, propune ca principale motive interesele pragmatice și preocupările diplomației polone pentru clarificarea relațiilor tensionate sau conflictuale cu Lituania, Germania, Danzig, Cehoslovacia, Rusia Sovietică și pentru obținerea unui statut internațional unanim recunoscut pentru provinciile răsăritene. Alianța din martie 1921, totodată, garanta un statu-quo ce nu putea fi atacat (la rândul ei, România avea numeroase probleme în ceea ce privește Transilvania, Basarabia și chiar Cadrilaterul). Cazul româno-polon nu este singular: el este perfect valabil și pentru celălalt aliat de încredere al Poloniei: Letonia. După ce provincia letonă Latgalia a fost eliberată de albgardiști și bolșevici și cedată statului leton în 1920¹⁸, frontiera a fost stabilită provizoriu la sud de Daugavpils

¹⁵ Arhiva M. A. E., fond 71/1914, vol. 54, f. 84-85, scrisoare a lui Dutasta pentru Ion I. C. Brătianu, 2 iulie 1919.

¹⁶ Ibidem, fond Convenții, 13/P 1, vol. II bis, nepaginat, Memoriu al Marelui Stat Major (semnat col. L. Bărzotescu) asupra propunerii de delimitare a frontierei polono-române, 14 iulie 1926.

¹⁷ A. A. N., Warszawa, M. S. Z., vol. 6 407, f. 197-198, proiect de convenție polono-română, 1920-1921.

¹⁸ Vezi pentru detalii Pawel Woroniecki, *Konsolidacja państw bałtyckich i Polski w latach wojny z Rosją Radziecką, 1918-1920*, în vol. *Polacy, Litwini, Niemcy w Kregu wzajemnego oddziaływania*, Olsztyn, 1992, p. 88 și Piotr Łossowski, *Łotwa nasz sąsiad. Stosunki polsko-łotewskie w latach 1918-1939*, Mozaika, Warszawa, 1990, p. 9-10.

(Dunaburg). Această graniță nu a fost, însă, trasată cu precizie și nici recunoscută în mod expres prin vreun document juridic¹⁹. Abia ministrul de externe Józef Beck va reglementa o situație ce părea stranie la prima vedere, în 1935.

La 20 iulie 1926 a fost înființată Comisia mixtă de delimitare româno-polonă, cu misiunea de a proceda la stabilirea pe teren a graniței²⁰. Sediile comisiei erau la Cernăuți și Sniatyn. Prima ședință a noului organism s-a ținut în una din sălile Primăriei din Cernăuți, la 25 iulie 1926, România fiind reprezentată de N. Arion, directorul Departamentului Frontiere în M. A. E., I. Grigorcea, președintele Băncii de Est din Cernăuți, col. Gh. Drăgănescu, delegat tehnic și Gh. Cosma, secretarul delegației. Polonia era condusă de experimentatul om politic și negociator diplomatic Leon Wasilewski și avea în delegație alți trei oficiali: Andrzej Ziemiecki, Jan Medynski (trimis special al Ministerului Lucrărilor Publice) și Aleksander Cybulski, secretar în M. A. E.²¹.

Cum era viața cotidiană a locuitorilor din preajma noii frontiere și ce reprezenta pentru aceștia misiunea noii Comisii? În primul rând, trebuie să stabilim că, în ceea ce privește regiunea de graniță, nici România și nici Polonia nu aveau de revendicat minorități aparținând celeilalte părți. Dacă Bucovina era locuită de, probabil, 70 000 poloni (aproximativ 6% din total după statisticile, maxime, ale oficialilor poloni)²², în Galiția polonă numărul românilor era, cu siguranță, infim. Dispunem de documente relevante referitoare la situația demografică de la granița județului Cernăuți (valabile, fără doar și poate, și pentru județul Storojineț) conform cărora, în 10 comune limitrofe, numărul capilor de familie români era de 23 (cei mai mulți, 9, în Crisceatec și 4 la Malatinești, în vreme ce la Chisălău și Culeuți nu era înregistrat nici un român). Polonii, erau, proporțional, ceva mai mulți – 38 de capi de familie – cei mai mulți la Zvineace (11). Crisceatec (10) și Cadobești (6). Numărul lor este însă foarte redus comparativ cu cel al ucrainenilor (3 588 capi de familie, aproape în unanimitate la Malatinești, Chisălău, Borăuți, Prelipcea, Răpujineț și Culeuți) sau al evreilor (194 capi de familie, cei mai mulți la Zvineace, Cadobești și Chisălău)²³.

Un document provenit din mediile românești, aprecia că „locuitorii însăși – ruteni și evrei – nu s-ar putea spune că din acest punct de vedere (n.n. – al apartenenței la Polonia sau România) ar avea vreo preferință. Ceea ce îi preocupă

¹⁹ Joseph Beck, *Dernier rapport. Politique polonaise, 1926-1939*, Éditions de la Braconnière, Neuchâtel, 1951, p. 77-78.

²⁰ Arhiva M. A. E., fond România, vol. 494, f. 74, material „Controversa relativă la frontiera polono-română pe Ceremuș”. 18 noiembrie 1933.

²¹ Ibidem, fond Convenții, 13/P 1, vol. II bis, nepaginat.

²² *Kurjer Polski w Rumunji*, Cernăuți, an II (IV), nr. 51 (181), 22 iulie 1934, p. 7

²³ Arhiva M. A. E., fond Convenții, 13/P 1, vol. II bis, referat privind populația din comunele limitrofe cu frontiera polonă din județul Cernăuți, 17 septembrie 1926.

*pe ei este ca frontiera să le permită munca pământului, pășunatul vitelor, transportul lemneior și circulația locală*²⁴ (sublinierea noastră).

Inconveniente proveneau din faptul că numeroși locuitori din zonă au fost separați fie de proprietățile lor agricole, fie de propriile case. La Orășeni, Clivești, Borăuți, Babin, Crisceatec și Moscoreni cetățenii noilor state dispuneau de terenuri în partea opusă, într-o regiune de 1-5 km distanță de frontieră. Loturile erau, în general, de dimensiuni reduse, cele mai multe de 1-2 ha (la Chisălău, însă, un cetățean român revendica 10 ha aflate în teritoriul polon, la 16 km de frontieră)²⁵. La Vășcăuți și Ceartozia spre exemplu, din cauza cursului Ceremușului, granița trecea prin curțile multor case, îngreunând paza și locuirea propriu-zisă.

O mutație într-adevăr dramatică în soarta cotidiană a acestor locuitori a reprezentat-o situația inedită în care, majoritar crescători de animale, sătenii nu mai puteau dispune de întinsele pășuni de calitate aflate de partea cealaltă a Ceremușului, în Polonia. La Iablonița, spre exemplu, dovedim că majoritatea familiilor erau proprietare de pășuni, păduri sau terenuri amenajate aflate pe teritoriul polon. Erau serios afectate și rețelele locale de transport: satele de pe malul românesc al Ceremușului Alb foloseau șoseaua din partea stângă (acum polonă) pentru a ajunge la Vijnița și, apoi, la Cernăuți. Cei mai mulți săteni contribuiseră înainte de război cu fonduri însemnate (35% din costurile lucrărilor) la construirea acestei șosele pe care, din considerente strategice și militare, nu o mai puteau folosi²⁶. Lipsa cronică a comunicațiilor facile amenința, desigur, cu o sărăcire brutală și imediată.

Polonii revendicau, pe de altă parte, fabrica de zahăr de la Crisceatec, construită înainte de 1914 și devenită, din 1923, societate anonimă română cu principal acționar banca Chrissoveloni. Conform unor date, 9% din zahărul românesc era produs aici iar o mare parte a comunelor limitrofe își bazau existența materială pe cultura sfeclei de zahăr²⁷. Pretențiile polone aveau în vedere și satele Crisceatec și Zvineace, ultimul adăpostind un vechi și interesant lăcaș bisericesc românesc, renumit printre pelerinii ortodocși datorită unei icoane făcătoare de minuni. Totodată, o astfel de cedare ar fi întrerupt șoseaua strategică Crisceatec – Coțmani și ar fi pus serioase probleme în ceea ce privește amplasarea punctelor de frontieră²⁸.

Principala problemă, însă, a negocierilor polono-române din prima fază a delimitării frontierei a fost *un eventual schimb de teritorii* (amintit de alianța din 3 martie 1921) care să asigure legătura strategică dintre Bucovina și Maramureș. În speță, *partea română vorbea despre cedarea regiunii Kosow*.

²⁴ Ibidem, Memoriu asupra frontierei polono-române (semnat col. Gh. Drăgănescu), 20 septembrie 1926.

²⁵ Ibidem, Referat-studiu (semnat de mr. Cosma), 16 septembrie 1926.

²⁶ Ibidem, Memoriu asupra frontierei polono-române, 20 septembrie 1926.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem, Referat al Subcomisiei Teritoriale despre ședința de la Zalucze, 11 decembrie 1926.

Debutul acestui demers a fost înregistrat încă din toamna lui 1926, în cadrul Comisiei Mixte de Delimitare, polonii insistând pentru posesiunea integrală a căii ferate Horodenka – Babin – Zalescic. Delegații varșovieni propuneau, pentru rezolvarea contenciosului, construirea unei comunicații eficiente prin Vatra Dornei, lăsând clar să se înțeleagă că regiunea revendicată, la schimb, de România (aproximativ 9 000 ha cu 14 000 locuitori) ar provoca în Sejm o tulburare deosebită deoarece Polonia era hotărâtă să reziste oricărei presiuni de cedări teritoriale. Mai mult decât atât, polonii aminteau că renunțau la cererile lor privind Criscea-tecul (cu fabrica de zahăr) datorită, în principal, intervențiilor influentului prinț Kazimierz Lubomirski, proprietarul fabricii de zahăr de la Horodenka, el nedorind o concurență serioasă în zonă²⁹. Românii ar fi acceptat o cesiune în parte a căii ferate Horodenka-Zalescic cu condiția ca noua frontieră să înglobeze sub administrația Bucureștiului șoseaua Iablonița – Copilaș, între Bucovina și Maramureș. La refuzul categoric al delegației polone (propunerea maximă discuta despre 1 200 ha), șeful Subcomisiei Teritoriale române a replicat, supărat, că a reprezentat o greșeală din partea României faptul că s-a retras din Pocuția, în iulie-august 1919, și nu a rămas pe linia Colomeea-Delatyn³⁰.

Concret, era vorba despre o cedare polonă de 580 km² (maxim) în schimbul unui teritoriu românesc de 75 km². Regiunea ce ar fi fost cedată de Polonia cuprindea, esențial, șoseaua și calea ferată Bucovina – Maramureș și permitea ieșirea din izolarea munților a locuitorilor de pe valea Ceremușului. În schimb, cei 75 km² promiși Poloniei aveau calea ferată Horodenka-Zalescic (podul de peste Nistru necesita lucrări în valoare de 15 milioane lei), în lungime de 16 km, 4 comune precum și fabrica de zahăr de la Criscea-tec, cu o producție anuală de 1500 vagoane și având 900 de lucrători și funcționari. Comandantul român al Corpului de Grăniceri evalua o scurtare a frontierei cu 80 de km în cazul schimbului iar Ministerul Lucrărilor Publice susținea că distanța dintre Bucovina și Maramureș s-ar fi redus la 70 km (fața de 200 km, ocolind prin Iacobeni)³¹.

Capătul de sud al regiunii Kosow – cerut de România – se înfățișa ca o limbă de pământ între statul român și Cehoslovacia. Este vorba despre un platou cu o altitudine medie de 1000 – 1500 metri pe care se aflau islazuri bune pentru vite, întinse terenuri cu păduri tinere și importante bogății miniere, majoritatea neexploatate. Zona era cunoscută și pentru valoarea climaterică și balneară, cu o climă caldă de munte și izvoare de ape minerale, precum cel de la Burkut. În zona

²⁹ Ibidem, Referat al Comisiei de Delimitare (semnat de Iancu Grigorcea), 12 octombrie 1926.

³⁰ Ibidem, Referat al Subcomisiei Teritoriale despre ședința de la Zaluze, 10 decembrie 1927.

³¹ Ibidem, Memoriul nr. 110 al Comisiei de Delimitare (semnat de N. Arion), 22 februarie 1927.

oferită de România, la schimb, se află comunele Crisceatec, Babin, Prelipcea și Chisălău unde, în baza reformei agrare, fuseseră aduse și instalate, în 1924, aproape 150 de familii de români³².

Raționamentul de bază al cercurilor polone – înainte și după lovitura de stat din mai 1926 care, de altfel, nu a influențat în nici un fel cursul negocierilor bilaterale – era acela că Varșovia se găsea în fața tendințelor neconținut manifestate ale Germaniei de a obține revizuirea frontierei polono-germane, mai ales în ceea ce privea Danzigul. În astfel de condiții, Polonia era nevoită să proclame drept fir călăuzitor al politicii sale față de Berlin principiul menținerii integrale a statu quo-ului creat prin tratatele de pace și să respingă, în consecință, orice încercare de modificare a frontierelor ei. Guvernul polon nu dorea să creeze nici cel mai mic precedent pe care Germania să-l poată invoca; deci, nu era în măsură să cedeze României nici un fel de teritorii. Comunicatul oficial din 2 martie 1927 – „guvernul Republicii Polone nu prevede nici un fel de concesiuni teritoriale în favoarea României” – era susținut, cu înțelegere și prietenie, și de N. Titulescu, care recunoștea pericolul pe care îl reprezenta precedentul cesiunii unei părți a Galiției Orientale sau a colțului sud-vestic al Bucovinei, eveniment ce putea fi lesne folosit atât de Germania (contra Poloniei) cât și de Ungaria (contra României)³³.

După intensele negocieri din 1926-1927, putem avansa ideea că, la începutul lunii ianuarie 1928, ambele delegații au acceptat, ca bază a discuțiilor privind fixarea frontierei, *excluderea schimbului de teritorii*, implicit renunțarea la clauza din protocolul secret al alianței semnate de Take Ionescu și Eustachy Sapieha, la 3 martie 1921. În dezbaterile Comisiei din 20 – 26 ianuarie 1928, Polonia consimțea să refacă șoseaua Iablonița – Copilaș iar România se angaja să construiască pe teritoriul ei șosele de joncțiune care să unească cele două extremități amintite cu Vijnița (Bucovina) și Poiana Rusului (Maramureș). Totodată, Varșovia era pregătită să acorde liberul tranzit pe teritoriul polon pentru vagoanele căii ferate Cernăuți – Sighet. Partea română, la rândul ei, propunea redarea traficului pe linia Zalescic – Horodenka pentru ca producția de sfeclă de zahăr cultivată în regiunea Zalescicului, să poată fi lesne transportată la fabrica de la Horodenka³⁴.

Șoseaua de legătură dintre Bucovina și Maramureș prezenta, la momentul compromisului din ianuarie 1928, importante inconveniente. Un raport al lui Leon Wasilewski ne redă o descriere deloc încurajatoare de vreme ce se arăta că, în totalitate, era exclusă „orice comunicație normală”, șoseaua fiind „foarte inegală” și, pe unele porțiuni, „foarte periculoasă” pentru că îi lipseau parapetii de lemn și era foarte prost întreținută. De asemenea, ea era imposibil de traversat pe timp de

³² Ibidem, adresa nr. 1 a Consiliului Agricol J. Scutaru din Cernăuți pentru Delegația română din Comisia Mixtă de delimitare, 18 februarie 1927.

³³ Ibidem, Referat asupra conferinței plenare de la Varșovia a delegațiilor române și polone privind fixarea frontierei (semnat de N. Arion), 12 și 13 aprilie 1927.

³⁴ Ibidem, Raport al lui I. G. Duca pentru Ministerul Comunicațiilor. 1 februarie 1928.

iarnă, iar zăpada ține aici 7-8 luni pe an³⁵. Nici partea română nu era scutită de dificultăți, restabilirea circulației pe calea ferată Zalescic–Horodenka și reconstituirea podului peste Nistru de la Schit fiind evaluate la 31,3 milioane de lei în timp de un an și două luni de la debutul activităților³⁶.

Din momentul acceptării nerecurgerii la cesiuni teritoriale reciproce – la începutul anului 1928 – accentul principal l-a constituit delimitarea pe teren a liniei și rezolvarea problemelor tehnice. Astfel, în iunie 1928 se evaluau costurile tuturor materialelor necesare marcării frontierei (borne, ciment, nisip, pietriș) și a transportului lor de la Cernăuți la punctele vamale. Suma, avansată de Ministerul Finanțelor, se ridica la aproape 6 milioane lei (mai exact 5 914 177 lei)³⁷.

Pe teren, delimitarea presupunea o atentă analiză a cursurilor de apă, de aceea în Comisia Mixtă au fost cooptați, din ianuarie 1928, și experți în hidrografie: ing. Alfred Konopka (printre altele, autor al unui interesant proiect de canal între Marea Baltică și Marea Neagră) și ing. Józef Kuzmin (de partea polonă), ing. Ion Mihalache (de partea română). Era vorba, în esență, de stabilirea corectă a frontierei pe Ceremuș, Munceluș și Nistru³⁸.

În mod oficial, erau stabilite și punctele vamale de cale ferată: Zaleszczyki – Schit (pe Nistru), Kutu – Vijnîța (pe Ceremuș), Sniatyn – Grigore Ghica Vodă (pe Prut).

După parcurgerea documentației aflate în arhivele Ministerului român de Externe am reușit să stabilem, de-a lungul frontierei, următoarele puncte de trecere spre sau dinspre Polonia:

- 1) cu statut de vamă – Crisceatec, Babin, Grigore Ghica Vodă, Vijnîța;
- 2) sucursale vamale – Mosorovca, Crisceatec Pod, Orășeni, Vășcăuți, Răstoace, Gura Putilei;
- 3) puncte simple – Iablonița, Revina, Ciornobuzi.

Deja la nivelul anului 1929, în sesiunile Comisiei Mixte de Delimitare se acorda un interes sporit problemelor locale, mai ales în ceea ce privește transportul, economia (în special pășunat și cultivarea terenurilor), proprietăți, etc. Leon Wasilewski era de acord, în cadrul întrevederii din luna martie, că era necesar să se țină de „relațiile economice locale” și anume ca turmele de vite aparținând proprietarilor români să poată folosi fără impedimente dreptul de trecere peste frontieră spre pășunile aflate pe teritoriul polon (caz valabil îndeosebi

³⁵ Ibidem, vol. 3, nepaginat, Memoriu al lui Leon Wasilewski referitor la șoseaua Hriniava – Copilaș, 23 ianuarie 1928.

³⁶ Ibidem, adresa nr. 02570 a Ministerului Comunicațiilor către Ministerul de Externe, 1 martie 1928.

³⁷ Ibidem, adresa nr. 153857, 9 iunie 1928.

³⁸ Ibidem, Raport nr. 431 al delegatului tehnic, col. Gh. Drăgănescu, către Al. Iacovaky, 10 mai 1928.

pentru Maramureș)³⁹. Kobylanski, însărcinatul cu afaceri al Poloniei la București, și el, prezenta, la 4 august 1929, un set de propuneri privind îmbunătățirea traficului local de frontieră. Varșovia era gata să acorde în regiunea Kosow permise pentru trecerea vitelor la pășune în condițiile în care prescripțiile sanitare obligatorii pe teritoriul polon erau respectate iar partea română ar fi acceptat, la rândul ei, trecerea liberă a meseriașilor și liberilor profesioniști în scopul de a-și exercita meșteșugurile sau profesiunile lor. Trecerea nu putea fi acordată decât prin punctul Hriniava iar proprietarul trebuia să anunțe cu 48 de ore înainte autoritățile polone din Kosow⁴⁰.

Tot din partea polonă și un interesant proiect de înțelegere privind înlesnirile traficului local de frontieră datat 7 martie 1929. Potrivit lui, cetățenii unui stat, locuind în zona de 10 km a frontierei, puteau obține de la autoritățile locale respective autorizații de a trece și rămâne în statul vecin în zona de 10 km a frontierei. Cei care erau acceptați pentru o astfel de autorizație, puteau rămâne timp de trei zile pe teritoriul statului vecin. Proprietarii de terenuri puteau trece împreună cu lucrătorii lor fără vamă, sub rezerva îndeplinirii anumitor formalități⁴¹.

Concretizarea acestor discuții s-a realizat prin semnarea convenției bilaterale referitoare la înlesnirea traficului local de frontieră, la Varșovia, în 7 decembrie 1929. Documentul, în 33 de articole, clarifica cine anume putea beneficia de permisele de trecere a frontierei: proprietarii exploatațiilor agricole situate în zona frontaliară, membrii familiilor lor, arendașii, uzufructarii și beneficiarii legali ai terenurilor situate în această zonă, lucrătorii necesari pentru exploatare, meseriașii, clericii, medicii veterinari, funcționarii oficiali cu serviciul în zona limitrofă. Aceste permise puteau fi eliberate de autoritățile administrative ale județului unde petiționarul își va avea domiciliul. Erau prevăzute și taxele aferente: 10 lei (0, 50 zloți) – o trecere, 60 lei (3 zloți) – un permis permanent, 40 lei (4 zloți) – un permis eliberat pe motive economice. Totodată, locuitorii zonei limitrofe aveau posibilitatea, pentru a practica pășunatul vitelor, să treacă de parte cealaltă a frontierei cu scutire de vamă și de alte taxe.

Legătura directă dintre Bucovina și Maramureș, pe calea ferată, a fost, așa cum am anintit de câteva ori, un obiectiv urmărit cu perseverență de mediatorii români. În acest sens, au fost trimise semnale concludente la Praga și Varșovia. Pentru o călătorie obișnuită, cu trenul, între Cernăuți și Sighet, Satu Mare sau Oradea, era necesară obținerea unui pașaport care trebuia vizat de consulatele

³⁹ Idem, fond Convenții, 13/p 2, vol. I, adresa nr. 17383 a M. A. E. către Legația României la Varșovia, 16 martie 1929.

⁴⁰ Ibidem, Raport privind Convenția pentru traficul de frontieră și pășunat, 4 august 1929.

⁴¹ Ibidem, text propus de guvernul polon, 7 martie 1929.

polon și cehoslovac (cu cheltuielile de rigoare). Neavenite se prezentau, sigur, și controalele de rutină ale bagajelor⁴².

La 9 noiembrie 1929, la Praga, reprezentanții celor trei state, Francisc Moskwa (Polonia), Cezar Mereuță (România) și Jaroslav Urednické (Cehoslovacia) semnavă o așteptată convenție care stipula libertatea tranzitului feroviar dintre Bucovina și Maramureș prin teritoriile polon și cehoslovac, între gările Grigore Ghica Vodă (România) – Sniatyn – Zalucze – Woronienka (Polonia) – Jasina (Cehoslovacia) – Valea Vișeuului. Conform documentului elaborat în 30 de articole, Polonia și Cehoslovacia acordau facilități pentru un tranzit special de călători, bagaje, mesagerie, mărfuri și poștă în sectoarele respective. Călătorilor din trenurile românești nu li se percepeau formalități vamale dar li se interzicea coborârea sau urcarea din/ în aceste trenuri în/ pe teritoriile polon sau cehoslovac și de a primi sau preda orice fel de obiecte (art. 3); în același timp, trenul în tranzit era supus legilor țărilor pe care le traversa iar interdicțiile de import-export, și tranzit de mărfuri, publicate în țara de tranzit, nu erau aplicabile cazului de față⁴³.

Tot în legătură cu căile ferate de frontieră am dori să semnalăm și angajamentul bilateral de construire a podului peste Ceremuș, între Kutý și Vijnîța. Conform înțelegerii, C. F. R. se obliga să construiască linia dintre Vijnîța și Ceremuș (aproximativ 600 metri) în timp ce căile polone P. K. P. realizau construirea podului peste râu, sectorul de cale ferată până la Kutý și gara orașului⁴⁴. În acest fel, o legătură deosebit de lesnicioasă, a doua ca importanță după cea de la Sniatyn – Grigore Ghica Vodă, era stabilită între cele două state, facilitând schimburile economice și putând fi folosită, în caz de necesitate, pentru tranzitul de material de război (atragem atenția asupra cazului Kutý – Vijnîța în perioada septembrie – octombrie 1939 când mii de persoane, oficialități, militari și civili au folosit acest drum pentru a se refugia). Linia Vijnîța – Kutý era deschisă oficial la 1 septembrie 1935. Concomitent, părțile promiteau reciproc să înceapă reconstrucția podului de cale ferată de pe Nistru, între Zaleszczyki și Schit.

Negocierile privind stabilirea și delimitarea frontierei au fost, sigur, extraordinar de îndelungate – în total 9 ani. Nu dificultățile, nu neînțelegerile au constituit obstacolul ci, dimpotrivă, avansăm ipoteza că tocmai relația de alianță strategică și avantajoasă a cântărit major în decizii, în sensul că fiecare stat a

⁴² Ibidem. Convenție între Regatul României și Republica Poloniei referitoare la înlesnirea traficului de frontieră local româno-polon, Varșovia, 7 decembrie 1929.

⁴³ *Convenție între Republica Poloniei, Regatul României și Republica Cehoslovacă cu privire la libertatea tranzitului feroviar pe căile ferate, între gările Grigore Ghica Vodă – Sniatyn – Zalucze – Woronienka – Jasina – Valea Vișăului*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, 1931 p. 3-5.

⁴⁴ *Aranjament între Regatul României și Republica Poloniei cu privire la construcția podului situat pe Ceremuș între Kutý și Vijnîța*, București. 24 mai 1929, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, 1931, p. 3-4.

căutat rezolvarea cu prioritate a cazurilor nevralgice, unele vecine cu conflictul armat. Am amintit că, în ceea ce privește Polonia, desemnarea juridică a frontierei a întârziat doar în ceea ce privește România și Letonia, aliații cei mai apropiați și mai siguri ai Varșoviei. Susținem această afirmație a noastră situându-ne în contradicție cu unele referiri oficiale ale ministrului român de externe al vremii potrivit căruia adevărata întârziere ar fi constituit-o „divergența de interpretare în sectorul frontierei de-a lungul Ceremușului, de la Vijnița – Kutu până la Prut”; este vorba, în fapt, despre revendicarea satului Serafince de către poloni (proprietarii poloni dețineau 180 ha terenuri în această localitate)⁴⁵.

La 17 mai 1935, după aproape nouă ani de la înființarea Comisiei Mixte de Delimitare, România și Polonia încheiau, la București, Protocolul final de delimitare a frontierei, semnat de Alexandru Iacovaky, șeful Delegației române în Comisie și Miroslaw Arciszewski, ministrul polon la București⁴⁶.

Textul, în 9 articole, împărțea frontiera comună în cinci sectoare principale:

- 1) Stoh („triplex confinium” polono-româno-ceshoslovac) – până la Munceluș (adică vechea linie cadastrală între Galiția și Ungaria);
- 2) de-a lungul Muncelușului, Părcălabului și Ceremușului Alb până la punctul Vijnița – Kutu (frontiera urma mediana brațului principal al cursului de apă);
- 3) de la Vijnița – Kutu până la Prut (linia cadastrală);
- 4) de la Prut la Nistru (frontiera urma vechea linie administrativă dintre Galiția și Bucovina, cu precizarea că urma să se țină cont de interesele locale ale populației, fiind exemplificate pozițiile Orășeni – Kulaczyn, Șișcăuți – Stecowa, Borăuți – Serafince);
- 5) de-a lungul Nistrului (frontiera urma mediana șenalului cursului de apă).

Conform documentelor oficiale, linia de frontieră însuma exact 346, 603 km (deși unele surse istoriografice polone, contemporane momentului, avansează cifra de 336 km⁴⁷).

Pe teren, frontiera era marcată prin borne de fontă (pe uscat) și plăci de fier sau balize (pe apă). În cazul bornajului simplu, linia dreaptă care unea centrele de semnalizare a frontierei era luată drept bază de trasare. Bornele principale erau marcate cu inițialele României și Poloniei, R și P. Acolo unde frontiera traversa terenuri inundabile, linia era marcată prin borne duble plasate una față de cealaltă, iar unde era constituită de râuri și pârâuri, bornele se plasau alternativ pe teritoriul unuia și a celuilalt stat. Părțile se mai angajau să protejeze, să repare și să restabilească bornele și să mențină în stare de vizibilitate frontiera pe toată

⁴⁵ Arhiva M. A. E., fond România, vol. 494, *Controversa relativă la frontiera româno-polonă pe Ceremuș*, 18 noiembrie 1933.

⁴⁶ Textele originale au fost identificate astfel: Arhiva M. A. E., Bil. Pol. 43 și Archiwum Akt Nowych, Warszawa, Prezydium Rady Ministrow, Akta grupowe, vol. 94.

⁴⁷ Casimir Smogorzewski, *La Pologne restaurée*, Gebethner et Wolff, Paris, 1927, p. 137.

întinderea. Aceasta însemna eliberarea terenului pe câte o porțiune de doi metri iar în zonele cu bornaj dublu pe câte o porțiune de 4 metri. Era obligatoriu să nu se fi permis, în zona de frontieră, a cărei lărgime era de 2 metri, cultura plantelor și, totodată, se stipula demolarea construcțiilor care se găseau în această porțiune de 2-4 metri⁴⁸.

Dacă avem în vedere interogația „a fost necesar?”, în legătură cu apropierea concretă, geografică dintre România și Polonia putem propune câteva considerente care ni se par fundamentale.

Suntem de acord, în primul rând, că frontiera comună româno-polonă a fost una esențial strategică și militară: aici, nu ne permitem să dezvoltăm, ar fi doar ideea alianței încheiate în martie 1921, opțiune ce viza factorul de putere din răsărit și, de asemenea, integritatea frontierelor orientale. Mai adăugăm că, cel puțin pentru Polonia, granița cu România putea fi percepută drept unicul drum liber de tranzit, în cazul unui conflict. Ne aducem aminte că, în timpul războiului cu Sovietele din 1920, statul polon a fost la un pas de dezastru datorită faptului că vecinii săi nu au permis tranzitul materialului de război trimis din Occident. Totodată, joncțiunea geografică, laolaltă cu alianța bilaterală permitea facilitarea unor operațiuni militare comune în cazul unui conflict cu Rusia Sovietică.

Apoi, avem în vedere interesele economice. Nu puține au fost soluțiile propuse în perioada interbelică, de partea română sau de partea polonă, în ceea ce privește legăturile comerciale între cele două spații. S-au avansat chiar mai multe proiecte de construire a unui canal între Marea Baltică și Marea Neagră, care ar fi ușurat aceste contacte. Prin măsurile luate de-a lungul deceniilor interbelice s-a reușit, poate nu la nivelul dorit, facilitarea transporturilor pe calea ferată și penetrarea intereselor comerciale polone, îndeosebi, în Balcani și Orientul Mijlociu⁴⁹.

Nu lipsite de importanță s-au dovedit activitățile comunității polone din România în strânsă legătură cu stabilirea frontierei directe. Contactele dintre Cernăuți și Lwów, dintre asociații, societăți, școli și personalități ale polonimii bucovinene cu țara de origine s-au amplificat și au căpătat noi dimensiuni, pe fundalul unor relații politice excelente.

Întreg sistemul geopolitic clădit pe baza tratatelor de pace din 1919-1920 și al contactelor directe între membrii interesați s-a prăbușit în urma noilor evoluții din a doua parte a anilor '30, în special datorită complementarității obiectivelor și strategiilor Germaniei și U. R. S. S. Aplicarea concretă a prevederilor protocolului secret din Pactul Ribbentrop-Molotov a pus capăt, brutal, cu consecințe dramatice, realității politico-geografice stabilite la sfârșitul primului război mondial.

⁴⁸ Arhiva M. A. E., Bil. Pol. 42, Convenție între Regatul României și Republica Polonă referitoare la protecția, conservarea și reconstrucția bornelor de frontieră și a altor semne care indică linia de frontieră, București, 17 mai 1935.

⁴⁹ Florin Anghel, *Un model strategic româno-polon: canalul Marea Baltică – Marea Neagră în perioada interbelică*, în „Revista Istorică”, nr. 7-8, 1996, p. 582-589

A N E X A

TRASEUL FRONTIEREI ROMÂNNO-POLONE, LUNGIMEA SECTOARELOR ȘI BORNAJUL
CU BORNE MARI (B) ȘI BORNE MICI (b)

1) Macarlău – 8 km: 27 B + 108 b; 2) Cota 1620 – Lozdun – 8,8 km: 11 B + 44 b; 3) Cota 1620 – Munceluș – 10 km: 16 B + 64 b; 4) Șipotele Sucevei – Sărata – 24 km: 30 B + 124 b; 5) Sărata – Munceluș – 24 km: 8 B + 36 b; 6) Sărata – Părcălab – 10 km: 22 B + 88 b; 7) Părcălab – Czarny – 6,3 km: 14 B + 56 b; 8) Părcălab – 3,7 km: 8 B + 32 b; 9) Șipotele Sucevei – Ialovicioara – 15 km: 48 B + 192 b; 10) Ialovicioara – 10 km: 8 B + 32 b; 11) Ialovicioara – 18 km: 40 B + 160 b; 12) Gura Putilei – Iablionița – 19 km: 60 B + 220 b; 13) Iablionița – 14 km: 28 B + 102 b; 14) Gura Putilei – confluența Ceremușelor – 4 km: ciment; 15) Răstoace – Petrășeni – 9 km: ciment; 16) Răstoace – Zăhăriceni – 6 km: ciment; 17) Vijnița – Revna – 4 km: 8 B + 32 b; 18) Revna – Zăhăriceni – 6 km: 5 B + 20 b; 19) Vijnița – Ispas – 7 km: 7 B + 23 b; 20) Ispas – Ciornohezi – 3 km: 3 B + 15 b; 21) Ispas – Bănița pe Ceremuș – 7 km: 8 B + 39 b; 22) Bănița pe Ceremuș – Milie – 3,6 km: ciment; 23) Bănița pe Ceremuș – Slobozia Băniliei – 7, 2 km: ciment; 24) Vășcăuți – Slobozia Băniliei – 4, 5 km: ciment; 25) Vășcăuți – Nepolocăuți – 10 km: ciment; 26) Grigore Ghica Vodă – Orășeni – 12 km: ciment; 27) Ștefănești – Borăuți – 10 km: ciment; 28) Ștefănești – Nistru – 7 km: ciment; 29) Zviniace – 9 km: 13 B + 34 b; 30) Zviniace – Răpujineț – 12 km: 12 B + 34 b; 31) Doroșăuți – Culeuți – 8,8 km: 11 B + 26 b; 32) Doroșăuți – Ocna – 4 km: 3 B + 9 b; 33) Ocna – Vadul Nistrului – 8,4 km 7 B + 18 b; 34) Ocna – Miticău – 9 km: 3 B + 12 b; 35) Mosoreni – Miticău – 2 km: 2 B + 6 b; 36) Mosoreni – Onuț – 18 km: 18 B + 42 b; 37) Onuț – Horoszowa – 8 km: 8 B + 23 b; 38) Onuț – Peribecăuți – 15 km: 24 B + 77 b; 39) Peribecăuți – Horoszowa – 6 km: 4 B + 11 b; 40) Peribecăuți – Uscie Biscopie – 8 km: 8 B + 24 b; 41) Peribecăuți – Chudicowce – 5 km: 9 B + 28 b; 42) Peribecăuți – Pichetul Vechi – 5 km: 3 B + 14 b; 43) Clișcăuți – Ruhotin – 15 km: 11 B + 33 b; 44) Ruhotin – Pichetul Vechi – 5 km: 6 B + 19 b; 45) Ruhotin – Rașcov – 5 km: 5 B + 14 b; 46) Clișcăuți – Rașcov – 15 km: 8 B + 26 b; 47) Rașcov – Gheorghenți – 3 km: 2 B + 4 b; 48) Hotin – Gheorghenți – 15 km: 6 B + 17 b; 49) Gheorghenți – Rașcov – 3 km: 3 B + 11 b; 50) Gheorghenți – Prigorodac – 3 km: 3 B + 6 b; 51) Prigorodac – confluența Zbrucz – Nistru – 30 km: 4 B + 10 b.

Sursa: Arhiva Ministerului de Externe, fond Convenții, 13/P 1, vol. III, f. 571-584.

AN ISSUE ALMOST IGNORED: THE ROUMANO-POLISH
BORDERLINE IN THE INTERWAR PERIOD, 1918-1939*Abstract*

The establishment of borderlines immediately after the war, beside the often overlooked national aspirations in Central and Eastern Europe, was primarily designed as a plan for the exercise of French control and influence. Sources in Paris would even consider the prevalence of France's military security over all the other issues of economic and ethnographical nature.

The approach to the setting of the Roumano-Polish borderline should be analysed based on two essential components: the French option and insistence (in 1918-1939), and the will and solution reciprocally settled upon by Bucharest and Warsaw. In this respect, the avoiding of the creation of a "corridor" between Soviet Russia and Central Europe, the concerns of political circles in Bucharest (the Royal House included) and Bukovina, the intervention of the Romanian army in Pocutia in the summer of 1919, the bilateral alliance of 1921 count among the most relevant aspects.

In 1926 the Joint Commission for Delimitation was created as a body which would finalize its works in 1935, on the occasion of the signing of the bilateral Polish-Romanian agreement. In the evolution of negotiations, several particular issues would hold great significance: the demographic structure of villages in the border area (the inexistence there of a Romanian or Polish population), the local economy (agriculture, industry, transports, trade), a possible exchange of territories (the Romanian party was interested in obtaining Kosow, which would have made transportation on railways and roads between Bukovina and the Maramureş more convenient).

SURSE DOCUMENTARE

DOUĂ DOCUMENTE DE ARHIVĂ DIN ISTORIA CONTEMPORANĂ A ROMÂNIEI: ULTIMELE ÎNTREVEDERI LA NIVEL ÎNALT ROMÂNNO-GERMANE DIN 5-6 AUGUST 1944

GHEORGHE F. ANGHELESCU

Articolele, studiile și lucrările de sinteză, referitoare la ultimile săptămâni de guvernare ale regimului mareșalului Ion Antonescu, publicate de istorici în ultimii ani, scot în evidență noi aspecte ale acestei perioade extrem de zbuciumate din istoria poporului român. Deși argumentele pentru această guvernare sunt pro și contra, istoricii au reținut și accentuat în constatările lor că au existat preocupări serioase pentru scoaterea din această mare conflagrație a României, fie prin încercările și inițiativele diplomatice ale opoziției politice democratice, fie prin însăși activitatea politico-diplomatică a regimului antonescian. Este evident faptul, astăzi, că cele două părți implicate în acțiunea de divorț cu Germania nazistă cunoșteau în bună măsură întreprinderile lor. Din păcate, nu au existat corelări în aceste acțiuni diplomatice, fie din cauza unor factori subiectivi, interni sau externi, fie din cauza celor obiectivi din țară și din străinătate¹. Ultima întrevedere Ion Antonescu – Adolf Hitler din 5-6 august 1944 are numeroase referințe în literatura de specialitate, mai ales și din motivul că din această ultimă întâlnire la nivel înalt se poate întrevedea existența ultimelor eforturi ale regimului antonescian de a scoate țara noastră dintr-o catastrofă politică și militară². Documentele demonstrează, fără echivoc, că încercările oamenilor politici și militari români nu au înregistrat succesul scontat, înainte și ulterior actului politico-militar de la 23 august 1944, în ceea ce privește

¹ *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. 2, *Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă*, București, Edit. Militară, 1989, p. 7-40; Gh. Buzatu, *România cu și fără Antonescu*, Iași, Edit. Moldova, 1991, p. 153-386; A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din August 1944*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1979, p. 415 și urm.; Gh. Buzatu, ed., *Actul de la 23 August 1944 în contextul internațional. Studii și documente*, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1984, *passim*; Flămințiu Constantiniu, Mihail E. Ionescu, *August 1944. Repere istorice*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984.

² *Antonescu. Mareșalul României și Răsboaiele de reîntregire*, Mărturii și documente coordonate și îngrijite de Josif Constantin Drăgan, Fundația Europeană Drăgan, Veneția, 1991, p. 315-337; George Magherescu, *Adevărul despre Mareșalul Antonescu*, vol. III, București, Edit. Păunescu, 1991, p. 27-67; Andreas Hillgruber, Hrsgb., *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, II, 1942-1944, Frankfurt am Main, Bernard und Graefe Verlag für Wehrwesen, 1970, p. 481-501; *Ultima întrevedere Hitler-Antonescu*, în „Magazin istoric”, nr. 3/1968, p. 39-47; *Antonescu despre ultima întrevedere cu Hitler*, în idem, nr. 7-8/1968, p. 38-43; Gheorghe F. Anghelescu, Gheorghe Buzatu, *Din arhiva istorică a României contemporane (III): Generalul Titus Gârbea despre ultima întrevedere Hitler-Antonescu*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, nr. XXIII/2, 1986, p. 815-820 și în lucrările Gh. Buzatu, ed., *Mareșalul Antonescu în fața istoriei*, vol. I, B. A. I., Iași, 1990, p. 485-495, *Antonescu-Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940-1944)*, coordonator științific Dr. Florin Constantiniu, vol. II, București, Cozia Ed. -Co., 1991, p. 195-204.

scoaterea țării noastre din acest război, atât de nefast pentru soarta României în ultimele cinci decenii³.

Documentele din Arhivele Statului, filiala București, pe care le înfățișăm, în continuare, culese și traduse de noi spre sfârșitul anilor optzeci, sunt din prețioasele fonduri de microfilme S. U. A., aduse cu mari eforturi în țară, din Occident, de specialiști români. Aceste acte pe care propunem să le prezentăm în cele ce urmează reprezintă aspecte ale discuțiilor avute între oficialitățile germane de la O. K. W. (Obe kommando der Wehrmacht) și ale conducerii armatei românești, referitoare la situația fronturilor în Europa și la cerințele tehnico-materiale ale militarilor români pentru a rezista în continuare și, eventual, pentru a se retrage, din cadrul confruntărilor din zona Grupului de Armate „Ucraina Sud”. Unul din documente, datat la 3 august 1944, oferă informații prețioase cu privire la punctul de vedere al mareșalului Ion Antonescu despre evoluția militară și politico-diplomatică a războiului și consecințele viitoare pentru România, pe de o parte, și necesitățile armatei române în noul context al fronturilor din Europa, pe de altă parte.

Transcrierea documentelor germane din fondul de microfilme S. U. A. a fost realizată de subsemnatul, iar traducerea acestora a fost efectuată de profesorul de limbă germană, Robert Cristian Schwartz, conform restricțiilor ortografice actuale.

DOCUMENT 1

A. S. B., fond microfilme S. U. A., rola 250, cadrele 328 704-328 705

Generalul român ofițer de legătură pe lângă șeful Statului
major general al Armatei de uscat

Nr. 36/44

3. August 1944

4 exemplare

exemplarul 4

Problemă secretă de comandament

NOTA DE CONVORBIRE

General-colonel Guderian – General-maior Gârbea

3.8. (44) ora 18, 40

- 1) Generalul Gârbea înmânează o scrisoare a inspectoratului trupelor românești de tancuri, generalul Rozin.

³ Gh: F. Anghelescu, ed., *Din arhiva istorică a României (IV): Răsturnarea din România de la 23.08.1944. Premisele și desfășurarea*, în *România în istoria universală*, III/1, ed. Gh. Buzatu etc., Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1988, p. 811-827; Eduard Mezincescu, *Mareșalul Antonescu și catastrofa României*, București, Edit. Artemis, 1993, p. 75-88.

- 2) Vizita mareșalului Antonescu este anunțată pentru sâmbătă 5. 8.
- 3) Cu privire la situația generală de pe Frontul de Est mareșalul Antonescu regretă că din partea conducerii germane nu s-a luat până acum nici o măsură operativă. Generalul-colonel Guderian răspunde că pe baza situației în momentul de față o asemenea măsură nu este posibilă, dar că este avută în vedere pentru mai târziu. În acest scop sunt necesare următoarele premise:
- a) consolidarea liniilor frontului;
 - b) degajarea unor unități mobile (diviziile de tancuri, prin scurtarea voluntară a frontului și pregătirea acestora pentru o folosire ulterioară);
- Situația în Vest se caracterizează prin puternica superioritate aeriană a inamicului datorită căreia a intervenit o încetinire considerabilă a mișcărilor trupelor proprii. Situația este determinată de această puternică superioritate aeriană și materială a inamicului, deși soldatul german este bun și diviziile germane și-au făcut datoria în lupta terestră.
- Generalul-colonel Guderian este convins că pe baza noilor măsuri situația va fi restabilă.
- 4) Ruperea relațiilor diplomatice cu Turcia pune România în fața unei situații cu totul noi. Generalul Gârbea aduce la cunoștință că aceasta va reprezenta punctul principal al discuției Führerului cu mareșalul Antonescu. Generalul-colonel Guderian accentuează că strădania Turciei de a rămâne în afara războiului ar fi fost deșeu prin presiunea engleză, deoarece situația militară momentană în Estul Turciei ar servi ca unitate de măsură pentru atitudinea ei. Generalul-colonel subliniază că speră ca din atitudinea Turciei să nu rezulte noi dificultăți, dar punerea la dispoziție de aerodromuri pentru aviația militară aliată trebuie socotită drept un act de dușmănie și că va fi hotărâtoare/determinată pentru intențiile germane ulterioare din Marea Egee.
- 5) Mareșalul Antonescu lasă să se atragă atenția asupra faptului că atitudinea forțelor armate ungare ar da motiv la puternice îndoieli. Generalul-colonel Guderian accentuează că înțelege pe deplin acest avertisment și de aceea l-ar fi invitat deja la sine pe șeful Statului Major ungar. În afară de aceasta se află în curs de desfășurare o ocupare mai intensă cu trupe germane:
- a) organizarea de noi divizii;
 - b) școli, unități de instrucție etc.
- Printr-o astfel de dispunere urmează să se formeze un reazem mai puternic.
- 6) Grijă mare a mareșalului Antonescu o constituie retragerea a numeroase unități ale Grupului de Armate „Ucraina Sud”. Față de aceasta, șeful de Stat Major General al Armatei de uscat subliniază că se va avea în vedere o anumită echilibrare.
- a) Divizia 20 tancuri va fi mutată pentru împropiatare în zona de operațiuni a Grupului de Armate „Ucraina Sud”.
 - b) Aducerea suplimentară de 6 până la 8 unități de vânători de tancuri, respectiv unități de tunuri de asalt în cursul lunii august.
 - c) Livrarea de material pentru cele două divizii de tancuri (așa cum s-a discutat deja).
- În afară de aceasta ar trebui completate lucrările unui sistem de poziții dispuse în adâncime, așa cum România dispune în parte. Generalul Gârbea răspunde că aceasta ar fi și grija mareșalului și măsurile corespunzătoare sunt în curs.
- 7) Generalul Gârbea aduce la cunoștință că noul comandant-șef al Grupului de Armate „Ucraina Sud” a lăsat cu ocazia vizitei sale la București cea mai bună impresie.
- În continuare a avut loc la generalul-locotenent Wenck o punere în temă asupra intențiilor din zona Grupului de Armate „Ucraina Nord”.

Se distribuie:

Şeful spatelui: exemplarul întâi
Secţia ataşaşi: exemplarul doi
Generalul Gârbea: exemplarul trei
Concept: exemplarul patru

DOCUMENT 2

A. S. B., fond microfilme S. U. A., rola 250, cadrele 328 702-328 705
(în nomenclatura S. U. A., rola T. 78)

Generalul român ofiţer de legătură pe lângă şeful
Statului major general al Armatei de uscat 7.8.'44.

Strict secret

NOTA

Cu ocazia vizitei mareşalului Antonescu au avut loc la O. K. W. mai multe discuţii despre situaţia materială a României şi implicit despre sprijinul cerut de români.

1) Discuţiile din 5. 8.

General feldmareşalul Keitel – Generalul Steflea, Generalul Buhle – Generalul Gârbea, General feldmareşalul Keitel a cerut creşterea şi imobilizarea potenţialului de război românesc şi implicarea mai intensă a economiei româneşti în industria de război. (Despre aceste probleme economice au negociat într-o şedinţă specială ministrul de externe al Reichului – generalul Arbore – trimisul Clodius).

Partea românească a cerut energic îndeplinirea unor planuri prevăzute în diferite tratate (Olivenbaum, Antinom, Blei) *. Dacă Germania este în măsură să constituie 42 de divizii în termen de o lună, atunci ar trebui să poată livra materialul aprobat pentru constituirea celor 4 divizii de munte.

În urma acestor discuţii generalul Buhle a declarat generalului Gârbea că în calitate de şef al Statului Major al Armatei de uscat pe lângă şeful O. K. W. va interveni mai stăruitor pentru livrarea materialelor, şi că în viitor Cartierul general nefiind disponibil ca partener de negocieri, şi în această chestiune, generalul Gârbea va trebui să se pună în legătură cu generalul Buhle.

O asemenea reorganizare contrazice reglementările anterioare conform cărora şeful spatelui era singurul responsabil şi îndreptăţit să negocieze problemele naţionale ale României. De aceea este

* În subcapitolul *Planul de livrări armament, materiale „Olivenbaum”* (p. 118-121) din Caietul III E: *În misiunea de legătură la Comandamentul Suprem german – O.K.W. şi O.K.H. – martie/august 1944 al Memorialului Generalului (r) Gârbea Titus* detalii (lucrare în manuscris).

necesar să se verifice dacă reglementările propuse de generalul Buhle pot fi acceptate de Statul Major al Armatei de uscat, sau se opun intereselor Armatei de uscat. După ce prin reorganizarea în cadrul Statului Major al Cartierului general, a fost realizată contopirea dintre planificare și livrare pentru aliați, scoaterea livrărilor românești din sectorul planificat al cartierului general apare ca nepotrivită, și se va duce la o scindare în cadrul sectoarelor de activitate, lipsită de sens în relațiile cu România.

O clarificare imediată, după contract, trebuie făcută la șeful Statului Major General al Armatei de uscat, între șeful spatelui și șeful Statului Major al Armatei de uscat pe lângă șeful O. K. W.

2) Convorbirea din 6. 8.

Mareșalul Antonescu și șeful Statului Major General al Armatei de uscat**.

Din partea română a fost înmănată la 5. 7. o notă cuprinzând mai multe puncte privind stadiul livrărilor materiale germane, notă la care s-a răspuns de către șeful Statului Major General al Armatei de uscat în această convorbire.

După aceea a fost discutată în prezența Führerului problema livrărilor motorului pentru vânătorul de tancuri românesc „Mareșal”. Deoarece motorul francez Hotchkiss nu este livrabil la momentul actual, trebuie încercat ca în locul lui să fie pus la dispoziție pentru România temporar motorul Praga pentru vânătorul de tancuri ușoare 38 T. care mai târziu va fi înlocuit cu un motor Tatra. Livrarea motorului Praga corespunde dorinței mareșalului Antonescu, deoarece are aproape aceleași dimensiuni ca și motorul Hotchkiss și de aceea nu ar fi necesară modificarea șasiului vânătorului de tancuri „Mareșal”. Șeful Statului major general al Armatei de uscat s-a declarat de acord ca examinarea problemei să fie făcută împreună cu ministrul Reichului, Speer și cu Hauptamteleiter Sauer.

Distribuitoare

Adjunctul de șef de Stat Major al Armatei de uscat
Grupa de conducere a șefului spatelui
Șeful Secției III
Cartierul general român

** General-colonel Heinz Guderian.

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

RAPORTUL COMISIEI DE EVALUARE A ACTIVITĂȚII INSTITUTULUI DE ISTORIE AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI ÎN PERIOADA 1991-1996

Prin Hotărârea Prezidiului Academiei de Științe a Moldovei Nr. 63 din 7 mai 1996 pentru evaluarea activității Institutului de Istorie a fost creată o comisie de evaluare în următoarea componență: 1. Chicuș N. – conferențiar universitar, dr. în istorie, decanul Facultății de istorie și etnopedagogie a Universității Pedagogice de Stat „I. Creangă” (președintele comisiei); 2. Caproșu I. – profesor universitar dr. în istorie, profesor la Universitatea „Al. I. Cuza” Iași; 3. Rezachevici C. – dr. în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie „N. Iorga”. București; 4. Cocârlă P. – prof. univ., dr. habilitat în istorie, șef de catedră la Universitatea de Stat din Moldova; 5. Cozma V. – conferențiar universitar, dr. în istorie, șef de catedră la Universitatea de Stat „Ion Creangă”; 6. Nicolaev Gh. – dr. în istorie, secretar științific al Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.

Evaluarea activității Institutului de Istorie în perioada 1991-1996, efectuată de către Comisia în componența enumerată mai sus, permite de a menționa în primul rând rezultatul pozitiv al reorganizării Institutului din vara anului 1991, în cadrul căreia a fost schimbată conducerea Institutului, iar cercetătorii și personalul științific auxiliar au fost supuși concursului și atestării. Majoritatea cercetătorilor au înaintat pentru concurs teme de cercetare care presupuneau o abordare obiectivă a problemelor de istorie națională. Ca rezultat în Institut a fost creată o nouă orientare și atmosferă de creație lipsită de dictat ideologic, care a dat posibilitatea de a axa investigațiile științifice pe făgașul adevărului, de a trata evenimentele, procesele și personalitățile istorice de pe pozițiile general umane, de a înscrie istoria ca știință pe orbita valorilor naționale.

După cinci ani de activitate ce au trecut de la restructurare, prin eforturile comune ale tuturor cercetătorilor în Institut s-a reușit să se realizeze și într-o măsură mai mică să se editeze (în ciuda greutăților financiare) un număr însemnat de lucrări științifice de prestigiu pentru Institut și pentru Academie, de primă importanță pentru știința istorică academică din republică. Aceste transformări au contribuit substanțial la schimbarea în sens pozitiv a atitudinii publicului larg, a opiniei publice față de știința istorică academică, față de Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei în general.

În anii 1991-1996 cercetătorii Institutului de Istorie au desfășurat activitatea pentru realizarea obiectivelor propuse în planurile individuale, precum și în planul de stat, la care au participat majoritatea cercetătorilor. Studiarea compartimentelor a fost efectuată în baza unor noi documente din arhivele Republicii Moldova, României, Rusiei, Ucrainei, precum și prin aplicarea elementelor de metodologie utilizate în practica istoriografiei universale. Drept rezultat, în circuitul științific au fost introduse valoroase materiale documentare, precum și diverse studii referitoare la un șir de probleme încă necercetate sau controverse în istoriografie. În total cercetătorii au scris și au prezentat la discuții în secțiile respective producție științifică în volum de peste 800 c.a. Reieșind din numărul mediu al cercetătorilor în decursul a 5 ani – 38 persoane, la un cercetător științific revin 26,6 c.a., sau anual – 5,3 c.a., ceea ce depășește normativul planificat cu 1,2,5 c.a. pentru fiecare cercetător. Astfel alocațiile financiare sunt justificate cantitativ.

Majoritatea studiilor discutate au fost scrise la nivelul cerințelor actuale a istoriografiei, fapt ce denotă că la Institut există suficiente forțe pentru finalizarea unor lucrări serioase, solicitate atât de specialiști, cât și de toți cei interesați de problemele istoriei noastre.

Rezultatul principal în activitatea științifico-organizatorică a Institutului îl constituie îndeplinirea tuturor sarcinilor de plan prevăzute pentru anii 1991-1995 (cu corecțiile care au apărut obiectiv pe parcursul anilor, finite 20 compartimente de plan din cadrul II teme în volum de peste 220 c.a. și 14 compartimente în afara planului în volum de 170 c.a., editate 28 lucrări, inclusiv 13 monografii; 2 culegeri de studii, 4 culegeri de documente, 6 broșuri, 2 materiale didactice și un îndrumar bibliografic la istoria localităților din Republica Moldova, volumul total al lucrărilor editate constituind peste 370 c.a.

Compartimentele de plan finite în perioada anilor 1991-1995 și lucrările publicate de membrii Institutului constituie contribuții serioase la cercetarea și cunoașterea istoriei naționale, aceste lucrări materializând și definitivând rezultatul unor eforturi esențiale de activitate științifică depuse pe parcursul mai multor ani.

O bună parte din rezultatele investigațiilor științifice ale cercetătorilor au fost reflectate în cele 20 numere ale Revistei de istorie a Moldovei, volumul total peste 160 c.a., ce apare sub egida Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.

Cercetătorii Institutului de Istorie au publicat, de asemenea: 305 articole științifice în volum de peste 250 c.a. și 217 articole de popularizare a științei.

Volumul total al publicațiilor științifice în anii 1991-1995 realizate de colectivul Institutului constituie peste 690 c.a. în ansamblu, însă, în ultimii ani se atestă o reducere esențială a numărului de lucrări științifice editate. Dacă în anul 1993 au fost publicate de către cercetătorii Institutului 7 lucrări (5 monografii și două culegeri de documente și materiale în volum de 130.3 c.a.) în anul 1994 s-au editat 2 lucrări (192 c.a.), în 1995 – la fel 2 lucrări (25 c.a.), aceste lucrări fiind editate numai datorită unor sponsorizări. Lucrările prezentate pentru a fi publicate la editura „ȘTIINȚA” de câțiva ani (13 la număr), în anii 1994-1995 n-au fost pregătite pentru editare din lipsa mijloacelor financiare. Astfel, avem situația anormală, când nu este finanțată etapa finală a cercetătorilor științifice. Dar, subliniem, că și în condițiile, când capacitatea de editare în Academie s-a limitat simțitor, cercetătorii Institutului au găsit diverse posibilități pentru a-și publica studiile și articolele în paginile diferitelor reviste științifice din Republica Moldova sau România și, în primul rând, în „Revista de Istorie a Moldovei”.

În anii 1991-1995 Institutul de Istorie și-a adus un anumit aport în organizarea unor acțiuni însemnate de ordin științifico-organizatoric consacrate unor evenimente și personalități marcante din istoria țării, acțiunile date fiind totodată și un bun prilej de aprobare a rezultatelor obținute în activitatea științifică a cercetătorilor. Acest aport a fost exprimat prin organizarea în cadrul Institutului a 11 sesiuni și simpozioane științifice, la care cercetătorii Institutului au participat cu 56 referate și comunicări alături de colegii din diferite centre științifice și de învățământ din republică, precum și de peste hotarele ei și în special din România.

Totodată, cercetătorii Institutului au participat activ la diferite manifestări științifice organizate în afara Institutului, prezentând 134 referate și comunicări la 90 de sesiuni, simpozioane și conferințe științifice din Republica Moldova și peste hotarele ei.

Numeroși cercetători au susținut conferințe publice, emisiuni radiofonice și televizate, au colaborat la presa din republică și de peste hotare (336 emisiuni radiofonice și televizate, 217 articole în ziare). Institutul a acordat și acodă în continuare un ajutor esențial școlii superioare și de cultură generală din republică, participând la realizarea unui șir de programe în cadrul unor laboratoare științifice de creație pe lângă facultățile de istorie ale instituțiilor superioare de învățământ (unde și-au adus aportul la pregătirea unor manuale de istorie), prezentând cursuri de bază și speciale în fața studenților, etc.

În scopul facilitării procesului de studiere a istoriei în instituțiile de învățământ din Republica Moldova, popularizării științei istorice în rândurile maselor largi, la propunerea Consiliului științific în perioada 1996-1997 în cadrul Institutului este organizată scrierea unor serii de broșuri cu un volum de 3-5 c.a. fiecare (13 la număr) și culegeri de documente (4 la număr) consacrate celor mai actuale

probleme de istorie a românilor din cele mai vechi timpuri până în prezent, lucrul fiind îndeplinit suplimentar (în afara planului) și remunerat din economiile fondului de salariu formate în cadrul Institutului. Toate acestea demonstrează după părerea noastră, o productivitate fructuoasă a Institutului nu numai sub aspect cantitativ, ci și calitativ.

Transformările din ultimii ani au avut drept urmare formarea unui nou nucleu al colectivului cu un relevant potențial intelectual și științific, cu o bună perspectivă. Are loc procesul de maturizare și consolidare a colectivului Institutului, care tot mai mult este capabil să răspundă la dezideratele societății, ale învățământului de toate gradele, ale culturii și spiritualității noastre în general.

O importanță deosebită a fost acordată pregătirii cadrelor noi prin intermediul doctoranturii. În perioada anilor 1991-1995 la doctorantura Institutului au fost înmatriculate în total 26 persoane, au absolvit cu succes doctorantura în această perioadă – 8 persoane, dintre care 7 au susținut tazele de doctor în istorie (V. Polivțev, N. Russev, Gh. Soltan, N. Enciu, E. Baidauz, V. Stăvilă, Șt. Purice).

Din 8 persoane care au fost admise la doctoratură în anii 1991-1992 au absolvit cu succes doctorantura 3 persoane, dintre care 2 au susținut teza de doctor, 3 persoane și-au prelungit termenul de studii în legătură cu plecarea în concediu de maternitate sau obținerea unor burse peste hotare, 1 persoană a fost exmatriculată, 1 persoană a absolvit doctorantura fără a prezenta teza la discuție în secție.

În total la Consiliul de susținere a tezelor de doctor habilitat și doctor de pe lângă Institutul de Istorie în perioada 1991-1995 și-au susținut teza de doctor habilitat în istorie – 4 persoane (A. Eșanu, D. Dragnev, Gh. Gonța, P. Cocârță) și de doctor în istorie – 6 persoane (V. Polivțev, N. Russev, Gh. Soltan, N. Enciu, E. Baidauz, Șt. Purice).

Colectivul Institutului în ultimii ani a întâmpinat în activitatea sa un șir de greutăți, dificultăți. Trecerea la economia de piață, însoțită de creșterea prețurilor și neachitarea la timp a salariilor, s-a reflectat negativ asupra situației materiale a cercetătorilor, care sunt nevoiți să caute izvoare suplimentare pentru a-și asigura existența. Lipsa cronică de mijloace financiare a dus la abandonarea unui șir de călătorii de documentare științifică, prevăzute la arhivele din Rusia, Ucraina și România, fapt care s-a răsfrânt negativ asupra nivelului și calității lucrărilor. Cea mai acută rămâne problema finanțării lucrărilor pentru editarea producției științifice a Institutului, 23 lucrări științifice finite și recomandate pentru editare (în volum de 145 c.a.) așteptând de câțiva ani lumina tiparului. Scăderea prestigiului profesiei de cercetător științific recunoscută în ultimii ani a dus la abandonarea Institutului de către o bună parte din cercetători, mai ales din rândul celor tineri, care s-au angajat în diferite structuri comerciale și alte organizații statale și nestatale. Drept rezultat numărul cercetătorilor științifici cu salariul de bază la institut a scăzut de la 56 în 1990 și 40 în 1991 până la 32 în 1995.

Astfel, în urma aflului de cadre, la momentul de față a rămas aproape complet neacoperită problematica ce se referă la una din perioadele importante ale istoriei – perioada postbelică. Dacă pe timpuri la această perioadă erau încadrați aproape o treime din toți cercetătorii Institutului cu salariu de bază, în momentul de față au rămas practic numai doi cercetători. De aceea este nevoie de a întări cu cadre în primul rând această direcție științifică de cercetare, după care urmează cea care se ocupă cu studierea istoriei regionale (istoria satelor, orașelor regiunilor).

În condițiile lipsei cadrelor necesare Institutul este nevoit să apeleze la serviciul unor cercetători din alte organizații, care sunt angajați pe bază de contract sau prin cumul, stimulând, totodată, și lucrul științific în afara planului, 1 cercetătorilor din institut, care sunt angajați pe bază de contract la îndeplinirea unor lucrări necesare și importante contra unei remunerații suplimentare.

Totodată se întreprind eforturi pentru a completa corpul de cercetători cu forțe noi și în primul rând cu tineri care au absolvit doctorantura în cadrul Institutului de Istorie și în instituțiile științifice și de învățământ din România. Astfel, în perioada 1995-1996 în Institut au fost angajați 4 cercetători după finalizarea doctoranturii în România și 2 după finalizarea doctoranturii în cadrul Institutului de Istorie (Chișinău), numărul cercetătorilor cu salariul de bază ajungând în 1996 la 39 persoane.

Din punct de vedere calitativ contingentul cercetătorilor Institutului de istorie corespunde cerințelor înaintate față de o instituție științifică. Din 39 cercetători cu salariul de bază la momentul de față 23 au titluri științifice, dintre care 4 titlul de doctor habilitat și 19 de doctor în istorie. În afară de aceasta, prin cumul și pe bază de contract sunt angajați 42 persoane (cu remunerare de la 0,3 până la 0,5 salariu), dintre care 26 au titlul științific de doctor și doctor habilitat în istorie.

În scopul încadrării mai intense în activitatea de cercetare și ușurării situației materiale, Institutul a angajat prin cumul (cu 0,5 salariu) în funcția de cercetători științifici inferiori o bună parte din doctoranzi (5 doctoranzi din cadrul Institutului de istorie și 1 doctorand de la Universitatea Al. I. Cuza, Iași).

Comisia aprobă orientarea Institutului spre dezvoltarea în continuare a unei cooperări mai eficiente și mai strânse cu instituțiile învățământului superior și departamentale în domeniul învățământului realizată în următoarele direcții: – 1. Crearea unor centre interdepartamentale (cu supunere dublă) de cercetare a unor teme actuale cu o conducere științifică unică și o finanțare separată în cote-părți: în 1996 a fost creată împreună cu Universitatea de Stat, Centrul de Tracologie și probleme de etnogeneză a românilor; în 1997 se preconizează crearea Centrului interdepartamental de Istorie a culturii Moldovei. – 2. Participarea în continuare a colaboratorilor Institutului la pregătirea și predarea cursurilor speciale, conducerea științifică a licențelor, pe de o parte și angajarea lectorilor universitari la îndeplinirea prin contract a planurilor de cercetări a Institutului, pe de altă parte; editarea cercetărilor cu antete duble. – 3. Participarea activă a cercetătorilor din Institut la pregătirea manualelor universitare de istorie națională și universală în cadrul laboratoarelor de cercetări științifice de pe lângă facultățile de istorie a universităților.

Comisia susține eforturile Institutului de a amplifica în continuare legăturile științifice cu centrele științifice din România și alte țări (pe baza contractelor bilaterale), în vederea elaborării în comun a unor lucrări și programe științifice, a pregătirii cadrelor, a schimbului de stagii, participării la diferite manifestări științifice internaționale etc.

Comisia apreciază pozitiv de asemenea și schimbările organizatorice și ale tematicii de cercetare în Institut efectuate în ultimii 6 ani și anume:

În cadrul reorganizării din vara anului 1991 a fost schimbată structura organizațională a Institutului. În locul celor 14 sectoare și alte subdiviziuni au fost create 3 secții noi (istorie medie, istorie modernă, istorie contemporană) și un sector de istorie a științei și tehnicii (creat la 16 octombrie 1991). Totodată au fost efectuate schimbări radicale în planul de investiții științifice al Institutului. Din plan au fost excluse o bună parte din direcțiile, problemele și compartimentele de cercetare, care deși erau declarate prioritare, până la momentul reorganizării (1991) purtau pecetea ideologică a vechiului sistem totalitarist. Un șir de compartimente au fost excluse ca urmare a concedierii (nu au trecut concursul) ori a pensionării unor colaboratori.

După reorganizare, activitatea cercetătorilor a fost orientată spre studierea a mai multor teme și compartimente ale planului de cercetare a Institutului, care abordează o problemă variată, actuală și de o reală importanță. Majoritatea compartimentelor incluse în plan în anii 1991-1995 reprezintă aspecte necercetate până la 1991 ori prezintă o nouă interpretare a unor probleme anterior falsificate.

În ultimii doi ani au fost efectuate unele modificări noi în structura Institutului constituită în cadrul reorganizării din vara anului 1991.

În conformitate cu decizia Biroului Secției de Științe Umanistice al Academiei de Științe a Moldovei (Nr. 2 par. I din 23.02.1995), la 1 martie 1995 secțiile istorie medie, istorie modernă, istorie contemporană și sectorul de istorie a științei și tehnicii au fost reorganizate în direcții ale cercetării științifice. În scopul evidențierii problemelor de cercetare ce țin de istoria Moldovei în perioada postbelică secția istorie contemporană a fost divizată în două direcții: „Istoria Moldovei în perioada interbelică și a celui de-al doilea război mondial” și „Istoria Moldovei în perioada

postbelică”. Totodată a fost organizată o nouă direcție științifică „Istorie regională”, care în prezent se ocupă cu cercetarea istoriei unor regiuni și localități aparținând Republicii Moldova.

Conform deciziei Consiliului științific al Institutului din 19.09.1995 și Biroului Secției de Științe Socio-Umane al Academiei de Științe a Moldovei Nr. 10 din 12 octombrie 1995 în cadrul Institutului a fost organizată o nouă direcție științifică de cercetare – istoria culturii în Moldova, care se va ocupa cu valorificarea moștenirii culturale a Moldovei începând cu evul mediu și până la etapa contemporană (în frunte cu cercetătorul științific principal, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, dl. Andrei Eșanu).

În același timp (conform deciziilor sus-numite din septembrie-octombrie 1995) în Institut a fost creat și sectorul de editare a lucrărilor științifice ale institutului, în cadrul căruia a fost inclus personalul necesar pentru culegerea, imprimarea și machetarea textelor. Totodată, în cadrul Institutului a fost formată Redacția „Revistei de istorie a Moldovei”, care a fost subordonată sectorului de editare a lucrărilor științifice. Crearea acestor subdiviziuni permite micșorarea în mare măsură a cheltuielilor legate de editarea lucrărilor științifice, dând astfel posibilitatea de a mări esențial volumul producției științifice editate în Institut în condițiile creșterii neconținute a prețurilor legate de editare la întreprinderea editorial-poligrafică „ȘTIINȚA”.

La momentul actual structura Institutului cuprinde 9 direcții științifice de cercetare. 1 sector de editare a lucrărilor științifice și grupul de servicii tehnică și sanitară a clădirii.

Direcțiile științifice de cercetare: – 1. Direcția. Cercetări în domeniul tracologiei și problemelor de etnogeneză a românilor. – 2. Direcția: Dezvoltarea istorică a Țării Moldovei în contextul civilizației medievale europene. – 3. Direcția: Dezvoltarea istorică a Basarabiei și Transnistriei în perioada modernă. – 4. Direcția: Basarabia și Transnistria în perioada interbelică și a celui de-al doilea război mondial. – 5. Direcția: RSSM în perioada postbelică; Apariția și dezvoltarea statului independent Republica Moldova. – 6. Direcția: Istoria culturii Moldovei. – 7. Direcția: Istoria științei și tehnicii în Moldova. – 8. Direcția: Cercetări privind istoria regională a Moldovei. – 9. Direcția: Cercetări de generalizare și sinteză.

Astfel, direcțiile științifice prioritare în ansamblu coincid cu direcțiile de cercetare în baza cărora a fost constituită structura Institutului.

În același timp, membrii Comisiei apreciază ca actuale și problemele de istorie care se preconizează a fi realizate în cadrul Institutului în perspectivă pe viitorii cinci ani și anume: – 1. Romanizarea la est de Carpați (timpul, spațiul, metodele, intensitatea, efectul). – 2. Viața social-economică și politică a Țării Moldovei în contextul civilizației medievale românești și europene. – 3. Ideea conștiinței de neam în literatura veche din Moldova (sec. XV-XVIII). – 4. Cultura națională autohtonă și alogenă, mișcarea național-culturală și de eliberare în Basarabia la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX. – 5. Evoluția agrară și demografică a Basarabiei sub regimul țarist. – 6. Corelația dintre probleme de ordin general-românesc și local în viața politică și culturală din Basarabia în perioada interbelică. – 7. Mișcări politice de extremă stângă și dreaptă în Basarabia în perioada interbelică (premize interne și inspirații externe). – 8. Fenomenul transnistrian în viața social-politică din Moldova postbelică. – 9. Cultura și spiritualitatea în Republica Moldova în perioada postbelică între dictat și tradiție. – 10. Relații economice și politice dintre centru (Moscova) și periferie în perioada postbelică (pe baza exemplului Republicii Moldova). – 11. Demontarea regimului totalitar în Republica Moldova (metode, probleme, particularități, influențe externe). – 12. Istoria regiunilor și localităților Republicii Moldova. – 13. Evoluția gândirii științifice și tehnice în Moldova (sec. XVII – XX).

Totodată Comisia propune includerea în perspectivă, în măsura posibilităților, și a o serie de probleme concrete care nu și-au găsit reflectare în istoriografie în măsura cuvenită și anume:

– Probleme de geografie istorică a Moldovei; – Personalități istorice controversate; – Istoria bisericii în Moldova; – Instituții medievale în Țara Moldovei; – Mișcarea populației și evoluția structurii etnice a populației în Basarabia (1812-1917); – Dezvoltarea social-economică a Basarabiei

în cadrul Imperiului țarist (1812-1917); – Cultura Basarabiei în sec. al XIX-lea – începutul sec. XX; – Istoriografia istoriei moderne a Basarabiei. – Viața socială în Basarabia în a doua jumătate a sec. XIX – începutul sec. XX.

Comisia susține orientarea Institutului spre realizarea unei noi concepții de organizare a științei prin intermediul trecerii la sistemul de finanțare și conducere științifică a temelor de cercetare pe bază de contract pe un anumit termen (conducătorii temelor vor încheia contracte cu realizatorii temei iar Directorul Institutului va aproba aceste contracte). În acest scop se preconizează organizarea unor comisii de experți din specialiști cunoscuți, care vor alege obiectivele de activitate și vor efectua concursul temelor. Comisiile vor accepta (și propune Consiliului științific spre aprobare) sau respinge temele propuse.

Comisia este de părere că aceste măsuri vor stimula modernizarea organizării științei și cercetărilor științifice, menită să contribuie la soluționarea problemelor vitale ale afirmării culturii istorice în republică și a integrării cercetărilor efectuate în Institut în știința istorică mondială.

Evaluarea activității Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei permite Comisiei de a aprecia ca satisfăcătoare compatibilitatea dintre resursele umane, financiare și materiale ale Institutului și rezultatele științifice obținute

Raportul Comisiei de evaluare a activității Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei a fost adoptat unanim.

25 septembrie 1996, Chișinău.

I

O EDIȚIE CIUDATĂ

Scrisă, după cum arată foaia de titlu a primului volum la 1801, *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, a lui Samuil Micu Clain nu și-a găsit până acum editorul, lucru care este deplâns de la istoricii pașoptiști până la cercetătorii moderni ai iluminismului românesc. Apariția, în sfârșit, a două volume, în care să fie cuprinse cele patru volume ale manuscrisului textului *Istoriei* lui Samuil Micu¹ nu ar fi trebuit decât să ne bucure. Dar, chiar de la foaia de titlu am fost avertizați asupra unei profunde erori a editorului Ioan Chindriș: declararea drept „princeps” a unei ediții, când însuși Samuil Micu și-a tipărit mai mult de o treime din primul volum din textul său în *Calendarul* de la Buda din 1806 sub directă sa supraveghere, în calitate de corector al cărților imprimate la Tipografia Universității din Pesta, iar mai apoi alte ample fragmente au văzut lumina tiparului în diferite antologii sau în alte lucrări. Aceasta nu denotă decât un semn de ignoranță. Mai surprinde chiar de la început titlul pe care editorul îl dă textului lui Samuil Micu, *Istoria românilor*, când, chiar mai jos (p. 8) se vede că titlul pe care însuși Samuil Micu îl dă lucrării sale este *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*.

Ediția se deschide printr-un surprinzător de scurt *Cuvânt înainte*, în care ni se spune că aceasta este „o ediție critică, după normele științifice de astăzi”, fără a spune care sunt aceste norme, mai mult chiar, lipsind o minimă enumerare a lor, ca și o notă asupra ediției în care să se dea normele de

¹ Samuil Micu, *Istoria românilor*, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, vol. I-II, București, Edit. „Viitorul Românesc”, 1995.

transcriere, cu toate că normele de transcriere a textelor din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea au fost deja bine stabilite.

O greșeală extrem de gravă este că ediția nu face nici o diferență între textul scris cu caractere latine și cel cu caractere chirilice. Astfel, notând cu cursive textul scris cu caractere latine (și, de obicei, și în limba latină), foaia de titlu al celui de al treilea volum al manuscrisului ar fi trebuit transcrisă astfel: *Istoria domnilor Țării Moldovei din vechi și noi scriitori culeasă și scrisă de p[ărintele] Samuil Clain dela Sad, ieromonahul din mănăstirea Sfintei Troiță din Blaj. Tom. III. Samuel Klein, Hist. Valachor. tom III.* Cerința noastră nu este simplă pedanterie în situația în care textul istoriei lui Micu este plin de cronici, istorii și documente latine; lucrul devine și mai semnificativ atuncia când fragmentele sau citatele latine alternează la Micu cu cuvinte sau expresii latine scrise cu caractere chirilice (o primă fază a adaptării lor la structura limbii române): *tribunii militares, tribunului plebis etc.*

Reproșăm că ediția nu este însoțită de o enumerare a normelor de transcriere a textului chirilic și latin. Pentru textul chirilic Ioan Chindriș optează, se pare, către o transliterare a textului, fără a face nici o diferență între diversele valori ale aceluiași semn grafic (în special ierurile și iusurile) sau între valorile identice ale mai multor slove. Nefericita opțiune a editorului face ca situații în care norma ortografică actuală să fi fost suficientă (scriem *tărie* și *tăria*, și nu *tărie* sau *tăria*, cu toate că în pronunție se articulează și un *i* semivocalic, care nu apare, însă, și în scris), Ioan Chindriș notează peste tot *măria*, *domniia*, *Oradiia*, *Ungariia*, *Austriia*. Invers, în cazul cuvintelor care în textul chirilic încep cu *e*, nu există nici un dubiu că pronunția avea, după legile limbii române, un *i* semivocalic inițial; nu avem nici o îndoială, că, chiar dacă Samuil Micu scria *erbii*, *epure*, *Eremia*, pronunța exact ca în momentul actual *ierbii*, *iepure*, *Ieremia*, situații în care I. Chindriș transcrie mecanic. Foarte grav și în totală opoziție cu opțiunea editorului de a oferi o imagine (prea) fidelă a textului, acesta transcrie peste tot *sunt*, acolo unde Samuil Micu scria (și pronunța) sistematic *sânt*, Micu devenind, astfel, – în opinia lui Ioan Chindriș – un precursor al latinismului.

Editorul nu excelează prin consecvență în transcrierea textului chirilic: edificatoare este „ajustarea” formelor unor nume, care în textul chirilic sunt scrise: *Chesar*, *Tarcvin*, *Svidrighielschi*, după grafia lor din textele latine: *Cesar*, *Tarqvin*, *Svidrighielski*. Fidelitatea față de textul chirilic ar fi trebuit să scoată în evidență unele situații în care, introducând unele caractere grafice din scrierea latină (o de pildă), Samuil Micu scrie nume ca Töcöli, unde combină cele două grafii. Un exemplu suplimentar, de data aceasta de citire mecanică, ne este oferit de interpretarea sistematică a lui theta ca fiind doar *th*, omițându-se valoarea sa de *ft*, atât de des întâlnită în textele vechi. Astfel, în volumul *Istoria domnilor Țării Moldovei*, numele foarte des citat al unui autor de parimiar trebuie citit Dosiftei și nu Dositheii, cum face editorul, fiind vorba de fapt de marele mitropolit cărturar Dosoftei.

La fel de multe observații putem enumera în ceea ce privește editarea textelor latine, a căror grafie este în foarte multe cazuri modernizată (atunci când editorul folosește, probabil, ediții moderne ale istoriilor sau documentelor respective), dar alternând cu alte texte în care este respectată ortografia mai apropiată de scrierea latină medievală (cea pe care o folosește Samuil Micu), acolo unde, probabil, Ioan Chindriș nu a avut acces la ediții moderne. Același lucru îl putem spune despre completarea prescurtărilor din textele latine, care este făcută sau nu cu inconsecvențe de la un text la altul.

Aceste observații țin de un minimum de cerințe pe care, din punct de vedere filologic, le-am fi avut față de o ediție a *Istoriei* lui Samuil Micu. Ea nu corespunde acestora și, deci, din punctul de vedere al filologului, nu este o ediție care să poată fi consultată cu folos. Să vedem dacă prezenta ediție mulțumește sub raportul fidelității față de textul manuscris al lui Micu.

Din păcate nici în ceea ce privește fidelitatea față de textul original ediția lui Ion Chindriș nu poate fi numită o reușită. Surprinde numărul mare de inexactități în transcriere, de pasaje omise sau

eronat citite. Dăm alte două exemple² de pasaje omise: vol. I, p. 77, în loc de *carele fiind încă prunc*, trebuie citit *carele fiind încă prunc (minorem)*, p. 79, în loc de *o au adus* trebuie citit *o au fost adus*; p. 125: *Țara Muntenească și domni* trebuie citit *Țara Muntenească și de domni*; p. 289 *cum că Radu-Vodă* trebuie citit *cum că Radu-Vodă Negru*; vol. II, p. 16: *Valachia Maior, Țara Românească de jos*, trebuie citit *Valachia Maior, adică Țara Românească cea Mare, Țara Românească de Jos*; p. 20 *Domniia lui Bogdan-Vodă și a lui Petru Mușat și a lui Ștefan*, trebuie citită *Domniia lui Bogdan-Vodă și a lui Petru Mușat și a lui Roman și a lui Ștefan*; p. 21, în loc de *Petru-Vodă, îngrijat despre leși*, trebuie citit *Petru-Vodă, fiind îngrijat despre leși*; aceeași pagină, în loc de *Ștefan-Vodă, carele în anul 1395*, trebuie citit *Ștefan-Vodă, carele în anul 1395, cu boiarii săi*; p. 216, în loc de *să facă luterani, cum pe mulți au făcut*, trebuie citit *să facă luterani, cum pe mulți din Șcheai au făcut*, la aceeași pagină, în loc de *la alte trebi cum sunt*, ar fi trebuit *la alte trebi sfinte, cum sînt*. Pentru a încheia lista omisiunilor, care poate fi considerabil extinsă, nu mai dăm decât câteva: la pagina 219 un fragment care cuprinde și un citat latin în textul lui Samuil Micu: „*retinetur. Singuri românii nimic dintru această (adecă din eresul lui Luther și a lui Calvin) lumină nu au împărtășit, a cărora preoți foarte neînvățați fiind și abia cântările sale obicinuite purtând ceti, riturile și dogmele ceale noao le-au lepădat*, trebuie citit: *retinetur constanti, animo retinebant, et ad huc retinent*). *Singuri românii dintru aceasta (adecă din eresul lui Luther și a lui Calvin) lumină nu au împărtășit, a cărora preoți foarte neînvățați fiind și abia cântările sale obicinuite putând ceti, riturile și dogmele ceale noao nu au fost crezut, cu statornică inimă le-au lepădat*” sau vol II, p. 330: „*la vremea vlădicului Maer le-au dat pentru seminariumul clericilor*” trebuie citit: „*la vremea vlădicului Maer tot episcopoești au fost, și atunci vlădicul Maier le-au dat pentru seminariumul*”.

Un caz special îl reprezintă fila 11 din volumul al III-lea al manuscrisului lui Samuil Micu (în ediția noastră în volumul II, p. 14), care a fost pierdută în urma unui nefericit transport al manuscrisului la Muzeul Național de Istorie. Ea se păstrează, totuși, în copia microfilmată care a fost executată înainte de trimiterea la București. Textul dat lipsă de Ioan Chindriș sună astfel (și vom da textul în transcrierea pe care am fi dorit-o întregului manuscris): „*și ei parte supt corona Terii Ungurești, însă așea, ca domnul Moldovei să fie ascultătoru craiului unguresc, căruia și bir în tot anul să-i dea*.

Ureache vornicul amintrelea scris ne-au lăsat și în loc de adevăr ne spune o poveasste, carea doară atunci pe vremea lui Ureache la mulți au avut credință; scrie acesta cum că vro câțiva feciori de boiari din Maramurăș, întră carii căpetenie au fost Dragoș, acestia trecând munții Maramurășului, vrând ca să vâneze, s-au pogorât spre partea Moldovei. Au dat de un zimbru sau bour, după care mergând ei, au ieșit mai la câmp, pe zimbru tot gonindu-l o coteaică sau căpoaie, pe apa carea și astăzi să cheamă Moldova, adecă de pe numele coteaicăi, carea alea după / zimbru. Acolo, într-o desime, unde fiind de tot ostenit acel zimbru, l-au ucis vânătorii aceia și au pus numele locului aceuia Boureani, cum și până astăzi să chiamă. Iar fiinca [!] căpăoia, și ea ostenită, limbind multă apă, au crepat, al acestia numele era Molda și de pe numele ei apa s-a zis Moldova, cum și astăzi să numeasste apa aceea. De aici s-au învitat acei boiari români din Maramurăș și ieșind mai la câmp spre apa Suceavei, au numerit [!] la locul unde astăzi iaste Suceava și, năzărindu-li-să de departe oarece fum, s-au mirat ce fum să fie în loc pustiu și mergând acolo au aflat întră nește pomi o stupină, la carea trăia un rus bătrân, căruia zicându-i: 'Bineasfe, oame!', rusul au răspuns ruseasfe: 'Ne znam!'.

Un alt tip de greșeli, care pun sub semnul întrebării fidelitatea ediției de față în respectarea textului original este reprezentat de un număr impresionant de lecțiuni incorecte. Pentru a nu fi acuzați că le-am vânat, le vom cita pe unele din cele care le-am întâlnit în volumul al II-lea, p. 231-233³: *oarecare / oarecare; obiceiul / obiceiul; care / care-s; prinzând / prinzind; privilegiuri / privile-*

² Trimiterile se vor face la paginația ediției de față.

³ Lecțiunea lui Ioan Chindriș este pusă în opoziție față de a noastră printr-o bară oblică [/].

ghiunuri; privileghiune / privileghione; Sigismund / Sighismund; (de mai multe ori); aceia / aceaia; lua / luoa; naintea / înaintea; se / să; mărime / tărime; Veștem / Veăștem; dea / de a; comuna / comună; păzit / pășit. Am putea crede că avem aici de a face și cu greșeli de tipar, dar tot în aceste trei pagini găsim și 12 omisiuni în transcrierea textului și, mai mult și adăugarea unor cuvinte care nu sunt în textul original. Pentru a da o imagine reală asupra gravității fenomenului, menționăm că este greu de găsit o pagină fără greșeli (cu excepția celor de titlu sau care conțin cuprinsul) și că nu în puține dintre ele numărul greșelilor este de ordinul zecilor.

Nu se poate da, deci, credit ediției nici în ceea ce privește fidelitatea redării textului original.

O altă categorie de observații pe care trebuie să o facem se referă la amplul capitol de *Note. Comentarii, Variante*, care se află la sfârșitul fiecărui volum de manuscris (deci, câte două în fiecare volum). În discutarea variantelor, editorul Chindriș enumeră pasajele tăiate la prima redactare a textului, care ar fi putut fi la fel de bine ignorate, fiind de cele mai multe ori, îndreptări stilistice, corectări grafice ș.a.m.d., și cele care au fost făcute la o revizuire a textului, scrise cu o altă cerneală. Uneori aceste fragmente șterse sunt lăsate în textul de bază (vezi finalul capitolelor 9 și 10 din vol. I. p. 25), alteori ele sunt trasferate în capitolul de *Note. Comentarii. Variante*. Sau sunt ignorate, precum textul care se află la pagina 234v a primului volum al manuscrisului: „*După moartea împăratului Leopold au urmat în crăia Țerii Ungurești și în domnia Ardealului Iosif, cel mai mare fecior a lui Leopold. Pe cum legătură și pomeană făcură împăratul Leopold cu ungurii și cu ardelenii ca pururea într-această domnie, adecă a crăii Țerii Ungurești și a domniei Ardealului, cel mai mare din sămânța lui să urmează*”.

În mod ciudat, Ioan Chindriș nu înserează nici un comentariu despre diferențele pe care le întâlnim între textul manuscrisului și cel publicat de însuși Samuil Micu (pe atunci corector al cărților în Tipografia Universității din Pesta) în *Calendarul* din Buda din 1806 (reprezentând toate capitolele din *Partea I* și capitolele 1-5 din *Partea a II-a* a primului volum de manuscris). Confruntarea cu textul tipărit i-ar fi atras atenția și asupra admirabilei prefețe (care nu este prezentă în ediția de față) ca și a numeroaselor diferențe de text, care nu pot fi atribuite decât penei lui Samuil Micu.

O sarcină a editorului ar fi fost ca, mergând pe filiera surselor pe care însuși Samuil Micu le numește, să identifice ce și cât a luat din fiecare izvor folosit. I. Chindriș face acest lucru doar în unele secțiuni (unde a avut la îndemână surse moderne sau mai ușor accesibile). Dar nu o face decât ocazional.

Autorul rândurilor de față nefiind istoric, își permite doar câteva observații, lăsând pe seama specialiștilor să le amplifice sau, bineînțeles, să le infirme.

Lecțiunea eronată a numelui mitropolitului Dosoftei (despre care am vorbit mai sus) face ca în notele referitoare la istoria Moldovei să nu se facă nici o referire la *Parimiile* tipărite de mitropolit, unde este și o cronologie a domnilor Moldovei.

Nu se identifică nici una dintre tipăriturile sau textele despre care se vorbește pe spații întinse (Samuil Micu făcând și o istorie a literaturii și culturii românești în paralel cu cea politică). Nu se confruntă citatele date de Samuil Micu cu textele originale.

Acolo unde notele dezvoltă o anumită problemă, bibliografia pe care o dă Ioan Chindriș este de multe ori sumară și în cel mai bun caz, limitată la istoriografia de dinainte de primul război mondial sau interbelică și, oricum, nu sunt citate lucrări și studii fundamentale (putem aminti numele lui Nicolae Iorga, C. C. Giurescu, David Prodan). Și, pentru a da câteva exemple de note care vehiculează informații eronate, depășite sau incomplete, să amintim de exemplu notele la capitolul referitor la Atanasie Anghel: nu sunt citate studii de Șt. Meteș, Z. Toth, I. Lupaș, S. Dragomir, M. Păcurariu, Z. Păclisan, M. Dan, N. Iorga, G. Bogdan Duică, R. Câmpeanu și nici istoriile bisericii (ortodoxe sau unite) câte au apărut până în prezent. Categorie în alcătuirea notelor au funcționat subiectivismul de neiertat unui editor obiectiv. Căci cum altcumva se poate înțelege faptul că I. Chindriș își autocitează inclusiv articole apărute în revista „Steaua” și nici un studiu al lui Pompiliu

Teodor? De altfel, pentru că vorbim de autocitarea lucrărilor editorului, este surprinzător faptul că, deși s-a atras atenția că necrologul lui Grigore Maior a fost cunoscut înainte de publicarea sa drept inedit de către Ioan Chindriș, el îl citează în continuare drept inedit.

Să mai adăugăm punctuația și regimul majusculilor, care sunt de-a dreptul aberante.

Nu putem spune că această ediție nu ne-a oferit și surpriza unor soluții editoriale necunoscute: aceasta este singura ediție la care am avut acces până acum în care notația marginală a paginii marchează sfârșitul paginii și nu începutul ei. Și pentru că a venit vorba de marcarea sfârșitului paginilor, trebuie să observăm că la volumul al II-lea (incidental) și la volumul al III-lea (sistematic) al manuscrisului nu se marchează acest sfârșit dacă el intervine la mijlocul unui cuvânt decât la sfârșitul acestuia, în volumul întâi și al patrulea marcarea sfârșitului paginii fiind făcută corect. Și alte detalii ale transcrierii ne-ar conduce la concluzia că s-a apelat la o altă mână care a transcris textul (nemenționată în nota asupra ediției). Înclinăm să susținem (și aici e doar o simplă presupunere) că ne întâlnim cu o situație similară celeia a volumului al III-lea al colecției *Bariț și contemporanii săi*, lucrat integral de profesorii Maria Protase și Iosif Pervain și semnat, după niște suspecte manevre de culise, și de Ioan Chindriș.

Cu această ocazie a fost lansată și ediția primului volum din *Istoria bisericii românilor* a lui Petru Maior. Asigurând cititorii că și aici se întâlnesc la fel de multe erori de editare, ne rezervăm dreptul de a reveni asupra acestei ediții cu altă ocazie.

Mihai Gherman

NOTE ȘI RECENZII

- * * * *Contested Territory. Border Disputes at the Edge of the Former Soviet Empire.* edited by Tuomas Forsberg, Edward Elgar Publishing Company, Aldershot, 1995, 267 p.

Dizolvarea Uniunii Sovietice, la sfârșitul anului 1991, a punctat deschiderea unei alte etape în geografia politică a Europei Central-Orientale și anume pentru prima dată după încheierea ultimului război mondial problemele teritoriale existente între statele acestui spațiu și-au făcut simțite prezența în dezbaterile publice și științifice.

Volumul editat de Tuomas Forsberg, cercetător la Institutul de Relații Internaționale din Helsinki, abordează o perspectivă comparativă și problematizată a evoluțiilor istorice și politice din „teritoriile contestate” puse în discuție și este, totodată, bine structurat în două părți principale. O primă parte se referă la aspecte teoretice și politologice privind „frontierele cu Rusia” (după cum este intitulat capitolul): teorii asupra disputelor teritoriale, construirea identităților teritoriale, frontiera-liere și regionale, tradiția imperială rusă și expansionismul, politica de securitate și problemele vechilor și noilor frontiere ale Rusiei. Autorii provin dintr-o zonă strict limitată – Nordul Europei – dar extensiunea problemei este vizibilă și pentru celelalte cazuri: Tuomas Forsberg, Anssi Paasi (Universitatea din Oulu, Finlanda), Jyrki Iivonen (Institutul de Relații Internaționale, Helsinki) și Pavel K. Baev (Institutul European al Academiei Ruse de Științe, Moscova).

O a doua parte se oprește asupra a opt tipuri specifice. Autorii, din diverse state, oferă în mod succint, bine documentat și ilustrat, explicații asupra creșterii disputelor de graniță, arătând de ce aceste regiuni – anexate de U.R.S.S. în perioada 1939-1945 – și-au păstrat și dezvoltat o istorie și o identitate aparte de fosta Uniune. Aceste cazuri provin din opt state diferite și sunt prezentate de personalități științifice marcante în țările de proveniență: 1) Basarabia și Nordul Bucovinei (Ioan Chișer, Institutul de Istorie „N. Iorga”, București), 2) Ucraina subcarpatică (Istvan Madı, Institutul de Economie Mondială din Budapesta), 3) Polonia răsăriteană (Wojciech Materski, Institutul de Studii Politice din Varșovia), 4) Nordul Prusiei Orientale (Peter Wörster, Institutul Herder, Marburg, Germania), 5) regiunea Abrene din Letonia (Bonifacis Dauksis, Centrul de Istorie Baltică și Nordică din Riga și Arturs Puga, Universitatea din Riga), 6) Narva răsăriteană și Petserimaa din Estonia (Indrek Jäätis, Universitatea din Tartu, Estonia), 7) Karelia (Tuomas Forsberg) și 8) insulele Kurile (Toshiyasu Ishiwatari, Universitatea Nihon, Japonia).

În general, în ciuda unor discursuri retorice patriotarde oferite de personalitățile politice sau științifice ale zilei, problema pierderilor teritoriale suferite de România în urma aplicării protocolului adițional secret al Pactului Ribbentrop-Molotov (notele sovietice din 26-28 iunie 1940) este fragmentar cunoscută de opinia publică și de specialitate occidentală. Încercările eseistice și neprofesionaliste de persiflare sau comentare subiectivă a evenimentelor din vara lui 1940 nu numai că nu rezolvă nimic, dar mai crează și iluzia unei istoriografii extrem de bogate în respectiva problemă. Ori, este de ajuns o scurtă privire în orice librărie europeană pentru a observa lipsa acută în ceea ce privește informația istorică românească în limbi de circulație. Este, pentru acest motiv, mai mult decât salutară orice inițiativă de penetrare a surselor și datelor părții române. Avem în vedere, concomitent, și faptul că este vorba de o abordare serioasă, într-un excelent stil anglo-saxon, al cazului românesc de „teritorii contestate”: Ioan Chișer prezintă Basarabia, Nordul Bucovinei, Herța, insula Șerpilor și

Transnistria în context istoric, cu apel la prognoze și perspective imediate sau mai îndepărtate. Istoricul român este interesat de evoluțiile ulterioare anexiunii sovietice din 1940; tabelele cu structura demografică a Basarabiei (ulterior, Republica Moldova) și Nordului Bucovinei argumentează – sec – caracterul românesc al provinciilor. Studiul se oprește cu generozitate și asupra unei tematici incitante: stadiul problemei după prăbușirea comunismului și atitudinea statelor vecine direct interesate (Rusia și Ucraina) față de disputa în chestiune. Moscova neagă existența unui contencios deși este evident – după cum arată Ioan Chiper – că poziția ei față de Basarabia și Nordul Bucovinei este determinată de faptul că nu mai are zone de influență în Europa Centrală, Răsăriteană și Sud-Estică.

Pe de altă parte, pentru Ucraina, România reprezintă cel mai important pericol la frontiere, după Rusia. Starea de conflict latent s-a accentuat în urma declarațiilor Parlamentului de la București din iunie 1991 (respingerea Pactului Ribbentrop-Molotov) și noiembrie 1991 (referire la referendumul din Ucraina se arată că această organizare a autorităților de la Kiev în teritoriile românești încorporate forțat în fosta Uniune Sovietică – Nordul Bucovinei, Herța, Hotin, Sudul Basarabiei – reprezintă pentru partea română un act nul și neavenit).

Ce se va întâmpla mai departe? Ioan Chiper pornește de la „situația nenaturală” a existenței celor două state românești și, în rezolvare, avansează ipoteza că o problemă majoră ar reprezenta statutul teritorial al Republicii Moldova cu cele două componente ale sale 1) Transnistria și 2) regiunile despărțite de fosta provincie Basarabia și integrate Ucrainei. Totodată, pentru evoluția viitoare a republicii dintre Prut și Nistru sunt avute în vedere și două alternative care exclud România: 1) o federație cu Ucraina sau, mai mult, 2) o uniune federală cu Rusia. Ucraina, Belarus care ar rezolva și situația regiunii de la Est de Nistru (p. 124-125).

De o consecință a pactului sovieto-german din vara anului 1939 se ocupă și istoricul polon Wojciech Materski. el abordând situația regiunii îndeobște cunoscute în literatura polonă de specialitate sub denumirea de Kresy (regiunile de răsărit): Wilno (Vilnius), Wolyn, Stanisławów. Tarnopol, Nowogród. Polesie și Lwów. Materski face un istoric al problemei garanțiilor internaționale pentru frontiera de Est și, simultan, o abordare etnică a chestiunii. Astfel, în 1939, în zona Vilnius (Wilenszczyzna, în polonă) aflată acum în Lituania, din cei 550 000 locuitori, 322 000 erau poloni, 108 000 evrei, 75 000 bieloruși și numai 31 000 lituanieni. În teritoriile aflate în componența Republicii Belarus, din 4,7 milioane locuitori, 2,32 milioane erau poloni și 1,1 milioane bieloruși, iar în ceea ce privește teritoriile de sub administrația Ucrainei, dintr-un total de 8 milioane, 4,47 milioane îl reprezentau ucrainenii iar 2,6 milioane polonii.

De ce a ocupat U.R.S.S. Kresy? Istoricul polon găsește explicații de natură strategică, politică, militară, economică. În ceea ce privește prezentul, Polonia nu are pretenții teritoriale dar dorește respectarea identității minorităților ei aflate în statele succesoare Uniunii. Astfel, în aprilie 1994, guvernele de la Varșovia și Vilnius au semnat tratatul de prietenie și bună vecinătate prin care este confirmată actuala frontieră de stat (în Lituania trăiesc circa 260 000 poloni, 7% din totalul populației). Relațiile cu Belarus se dovedesc ceva mai încordate datorită integrării rapide a celor 418 000 poloni (4% din populația țării) în structurile organizatorice ale Bisericii catolice, ceea ce a provocat guvernului de la Minsk care acuză procesul de repolonizare a fostelor teritorii ale Republicii a II-a.

Ce se va întâmpla în viitor cu fostele regiuni răsăritene ale Poloniei? W. Materski nu crede că va avea loc un proces de revendicări din partea Varșoviei. O soluție, acceptată, ar fi integrarea în euroregiuni precum cea Carpatică, de pildă, care ar conecta Polonia, Ucraina, Slovacia și Ungaria. Nu sunt excluse, însă, tensiunile mai ales în relațiile cu Belarus (Minskul acuzând repolonizarea regiunii Grodno) și Lituania (sunt prognozate cererile de creare a unui district autonom polon, oficierea în limba polonă a liturghiei catolice la catedrala din Vilnius și bilingvismul sistemului universitar din capitala lituaniană).

Un alt caz, deosebit de cele dinainte, este cel prezentat de istoricii letoni Bonifacijs Dauksts și Arturs Puga, referitor la regiunea Abrene, din estul țării. În perioada 1920-1940, orașul Abrene și zona înconjurătoare (1 294 km²) au făcut parte din Republica Letonă. Conform recensământului din 1935, în regiune locuiau 44 600 locuitori din care 85,9% ruși și 12,5% letoni (în oraș, din cei 1 200 locuitori, 52% erau ruși și 39% letoni). Conform unui decret al Prezidiului Sovietului Suprem, din 23 august 1944, o parte din zona de frontieră a Letoniei și Estoniei era trecută în teritoriul R.S.F.S. Ruse.

Interesant este că, din anii '50, odată cu declanșarea procesului de industrializare, a fost pregătit și un plan de migrare în masă a populației. oameni din diferite regiuni ale Uniunii Sovietice așezându-se la Abrene. Consecința? Doar 5% din populația prezentă a districtului reprezintă cetățeni sau descendenți ai Letoniei interbelice.

Prăbușirea U.R.S.S. nu a făcut decât să tensioneze și mai mult legăturile dintre Riga și Moscova, datorită obstinației cercurilor de la Kremlin în refuzarea discuțiilor privind statutul teritorial. Drept urmare, la 22 ianuarie 1992, Consiliul Suprem al Letoniei a emis un decret referitor la nerecunoașterea anexării regiunii Abrene de către sovietici; conform decretului, ocupația rusă reprezintă o violare a tratatului de pace din 1920 și a tratatului de neagresiune sovieto-leton din 1932; actul de la 23 august 1944 era declarat neconstituțional. Rusia, la rândul ei, consideră tratatul din 1920 ca pe o relictă istorică iar pe Letonia drept primul stat din noua Europă care a pus în discuție principiul inviolabilității frontierelor (p. 184-185).

Pornind de la tratatul ruso-leton din aprilie 1994 privind retragerea armatei ruse și de la declarațiile președintelui Boris Elțîn (din „Latvijas Vestnesis”, Riga, 5 mai 1994) de condamnare a acțiunilor regimului stalinist împotriva poporului leton în perioada 1940-1949, cei doi istorici de la Riga nu se hazardează. totuși, în prognoze. Singura soluție acceptabilă, spun ei, sunt negocierile, chiar cu participarea unor experți străini. Un viitor? Speranța că doar interesele unei eventuale Rusii democratice ar dicta o cale justă.

Nici un alt volum apărut până acum nu a prezentat un asemenea dosar de informații privind frontierele și disputele teritoriale ale Europei cu spațiul fostei Uniuni Sovietice. „Contested Territory”, este, fără îndoială, o contribuție majoră la înțelegerea istoriei recente. Cu atât mai salutar este volumul cu cât este prezent și cazul românesc – prezentat într-o manieră serioasă și aprofundată – în general fie ignorat, fie slab perceput în lucrările de specialitate.

Florin Anghel

RAFAEL ABELLA, *Finales de enero, 1939, Barcelona cambia de piel*, Barcelona, Editorial Planeta, 1992, 209 p.

Rafael Abella, renumit istoric catalan, specialist în istoria vieții cotidiene din Spania în timpul războiului civil și al dictaturii franchiste, abordează în această lucrare din nou problematica războiului civil din perspectiva bătăliei finale pentru Catalonia și Barcelona, cu toate consecințele sale în ambele tabere.

Campania din Catalonia, intrarea în Barcelona și atingerea frontierei franceze de către armatele lui Franco au fost, fără nici o îndoială, episoade capitale ale războiului civil spaniol. Evident, operațiunile militare și comportamentul trupelor de ocupație nu au fost diferite în Catalonia față de alte regiuni ocupate de trupele franchiste în privința tratamentului aplicat celor învinși. Cu toate acestea, în Catalonia, la fel ca și în Țara Bascilor, problemele care se puneau în urma cuceririi erau mai delicate decât în alte părți datorită existenței unor regimuri autonomiste și datorită

personalității proprii a acestor terorii. Astfel, impactul războiului și tratamentului aplicat acestor regiuni de către regimul lui Franco au lăsat urme care se pot recunoaște până astăzi, la mai bine de o jumătate de secol distanță de la desfășurarea evenimentelor. În acest sens, cartea lui Rafael Abella încearcă să situeze evenimentele de care se ocupă în circumstanțele și în contextul în care s-au produs, cu scopul ca amintirea lor să nu fie supusă unei interpretări istorice limitate la simpla distincție dintre bine și rău.

După ce prezintă problemele principale ale campaniei din Catalonia din iarna 1938-1939 atât din perspectiva taberei republicane, cât și din cea a taberei franchiste, autorul analizează aspecte ale vieții cotidiene, mai ales suferințele pe care le-au avut de înfruntat catalanii indiferent de partea cui luptau. Pentru aceasta el face apel la mărturiile unor participanți la evenimente din ambele tabere și de condiții sociale diferite. Astfel se fac referiri la foametea cumplită care domnea în zona republicană, la felul în care se murea pe front și în spatele lui, la tentative eșuate de dezertare dar și la fraternitatea în suferință a combatanților din ambele părți. Sunt descrise chinurile celor răniți și abandonați în fața înaintării trupelor franchiste, suferințele celor care își pierdeau rude și apropiați, uneori chiar întreaga familie, precum și actele de jaf și vandalism comise atât de cei aflați în retragere, cât și de cei care înaintau.

Întreaga lucrare a lui Rafael Abella este o pledoarie pentru pace și pentru respectul datorat omului și a tot ceea ce este omenesc. O problemă importantă pe care o propune spre analiză în finalul cărții este aceea a atitudinii față de învinși, toți catalanii în cazul de față. Astfel, se arată că, în 1939, după înfrângerea Republicii, catalanii au avut mult de suferit, fiind catalogați drept „roșii” și, prin urmare, adepți incondiționali ai acesteia, iar în 1975, după moartea lui Franco, mulți au fost acuzați, pe drept sau pe nedrept, de colaboraționism cu regimul de dicatură. Evident că în ambele cazuri există o parte de adevăr, deoarece au fost mulți catalani care au luptat de partea Republicii, cum au fost destui și aceia care au colaborat cu Franco. Dar, mai presus de toate, cei mai mulți catalani au fost și au rămas catalani, adepți ai unei Spanii unite, dar cu păstrarea și protejarea elementelor specifice fiecăreia din părțile ei componente, ai unei Catalonii autonome în cadrul statului spaniol. Cele două aspecte, al autonomiei și al integrării, nu pot și nu trebuie să fie separate. Numai astfel catalanii își vor putea îndeplini misiunea lor istorică și se vor putea situa în fruntea hispanității universale.

Eugen Denize

VALERIU FLORIN DOBRINESCU, *România și Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1947). Bătălia diplomatică pentru Transilvania*, București, Edit. Viitorul românesc, 1996, 275 p.

Necesitatea unei lucrări pe această temă a fost subliniată de F. Dobrinescu chiar din introducerea volumului. Negarea realității evidente, care se perpetuează și acum, la sfârșit de mileniu, trebuie combătută cu argumente științifice serioase. Complexitatea problematicei impune complexitatea demersului științific, ceea ce autorul încearcă să realizeze prin analizarea relațiilor româno-ungare în cea mai dificilă perioadă a secolului nostru. Importanța lucrării constă în faptul că nici acum nu au fost soluționate probleme ivite cu sute de ani în urmă. Așa se face că este prezentată Ungaria („o țară veșnic nemulțumită, cu revendicări și cu un arsenal propagandistic nu departe de cel promovat și acum, la sfârșit de mileniu”) și „contribuția ei la distrugerea sistemului tratatelor de pace din 1919-1923”.

Un prim capitol al lucrării este consacrat recunoașterii internaționale a unirii Transilvaniei cu România. De fapt, după cum subliniază și autorul, de la început, problema Transilvaniei a căpătat o

importanță internațională. Aceasta mai ales datorită acțiunilor Ungariei, pentru că România a considerat dintotdeauna acest pământ ca fiind leagănul civilizației românești. A fost și este evidentă continuitatea populației românești și predominanța sa în Transilvania, continuitatea structurilor sale economice și sociale. În contrast, cucerirea ungără a acestui teritoriu a avut loc în sec. XI-XIII, dar elementul autohton și-a impus autonomia și păstrarea structurilor politico-administrative. Iar din 1526 (bătălia de la Mohacs) Ungaria a încetat să mai existe ca stat independent. În perioada 1699-1867, Transilvania a fost o provincie austriacă, separată de Ungaria. „Unitatea milenară atât de mult trâmbițată de istoriografia maghiară, se reduce, de fapt, la o jumătate de secol. Pretinsele drepturi istorice ale Ungariei au făcut parte din arsenalul propagandei dusă de Budapesta, mai ales după 1918, care avea drept sloganuri „Ungaria milenară” sau „Coroana Sfântului Ștefan”.

And în vedere internaționalizarea problemei Transilvaniei, este firesc ca abordarea să înceapă cu momentul semnării armistițiului de la Belgrad (30 noiembrie 1918). Până la semnarea tratatului de pace de la Trianon (iunie 1920), problema fronetirei româno-ungare a constituit subiectul unor discuții aprinse în cadrul comisiilor aliate de experți, la Reuniunea Consiliului miniștrilor de externe (iunie 1919) sau în consiliului Suprem interaliat. Lucrările au fost îngreunate de atitudinea autorităților comuniste de la Budapesta care, subit și unilateral, precizau că pentru ei „nu există fruntarii. Patria proletariatului este lumea întreagă”.

Punctul de vedere românesc a fost susținut și apărat de o serie de personalități ale vieții noastre politice, ca, de exemplu, I. I. C. Brătianu, N. Titulescu, I. Maniu, dar autorul dedică un subcapitol activității desfășurate de Al. Vaida-Voevod. De fapt, acest capitol prezintă atitudinea marilor puteri față de România, în general, și Transilvania, în special, atitudine dictată de interesele lor, economice și politice, în această parte a Europei.

Cel de-al doilea capitol, dedicat raporturilor româno-ungare în perioada 1920-1938 (de la Trianon la München), urmărește direcțiile conturate în primul capitol. Probleme ce țin de crearea unui sistem de securitate în Europa de răsărit sunt corelate cu atitudinea marilor puteri față de aceste proiecte și poziția Ungariei, în acest context. Sunt prezentate astfel, proiectul Confederației dunărene, Mică Înțelegere și Înțelegerea Balcanică. Relațiile bilaterale româno-ungare sunt înfățișate legat de anumite probleme, fie de natură economică (criza din 1929-1933, scandalul banilor falși, afacerea împrumutului ungar), fie de natură politică (problema optanților, politica minoritară a României la Budapesta). Este prezentată și apariția iredentismului maghiar, precum și problema reînarmării Ungariei.

Începând cu 1938 s-au desfășurat o serie de evenimente ce au anunțat declanșarea marii conflagrații. De la ocuparea Austriei, continuând cu acordul de la München și dispariția Cehoslovaciei, aceste evenimente au culminat, pentru România cu „arbitrajul” de la Viena (august 1940). În această perioadă, în care iredentismul maghiar era favorizat, poziția României față de Ungaria a fost defensivă. „Unele acte, precum semnarea tratatului economic româno-german nu au făcut decât să amâne temporar sprijinul fățiș al Berlinului față de revendicările Ungariei asupra Transilvaniei”. Situația României a fost agravată și de atitudinea puterilor europene, care nu au sprijinit România încurajând, astfel, tacit, iredentismul maghiar. Revelatoare, în aceste sens, este declarația lui W. Churchill: „Niciodată nu am fost satisfăcut de felul cum a fost tratată Ungaria după războiul trecut. Nu avem de gând să recunoaștem vreuna din schimbările teritoriale ce se fac în timpul războiului, afară de acelea ce s-ar produce cu liberul consimțământ și cu bunăvoința părților interesate”.

Dictatul de la Viena nu a reprezentat decât o recompensă acordată Budapestei „pentru atașamentul ei la politica axei” și o pedepsire a României pentru „fidelitatea acesteia față de politica anterioară de securitate colectivă și a pactelor regionale”.

Capitolul al IV-lea începe prin prezentarea manierei în care a fost impus așa-zisul arbitraj de la Viena și, apoi, a reacțiilor internaționale față de acest eveniment. Ideea centrală a acestui capitol este

sintetizată printr-un citat din Milton Lehrer. Referitor direct la Transilvania, acesta preciza că „această separațiune este un nonsens istoric, geografic, economic, etnic, etc. o absurditate, o amenințare pentru pacea Europei”. Iar în plan general: „dictatele impuse de dictatori au avut întotdeauna soarta făuritorilor lor. Nimic nu se poate clădi, într-adevăr, pe violență, după cum nimic nu se poate clădi pe nisip: nici dictatori, nici dictate”. O atenție deosebită a fost acordată activității românilor din diaspora față de dictatul de la Viena.

Ultimul capitol subliniază netemeinicia pretențiilor Ungariei asupra Transilvaniei. Eforturile depuse de statul maghiar pentru revendicarea Ardealului au rămas fără rezultat, la încheierea celui de-al doilea război mondial. Începând cu armistițiul de la Moscova (12/13 septembrie 1944) și terminând cu semnarea tratatului de pace, soluționarea problemei Transilvaniei s-a făcut, tranșant, în favoarea României. Țara noastră a beneficiat, în acest context, de toate atuurile: dreptul istoric incontestabil asupra Transilvaniei; rezolvarea problemei minorităților; poziția celor două țări față de interesul păcii europene, „cu un avantaj zdrobitor pentru București”.

În afară de complexitatea abordării tematicii, cartea lui V. F. Dobrinescu mai prezintă o mare calitate: diversitatea informației. Toate analizele se bazează pe o documentație bogată, mult material de arhivă, în multe privințe inedit, și literatură memorialistică. În ciuda complexității, volumul nu este mare și are multă precizie. El reprezintă, astfel, un instrument de lucru foarte eficace. Utilitatea sa sporește, mai ales astăzi, când se recurge adesea la argumente istorice pentru rezolvarea unor probleme politice. Iar volumul de față este important mai ales pentru aceia care nu vor să înțeleagă faptul că nici un stat din lume, fie el o mare putere sau nu, nu va accepta vreodată modificarea frontierelor prin forță și eludarea prevederilor tratatelor de pace încheiate după cel de-al doilea război mondial.

Tatiana Dușu

ANDREI GROMYKO, *Memories*. Translated by Harold Shukman, Arrow Edition, 1989, 474 p.

Memoriile celui ce a deținut timp de o jumătate de secol importante funcții diplomatice și pe linie de stat (pentru a menționa doar unele: ambasador la Londra, ambasador la Washington, reprezentantul fostei Uniuni Sovietice în Consiliul de Securitate, ministru de externe, membru al delegației sovietice la diferite conferințe – printre care și cele de la Yalta și Potsdam), decedat în 1989, au apărut în ediția engleză, pe care încercăm să o prezentăm, în următoarea structură: sumarul, lista ilustrațiilor (o serie din ele îl prezintă pe autor alături de personalități ca Roosevelt, Stalin, Truman, Bevin, Hrusciiov, Eisenhower, Kennedy, Nixon, Kissinger, Brejnev, Tito, Indira Gandhi, Mitterand, Reagan, Bush), introducerea semnată de Tony Benn (datată august 1989); am menționa dintre ideile exprimate în această introducere: Gromiko a admirat pe Roosevelt și și-a exprimat simpatia pentru Kennedy și Nixon, a avut profunde rezerve față de Truman, Eisenhower și Reagan, a manifestat neîncredere față de Churchill, a fost dezamăgit de Attlee și Bevin, i-a admirat pe de Gaulle, pe Willy Brandt și pe Pandit Nehru, i-a respectat pe Wilson și Callaghan; autorul, deși admirator al rolului jucat de Stalin în timpul războiului și ca negociator extrem de dotat, a condamnat fără rezerve crimele la care de altfel nu a participat sub nici o formă; „Ca om de partid de școală veche”, justifică, în memoriile sale, intervențiile în Ungaria, Cehoslovacia și Afganistan, nota autorului adresată cititorilor străini, cele 19 capitole (câteva din titluri: La începutul drumului vieții; Cultura americană; Teheran și Yalta; Potsdam; Cursa înarmărilor; Europa, bătrână și etern tânără; Prieteni și vecini; De la Nixon la Reagan), în loc de epilog (din partea autorului), nota editorului (se

arată care sunt deosebirile față de ediția în limba rusă, în două volume, din 1988, publicată la Moscova; cu aprobarea autorului au fost introduse materiale noi și n-au fost publicate toate cele conținute în ediția rusă, index (comun pentru nume și materii).

Remarcăm că atât în index, cât și la pagina 152, numele Georges Bidault apare trecut greșit Bidot (!), iar pagina unde apare corect scris – pagina 185 – nu este deloc menționată în index, index în care numele Bidault nu apare deloc. Mai menționăm și o flagrantă contradicție între două explicații: la pagina 68 se arată că fosta Uniune Sovietică a votat ca Națiunile Unite să-și aibă sediul în Statele Unite pentru că „Moscova a dorit să fie sigură că americanii nu și-au pierdut interesul pentru problemele internaționale. Ne-a fost teamă ca Statele Unite să nu se întoarcă la izolaționism, ipoteză în care nu se putea ști pe ce drum ar fi mers unele state europene”; în schimb, la pagina 167 se susține că „URSS a acceptat, ca un gest prietenesc față de Washington, ca Națiunile Unite să-și stabilească sediul în Statele Unite”.

Importanța memoriilor, pentru istoria diplomației și în general a evenimentelor din ultimii 50 de ani, este evidentă, cu condiția ca să ținem seama de faptul că memoriile diplomaților și ale oamenilor politici sunt fatalmente pledoarii pro domo sua și în privința stabilirii adevărului istoric trebuie privite cu rezervă (și este și cazul memoriilor lui Talleyrand); pe de altă parte, nu trebuie să le privim cu suspiciune pentru că limbajul și formulele politice sunt cele ale oficialității fostei Uniuni Sovietice, nu aceasta fiind esențial în privința memoriilor; sub acest ultim aspect, partea desuetă – am spune – a memoriilor, ca ideologie exprimată, în raport cu situații și concepții ulterioare (de după 1989), nu trebuie să descurajeze pe cei ce au ocazia – citind cartea – să cunoască unele aspecte, descrise nu fără talent și umor, ale vieții diplomatice internaționale și ale concepțiilor și atitudinilor actorilor acestei scene.

Autorul memoriilor este cu adevărat avocatul care folosește toate argumentele pentru a justifica – cu mici excepții – toate acțiunile diplomatice și de orice ordin ale fostei Uniuni Sovietice; astfel, înainte de al doilea război mondial, Anglia, Franța și Statele Unite au încercat „disperat” să îndrepte agresiunea germană împotriva Uniunii Sovietice (p. 32), nu a existat un protocol secret Molotov-Ribbentrop cu privire la „necesitatea anumitor schimbări teritoriale în țările situate între Germania și URSS” (p. 48), chiar în timpul războiului „monopolurile americane și-au folosit capitalul pentru a ajuta industria germană să producă arme pentru armata lui Hitler” (p. 56), atât partidul republican cât și cel democrat din Statele Unite reprezintă aceleași interese iar „orice diferențe între ele sunt lipsite de substanță” (p. 65), Benes a participat în 1948 la o „conspirație reacționară” (p. 73), „democrația americană este de asemeni o democrație a complexului militar-industrial” (p. 92), în America „atotputernicul dolar” are o influență devastatoare asupra vieții spirituale (p. 98), conferința de la Yalta nu a intenționat să ducă la împărțirea Europei în sfere de influență (p. 119), Uniunea Sovietică nu putea renunța la principiul unanimității în Consiliul de Securitate, planul Marshall a avut un caracter „expansionist” (p. 171), Castro este „un gigant ca gândire și simțire și față de serviciile aduse poporului” (p. 235), divizarea Germaniei în două state s-a produs datorită politicii puterilor occidentale (p. 215), intervenția sovietică în Ungaria în 1956 a fost „absolut justificată” (p. 296) și la fel cea în Cehoslovacia (p. 298), revoluția iraniană și alungarea Șahului sunt privite favorabil de autor (p. 306), acordul de la Camp David din 1979 a avut un caracter antiarab (p. 351), fosta Uniune Sovietică nu a avut niciodată intenția să schimbe prin forță structura socială a altui stat (p. 394), poziția oficială sovietică față de Boris Pasternak în urma publicării romanului „Doctor Jivago” a fost într-adevăr nejustă deși acest roman nu constituie în opinia autorului memoriilor cea mai bună dintre operele lui Pasternak (p. 435).

Partea cea mai interesantă a memoriilor privește caracterizările pe care autorul le face celor pe care i-a cunoscut; printre aceste impresii și opinii remarcăm în special pe cele privind pe Roosevelt,

Stalin, Hrușciiov, Molotov, Vășinski, de Gaulle, Truman, Carter, Reagan, ca și amănuntele „picante” din viața diplomatică (de exemplu părăsirea de către Vășinski a unui dîneu dat cu ocazia vizitei lui Ciu En Lai în 1950 în Uniunea Sovietică, fără vreo explicație, bănuiala la care a dat naștere incidentului fiind aceea că Vășinski a fost în stare de ebrietate, așa cum Stalin i-a afirmat la telefon autorului memoriilor invocând opinia medicilor în sensul că Vășinski fusese diagnosticat ca alcoolic) (p. 414).

În legătură cu caracterizările făcute celor pe care i-a cunoscut (lui Roosevelt, Stalin, Molotov, Vășinski le-au fost dedicate cele mai multe pagini), ne vom referi în continuare la unele dintre acestea. Despre Keynes: „Elegant... subtil în conversație, om de știință excepțional de talentat, și-a servit în mod inteligent clasa...” (p. 95); despre Stalin: „Memoria sa acționa ca un computer și nu omitea nimica” (p. 110), a avut un rol uriaș în timpul războiului; fapt pus în evidență și de Jukov, era corect în comportări și cu toată duritatea de caracter manifesta câteodată „emoții omenești pozitive” (p. 126), nu venea niciodată cu notițe deși își pregătea intervențiile iar în concluzie se arată (p. 133 urm.) că personalitatea lui Stalin „va provoca desigur controverse peste decenii, dacă nu peste secole” fiind o figură „tragic contradictorie” și care „a creat o mașină de stat monstruos arbitrară care a trimis la moarte mulțimi de oameni inocenți” și care a comis crime în masă, iar înainte de a muri – într-o clipă de revenire din inconștiență – și-a comparat (prin gesturi) neputința cu cea a unui miel hrănit de o fetiță dintr-o fotografie așezată pe un perete (scenă povestită autorului de Molotov și redată la fel și de Hrușciiov); despre Eden: posedă o abilitate înăscută de a căuta compromisul (p. 200); despre Molotov: se contestă de autorul memoriilor că ar fi fost un dus (hardliner) și constată că se caracteriza printr-un excesiv convenționalism, opunându-se oricăror formulări – în documente – în manieră nouă a ideilor; cele mai negre caracterizări privesc pe Beria și pe Vășinski (p. 466 urm.), afirmându-se despre Vășinski că nu studiasse diplomația și nu se comporta corespunzător unui diplomat, considera – ca jurist – mărturisirea smulsă prin tortură în procesele în care a fost acuzator ca regină a probelor și suficientă pentru o condamnare, era oportunist – ca fost menșevic ce jucase un rol în urmărirea lui Lenin pe timpul Guvernului Provizoriu din 1917, era dur, nu avea convingeri, avea o educație excelentă și o deosebită abilitate de a-și exprima ideile într-o manieră literară și autorul memoriilor conchide: „...l-am apreciat ca fiind o figură sinistă” (p. 409).

În legătură cu poziția fostei Uniuni Sovietice privind participarea sau neparticiparea la ședința Consiliului de Securitate când în 1950 s-a votat rezoluțiunea pe baza căreia trupe ONU au fost trimise să lupte în Coreea, autorul (pag. 130-131) susține că teza sa – participarea și folosirea vetoului – a fost justă; această teză nu a fost primită de Stalin, care și-a menținut ferm hotărârea neparticipării la ședință și în acest sens a dictat instrucțiunile transmise ambasadorului Malik; autorul arată, în continuare, că Stalin, condus de emoție, n-a luat cea mai bună hotărâre; este evident, însă, că problema nu era numai juridică sau de politică imediată; dacă exprimarea, vorbită sau scrisă, îi este dată omului spre a-și ascunde gândurile (potrivit unei formulări celebre), atunci în acest sens trebuie înțelese coordonatele în care autorul expune situația în care s-au conturat cele două opinii contradictorii; este evident că rațiunea care a stat la baza hotărârii sovietice n-a fost o stare emoțională a lui Stalin, ci dorința de a vedea Statele Unite implicate în Extremul Orient spre a-i slăbi rolul în Europa, fiind o constantă a politicii marilor puteri aceea de a folosi orice prilej pentru divizarea forțelor adversarului pe mai multe fronturi.

În concluzie, încă o dată, subliniem ideea că ar fi o profundă eroare aceea de a trimite la index memoriile lui Gromiko pe motivul inactualității și evident caracterului depășit al concepțiilor sale teoretice; memoriile sale rămân o sursă, pe toate planurile – juridic, diplomatic, istoric în genere – de informații prezentate mai mult sau mai puțin transparent și într-o exprimare îngrijită, încât nu am putea decât să salutăm o eventuală traducere în limba română a lor.

Betinio Diamant

GRZEGORZ ŁUKOMSKI, *Walka Rzeczypospolitej o Kresy północno-wschodnie 1918-1920. Polityka i działania militarne* (Acțiunea Poloniei pentru frontierele nord-estice. Operațiuni politice și militare), Poznań, 1994, 182 p. + anexe.

Teritoriile nord-estice ale Poloniei istorice (printre care și, astăzi, regiunea capitalei lituaniene, Vilnius) au reprezentat, în timp, nu doar un loc de confruntări etnice sau militare ci și științifice. Nu dorim să prezentăm o istoriografie a problemei dar amintim că, înainte de 1939, provincia Wilno (Vilna, Vilnius) și zonele din Bielorusia și Ucraina care aparțineau statului polon interbelic erau prezentate drept zone de influență polonă, făcând parte din patrimoniul istoric al Republicii, cu importante centre ale polonității răsăritene (Wilno și Lwów, spre exemplu). După 1945, istoricii aflați în Republica Populară fie nu au reușit, fie au analizat trunchiat evoluția în respectivele teritorii. Ceilalți, cei care au ales calea exilului, au dat o tentă politică, naționalistă (net antisovietică dar și, deseori, antilituaniană). Iată de ce, valoroasele lucrări apărute după 1989-1990 sunt nu numai un bun necesar dar un câștig incomensurabil al științei istorice polone.

Grzegorz Łukomski provine din mijlocul unei comunități științifice prestigioase – Poznań și universitatea Adam Mickiewicz – și realizează, în volumul de față, una din cele mai reușite sinteze ale problemei. Nedorind să aducă probleme noi – deși o face, în repetate rânduri, prin valorificarea unor importante fonduri arhivistice – autorul pune într-o lumină aparte unele aspecte ale problematicei și, ceea ce surprinde cu adevărat, aduce o tratare serioasă și neutră, ferită de accentele subiective, pătimase. Este și motivul pentru care credem că va rămâne o analiză de bază.

Despre o problemă atât de controversată și atât de dezbătută ce ar mai putea fi de spus? În primul rând, Grzegorz Łukomski prezintă o arhivă relativ necercetată până acum, cea a lui Stanisław Zukowski. Totodată, cu același efect, este utilizată arhiva de la Gdańsk și anume cea a Comisariatului General Polon la Danzig (Gdańsk) și a Senatului Orașului Liber. În al doilea rând, autorul nu se oprește exclusiv la analiza relațiilor cu Lituania sau Rusia Sovietică (deși acestea sunt dominante) ci merge ceva mai departe, insistând asupra raporturilor cu Ucraina (naționalistă și bolșevică) și chiar cu nou venita mișcare națională bielorusă. Generalizând, rădăcinile conflictului din nord-estul Europei anilor 1919-1920 sunt interpretate din punctul de vedere al planurilor federaliste ale Mareșalului Piłsudski și al cooperării secrete ruso-germane.

Primul capitol, despre originile conflictului, identifică interese opuse ale diverselor centre de putere din zonă: Rusia bolșevică încerca recrearea granițelor Imperiului țarist, Germania dorea limitarea influenței și puterii Poloniei, atât Berlinul cât și Moscova uzând de interesele Lituaniei în acest complicat mozaic. Capitolul al doilea se referă la începutul diferendului militar, rezultantă a pericolului reprezentat de transferurile unităților Armatei Roșii spre Lituania de vest și Bielorusia și de acțiunile de autoapărare ale populației polone. Autorul arată că, pentru păstrarea regiunii nord-estice, au primat pentru Polonia nu numai interesele istorice, culturale și demografice ci și cele de stat, supreme (chiar și personale, am adăuga, dacă avem în vedere că Józef Piłsudski era născut lângă Wilno). Capitolele trei și patru dezvoltă evoluția operațiunilor militare din anii 1919-1920 precum și a numeroaselor negocieri eșuate de pace. Interesant este ultimul capitol, cel referitor la acțiunea generalului Lucjan Żeligowski (și el născut tot lângă Wilno) de cucerire a Vilnei și proclamare a statului Lituania Centrală. Ca mai toți istoricii problemei, nici Grzegorz Łukomski nu a rezistat tentației de a propune o alternativă la veșnica întrebare: a fost un act independent sau unul comandat de Mareșalul Piłsudski, direct de la Varșovia? Lectura acestei părți de volum ne convinge întru totul că istoricul nu pune vreun moment la îndoială contribuția covârșitoare a Mareșalului. El preferă să aducă în lumină un important fond arhivistic, de care am amintit mai sus, ceea ce, evident, este un alt tip de soluție.

Concizia și obiectivitatea cu care Grzegorz Łukomski analizează un segment atât de dezbătut și de important în istoria recentă a Poloniei recomandă un instrument istoriografic de bază pentru oricine ar dori să cunoască o parte a controverselor privind regiunea Wilno.

Florin Anghel

ȘERBAN RĂDULESCU ZONER, DANIELA BUȘĂ, BEATRICE MARINESCU,
Insaurarea totalitarismului comunist în România, București, Edit. Cavalioti, 1995, 273 p.

Istoria recentă se scrie cu mare anevoință. Documentele de arhivă au, parțial, un regim restrictiv. Persoane implicate în fasonarea ei, trăitoare încă, încearcă să obstrucționeze calea spre aflarea adevărului. Și totuși, în cazul instaurării comunismului în România, lumea contemporană are nevoie acută de informare, ca un demers irepresibil pentru înțelegerea propriei identități.

Evoluția societății românești de expresie burgheză, cu accelerarea benefică din ultimele două decenii premergătoare celui de al doilea război mondial, lăsa prea puțin să se bănuiască traumatizarea până la desfigurare ce avea să vină, a tuturor resorturilor de viață ale poporului român.

Cum a fost cu puțință ca o țară care respira în ritmul Europei, cu o deschidere permanentă, firească și necesară spre cuceririle civilizației să cadă sub ferula unui regim primitiv, unde meritul a fost înlocuit cu dosarul de cadre, delațiunea socotită virtute patriotică iar exterminarea potrivnicilor de orice fel drept „ascuțirea luptei de clasă”?

Impunerea comunismului la adăpostul armatei roșii și propagarea lui printr-un pumn de venetici și elemente autohtone amorale – iată substanța acestui valoros sinopsis de istorie a României pentru răstimpul 23 august 1944 – 24 februarie 1948. Comentariul autorilor ar putea fi, poate, acuzat de partizanat; citatele din presa comunistă însă rămân elocvente pentru cinismul lor cutremurător, pentru morala junglei pe care au încercat s-o instaureze în România. Ni se pare, de aceea, că multă vreme de aici înainte simpla reeditare a discursului politic comunist va putea ține locul celui mai convingător manual de istorie pentru acești ani de regres social, de distrugere a elitelor naționale, de împingere a românilor spre modul de viață asiatic.

Ceea ce izbuteste din prima clipă în manifestările publice ale comuniștilor după citirea proclamației regale privind ieșirea României din alianța cu puterile Axei este ipocrizia. La 24 august 1944, comentând decretul de amnistie și desființarea lagărelor, Lucrețiu Pătrășcanu considera că aceste instituții sunt proprii regimurilor de dictatură. La 25 august, a doua zi, V. Molotov repeta declarația din 2 aprilie același an că rușii nu au pretenții teritoriale asupra României și nici nu intenționează să-i schimbe ordinea socială. Și într-un caz și într-altul urmarea se cunoaște prea bine. În iulie 1945 Ana Pauker declara că legionarii nu trebuie excluși din „obștea poporului”. Or, urmărirea lor a fost una din acțiunile cele mai sălbatice ale regimului comunist.

Și exemplele pot continua.

În mod paradoxal autorii au fost puși în fața unui material care, deși lacunar, este extrem de abundent. De aici și dificultatea selecției. Dar din acest punct de vedere reușita lor a fost deplină căci au pus la dispoziția cititorului exact acele piese care reconstituie peisajul terifiant al instaurării unui regim total străin de tradițiile, de mentalitatea românilor. E aproape imposibil a stabili o ierarhie în ceea ce privește valoarea cutărei mărturii; și totuși cea de sub data de 7 martie 1945, privind discuțiile Anei Pauker cu o delegație sovietică pentru comunizarea României în trei ani, rezumă cel mai bine intențiile rusești și materializarea lor prin proaspeții patrioți români aduși în furgoanele lor.

O calitate a cărții este și dozajul atent al felului cum era percepută în Occident degradarea vieții în România. Ni se pare binevenită, în acest context, inserarea unor fapte petrecute în afara hotarelor țării care însă au avut un rol decisiv în modelarea societății românești. Schimbul de telegrame Churchill – Roosevelt despre cât erau de „contrariați” de ce se petrecea la această graniță a Europei cu hăul asiatic (8 martie 1945) ca și discuțiile purtate la Paris, la sfârșitul lui aprilie 1946, privind clauzele economice ale tratatului de pace cu România – fără consultarea acestora – sunt piese de antologie pentru optica de un desăvârșit cinism care a caracterizat Occidentul în raport cu România ca și grija precumpănitoare pentru menajarea unchiului „Joe” și a sistemului său totalitar.

Insistența cu care autorii au cules date privind instalarea cu băta a organelor comuniste locale este, de asemenea, meritorie. Oameni incapabili, de preferință marginalizați, cu tare mărunte, ușor manevrabili, au devenit peste noapte perfecți, primari, judecători, profesori universitari. Posturi pentru care până de curând erau necesare studii temeinice și un riguros examen de intrare au fost încredințate unor indivizi analfabeți, care aveau o șapcă muncitorească și debitau papagalicește lozinci incitatoare la ura de clasă.

Demolarea unei întregi societăți, prin metode care au mers de la acuza de fascism (aruncată deopotrivă asupra unui dirijor de talia lui George Georgescu sau a lui Mircea Vulcănescu) până la întemnițarea elitelor, s-a făcut, fără îndoială, la ordinul rușilor. Dar mulți din cei care au pus în fapt această distrugere au fost intelectuali români, oameni care în tinerețe se adăpaseră la izvoarele democrației, care făcuseră studii de drept, sociologie, istorie. Volumul reține dramatic portretele de la rubrica *Figuri de trădători* din „România liberă”, unde geograful Vintilă Mihăilescu era „criminal de război”, filosoful Ioan Petrovici îndruma studenții „pe calea dezonoarei și a morții”, Florica Capsali era „element otrăvit de legionarism”, Constantin Rădulescu Motru, Mircea Vulcănescu, Alexandru Tzigara Samurcaș erau „moaște” care-i slujiseră pe „tâlharii hitleriști”, Mihai Manoilescu, „canalie” și „vagabond politic”, Nicolae Batzaria, „trădător” etc. etc.

Arivismul unora din detractorii elitelor românești e poate de înțeles: un Nicolae Moraru, apologet al „realismului socialist”, Nicolae Ceaușescu, biet cizmar ros de ambiții, Romulus Zăroni, compars al lui Petru Groza. Și lista poate continua cu Ion Ardeleanu, Silviu Brucan, Aurel Baranga, Barbu Lăzăreanu, Ionescu Gulian, Ștefan Voicu, Horia Liman, Tudor Savin (mai toți cu nume schimbate). Însă înregimentarea lui Lucrețiu Pătrășcanu (care între altele a epurat baroul, Ministerul Justiției și Facultatea de Drept de toți specialiștii înlocuindu-i cu analfabeți agresivi), Mihai Ralea, George Macovescu, Mihai Sadoveanu, Alex. Graur pune în discuție însăși ținuta morală a românilor. Faptul că unora din ei li s-a plătit în monedă comunistă, nu-i poate inocenta în ochii posterității. Au fost victimele unor răfuiești intestinale, iar reabilitarea lor s-a făcut pentru inculparea post mortem tot a unor căpetenii comuniste. Într-un cuvânt, ei sunt cei care au patronat vânătoria de vrăjitoare, care au arătat cu degetul, înlesnind decapitarea intelectualității române, după vorba lui Gh. Vlădescu Răcoasa: „Să curățăm din calea noastră pe oricine se împotrivesc”. Să amintim doar cazul dr. Filderman avocat de autori: șef al comunității evreiești, cunoscut pentru acțiunile sale pline de curaj în apărarea coreligionarilor sub regimul mareșalului Antonescu, el a fost acuzat chiar de ai săi (A. Baranga) de „atitudine trădătoare”.

Folosirea cu precumpănire ca material documentar a presei pune în evidență și mijloacele folosite de comuniști în anihilarea adversarilor: în primul rând defăimarea. Apoi îngăduie surprinderea lipsei de caracter, a slăbiciunii și oportunismului unor dascăli dispuși să semneze, sub dictarea comuniștilor, apeluri privind aplicarea reformei agrare, epurarea aparatului de stat ș.a.

Volumul invită la meditație și aceasta e virtutea lui de căpetenie. Dacă acțiunea NKVD e de înțeles, dacă arivismul cutărui comunist poate fi explicat prin frustrare, trezirea unor instincte josnice (care de altfel nu vor întârzia să se manifeste chiar față de comilitonii proprii pentru a supraviețui

politic) – atitudinea unei largi pătri de intelectuali colaboratori este cutremurătoare. Aname principii morale, certitudini, modele pe care cetățeanul anonim de pe stradă crezuse că le-a găsit în opera acestora s-au dovedit a fi simple mănui de condei. Oamenii aceștia n-au fost la înălțimea așteptărilor. Mai mult, parte din ei vor fi artizanii de amănunt ai noii ideologii, cei care – în anii următori – vor inculca în mintea studenților, a publicului larg principiile fătarnice ale comunismului.

Volumul atât de dens al celor trei cercetători reține puzderie de mărturii ale distrugerii unei lumi. Și încă, în multe cazuri, cititorul trebuie să aibă în vedere și ce se ascunde în spatele anunțului de constituire a unei noi „gărzi muncitorești” sau „gărzi patriotice”: devastări de sedii, violări de domiciliu, distrugeri de bunuri ca și transferări ale acestora în casele noilor potențați. În numele principiului că unii oameni sunt mai egali decât alții, pumnul de comuniști care se agitau în anii 1944-1945 se va muta în case civilizate, va folosi magazinele cu circuit închis, consumând produse occidentale, cu singura grijă de a ține discursuri găunoase și a-și distruge adversarii. Dar, evident, acest aspect, cu grijă ascuns încă, poate forma obiectul altei cărți.

Valoarea volumului este sporită și de postfața lui Ș. Rădulescu Zoner. Într-un limbaj echilibrat, aducând continuu în sprijin dovezi irecuzabile, acesta oferă o excelentă sinteză asupra evenimentelor dintr-o perioadă care avea să pecetluiească pentru mai bine de patru decenii soarta României.

În lungul drum al informării asupra ceea ce a însemnat comunismul în România cartea de față reprezintă un început promițător. Salutând demersul plin de profesionalism al celor trei autori, sperăm că ei vor persevera în acest sens.

Georgeta Penelea-Filitti

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimerile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele și schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES. Mentalités – Civilisations
THRACO-DACICA

DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Rude și înrudiri necunoscute ale lui Petru Rareș.
Petru Rareș și Moldova dintre Prut și Nistru.
Conquista și reconquista peruană.
Țările Române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.
Imperiul spaniol – etapele destrămării sale.
Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.
Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.
Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715-1763).
Rapoarte diplomatice americane (1806-1829).
Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.
Tranziția către modernitate în viziunea contemporanilor (sec. XIX).
Independența României și Italia.
Oamenii de știință și viața politică a României.
Tratatul de pace și perioada primei conflagrații mondiale.
I. C. Filitti: Pagini de jurnal.
Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927-1933).
Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.
Date despre polonezii din România.
De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.
O alternativă de colaborare în interiorul Axei (1941-1944).
Politica sovietică interbelică.
Toponimie și demografie istorică.
Adevăr și obiectivitate: propuneri istoriografice românești.
Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.
O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018 – 0443

43 356

Lei 6 000